STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 02353

A SHTETL

Sholem Asch

•

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אש אין יאָר 1903

שלום אש

געזאמלטע שריפטן

ערשטער באנד

פארלאג „קולטור-ליגע", ווארשע

שלום אש

א שטעטל

פארלאג „קולטור-ליגע", ווארשע

קויפן און פאַרקויפן דאָס דאָזיקע בוך אין אַמע־
ריקע איז לחלוטין פאַרבאָטן. וואַרשע 1928.

Printed in Poland

Copyr. by Sholem Asch, New-York

SZOLEM ASZ — SZRIFTEN

Wyd. KULTUR-LIGA Warszawa, 1928

Druk. „Di Welt", Nowolipie 7

אַ פּאָר ווערטער פון שלום אַש

דורך דער צייט פון גרויסען קריג, בין איך כמעט ווי אבגעשניטען געווען פון מיינע לעזער, וואָס האָבען זיך געפונען אויף דער זייט ים. פון צייט צו צייט האט נור געקענט דערגרייכען דורך די טעגליכע צייטונגען אַ בילד, אַ קאַפּיטעל פון אַ ראָמאַן, אַמאָל אויך א שטיק, וואָס איז פערוואנדעלט געווארען ווי דורך אַ נס צו יענע לעזער, וואָס זענען געווען עדות פון מיין ערשטען בעגינען. די יאָהרען אבער פון דער מלחמה זענען דוקא געווען די פּראָדוקטיווסטע אין מיין שאַפען. נאך דער מלחמה האָבען זיך אַ טייל לעזער געקענט בעקענען מיט אַ טייל פון מיינע נייע שאַפונגען, וואָס זענען פערעפענטליכט געוואָרען אין דער טאָג-צייטונג „דער היינט". און ערשט יעצט ערשיינען אַלע מיינע ווערק אין בוך-פאָרם אין פולע אַכצען בענדער.

די ערשטע צוועלף בענדער זענען איבערגעדרוקט פון די געזאַמעלטע אויסגאַבע פון „שלום אַש'ס ווערק", וואס האט אַרויסגעגעבען דער „שלום אַש-קאָמיטע" אין ניו-יאָרק, צו'ם צוואַנציגסטען יאהר פון מיין שאַפען. די ווערק בעשטעהן פון אַלע מיינע פּראָזאַאישע שריפטען, וועלכע איך האָב געפונען פאַר נויטיג אַריינצונעמען אין מיינע געזאַ-

מעלטע שריפטען. די אויסגאַבע ענטהאַלט אַחוץ מיינע ראָמאַנען „מערי“, „דער וועג צו זיך“, „אנקעל מאזעס“. „מאָטקע גנב“ און „כשוף־מאַכערין פון קאַסטיליען“ צוזאַמען מיט „קדוש השם“ — זיבען בענדער פון מיינע קלענערע און גרעסערע ערצעהלונגען. די מעהרסטע צאָהל פון די ערצעהלונגען ערשיינען דעם ערשטען מאָל אין בעזונדער בוך־פאָרם דאָ אויף דער זייט ים. אַחוץ די גרעסערע ערצעהלונגען ווי „אַמעריקאַ“, „יונגע יאהרען“, „דער הייליגער בחור“ און „זינד“ געפינען זיך אַ גרויסע צאָהל קלענערע ערצעהלונגען וואָס קומען צו'ם ערשטען מאָל אַריין אין בוך־פאָרם. דערביי זענען די ביכער מיט די ערצעהלונגען צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען ניט כראָנאָלאָגיש, נאָר לויט זייער כאַראַקטער און שטימונגען. אַלע ערצעהלונגען און רייזע בילדער, וואָס בעהאַנדלען דאָס לעבען פון אַמעריקע, זענען געזאַמעלט געוואָרען אין דעם בוך „אַמעריקאַ“; אַלע ערצעהלונגען פון ארץ ישראל און רייזע בילדער פון מיינע ארץ ישראל רייזעס — אין דעם בוך „ארץ־ישראל“; ווידער דאָס לעבען פון קליינעם שטעדטיל, זענען געזאַמעלט געוואָרען אין דעם בוך „בילדער און הומאָרעסקען“; שלמה נגיד איז צוזאַמענגעפאָרט געוואָרען מיט'ן „שטעדטיל“, וועלכעס איז כמעט ווי איין זאַך. ווייל די ביידע ביכער שפּיגלען אָב דאָס לעבען פון פּאַטריאַכאַלישען יודען, אַזוי ווי „כשוף מאַכערין פון קאַסטיליען“ איז געפּאָרט געוואָרען מיט „קדוש השם“, ווייל די ביידע ביכער בעהאַנדלען איין טעמע פון קדוש השם.

א. אַז. ו.

צו די צוועלף בענדער זענען צוגעגעבען געוואָרען אין דער אויסגאַבע, די ערצעהלונגען וואָס איך האָב געשריבען נאָך דער אויסגאַבע פון די געזאַמעלטע שריפטען. די אַלע נייע ערצעהלונגען זענען געזאַמעלט געוואָרען אין דרייצענטען באַנד אונטער דעם נאָמען „נייע ערצעהלונגען“. דער פערצענטער באַנד בעשטעהט פון מיין לעצטען ראָמאַן „די מוטער“.

די דראַמאַטישע שריפטען זענען געזאַמעלט געוואָרען אין פיער בענדער. אַ חוץ די נייע דראַמען, וועלכע זענען ביז יעצט דאָ נישט בעקאַנט געווען, זענען אויך אין די אַלטע דראַמען געמאַכט געוואָרען נייע בעאַרבייטונגען. אין דער אויסגאַבע קומט צום ערשטען מאָל דער צווייטער טייל פון „אמנון און תמר“, וועלכער איז ביז יעצט נישט געדרוקט געווען אין בוך=פאָרם. אויך אין די אַנדערע דראַמען זענען געמאַכט געוואָרען געוויסע ענדערונגען.

פון אידישען שטעדטעל בין איך אַרויסגעקומען, און אויף דעם וועג צו דעם אידישען שטעדטעל בין איך געגאַנגען דורך דער גאַנצער צייט פון מיין שאַפען. האָבען מיינע טראַקטען געקאַנט זיין טראַקטען פון דער וועלט, נאָר וואו איך בין געגאַנגען און געקומען, אין די גרויסע שטעדט פון דער אַלטער — צי אין די גרויסע שטעדט פון דער נייער וועלט, אומעטום האָבען פאַר מיר געפינקעלט ווי בישוף=פייערן, ווי וויזיאָנען, די נידעריגע דעכער פון די קרומע הייזלעך פון שטעדטעל, וואו די אָרימקייט, די צניעות און די אידישע פרומקייט וואוינט. צוזאַמען מיט דעם בעגילדעטען זונען=אונטערגאַנג פון די פאַרנאַכט=הימלען האָט פאַר מיינע אויגען שעמערירט דער צניעות'דיגער, חנו'דיגער קאָפּ האָר פון אידישען מיידעל, די פרום=ערשראָקענע אויגען פון דער אידישער מוטער, און די גאָט=פרומקייט, און די גאָט=בטחון'קייט, וואָס שיינען אַראָפּ פון די פּנים'ער פון די פרומע אידען. אַט די פּערל פון שטעדטעל (די אינערליכע פרומקייט, די שוואַכע אָרימע מענשליכקייט, וועלכע רייסט זיך צו העכערע און שענערע וועלטען), האָב איך געזוכט אויף דעם וועג פון מיין לעבען. אומעטום, וואו איך האָב נאָר דאָס לעבען בעגעגענט — צי אין די ליכטיגע וואַרעמע שטובען, בעשיינט מיט די שבת=ליכט, צי אין דעם קאַלטען, בלאָטיגען דרויסען.

אין דער פער'יתומ'טער פערלאזענקייט, ביי די קליינע היימישע וואסערלער, אדער ביי די פארטען פון די גרויסע ימים.

און עס איז קיין וואונדער נישט. דאס שטעטעל איז אונזער ערד, פון וועלכער מיר אלע וואקסען ארויס, און מעגען מיר פרובירען זיך מיט אלע כוחות אויסרייסען פון דער ערד, וועלען מיר עס נישט בעווייזען. מיר נאגען און זויגען די יניקה פון אונזער ערד (פונקט ווי א בוים), מעגען מיר אפילו זיין טויזענדער מייל אבגעריסען פון איהר — מיר ציהען די יניקה פון איהר, אפילו איבער ימים. אלע מענשען קינדער זענען קינדער פון דער ערד, און די ערד פון דעם איד — דאס איז דאס אידישע שטעדטעל. דערפאר — פיהלען מיר זיך אזוי איינגעווארצעלט אין איהר.

איבערגעבענדיג מיינע שאפונגען פאר די לעזער פונ'ם אידישען שטעדטעל, זאל מיר ערלויבט זיין אויסצודריקען דעם וואונש: הלואי זאלען מיינע שאפונגען ארויסווייזען זיך פאר דעם משפט פון דער צוקונפט, פאר א ווירדיגען ווידערשטראהל פון יענער זונ׳גער ליכטיגקייט, וואס מיין נשמה האט אין זיך איינגעזאפט אין איהר יוגענד און פון וועלכער זי איז שוין בעלויכטען געווארען אויף איהר גאנץ לעבען לאנג.

בלוט פון אייער בלוט, גייסט פון אייער גייסט — גיב איך אייך צוריק מיט דער קארגער האנד פון מיינע בעגרענעצטע מעגליכקייטען דאס, וואס איך האב אין אזא פולער מאס גענומען פון אייך.

ווארשע, ד. 2 מערץ 1925.

א שטעטל

*   *
*

בלאטיג איז דער וועג, וואס פיהרט אין „שטעדטעל“ אריין. עס איז א פאר פורים־טאג, דער שנעע אויף די פעלדער צולאזט זיך און צוגעהט, און איבער דער אויבערדעק פון דער ווייסער שנעע־וועלט ווייזען זיך שוין דא און דארט שווארצע ערד־פלעקען ארויס. דער זוימען, וועלכער האט זיך איבער דעם גאנצען ווינטער הינטער דער שנעע־דעק אין דער ערד אויפגעהאלטען — איז ווייך געווארען, צושפאלטען, און זיינע שפראצענדיגע ווארצלען הויבען אן צו נאגען חיונה פון דער מאמע־ערד. און אין די שווארצע ערד־פלעקען איז עס צו דערקענען, אז די מאמע ערד איז „טראגעדיג“... ווייט אויף ביידע זייטען וועג, צווישען די ליפען־בוימער, געהט אן איינזאמער וואנדערער מיט'ן פעקעל אויפ'ן פלייצע און מיט'ן שטעקען אין דער האנד. שווארצע קראהען פליהען דארט ווייט איבער'ן וועג, פון בוים צו בוים, און שארען אב מיט זייערע גרויע פיסלעך די ווייסע, לאנגע שנעע־שנירלעך, וואס זיינען אויף די צווייגען פון די בוימער. דעם וואנדערער'ס וועג פיהרט אין „שטעדטעל“ אריין, קום מיט מיט איהם, און וואס מיר וועלען זעהן און וואס מיר וועלען הערען, וועלען מיר אין דעם בוך בעשרייבען:

I

די שטוב

די טיר פון דער „שטוב“ איז אפען א גאנצען טאג און א גאנצע נאכט, און ווי אין א גאסט־הויז דרעהט מען זיך דארט תמיד אריין און ארויס. איז'ן איז עס ר' יחזקאל גאמבינער'ס „שטוב“, נאר דאך — א שטאדט־שטוב, א רשות־הרבים, אזוי, אז א ווילד־פרעמדער קומט אריין און זעצט זיך אנידער, געהט ניט אן די קשיא: „וואס ווע איהר זאגען, ר' יוד?“. דא זיינען אלע אין דערהיים. פערלאזט א שטאדט־בעל־הבית זיין היים אין דער פריה אהן א גלאז ווארימס, געהט ער זיך פראסט מיט טלית און תפילין אריבער צו ר' יחזקאל'ן אין „שטוב“ אריין, און ווי א היימישער, הייסט ער איינער פון די דיענסטע, אז זי זאל איהם א גלאז טהיי דערלאנגען. מעהר איז מסוגל די „שטוב“ צו א גלעזעל בארשטש; נאך איהם קומט מען אריין אין א ווינטערדיגען נאכ'ן אנבייסען, אז דער פראסט קנאקט, און מען וויל זיך די גליעדער אנווארימען. און ווער שמועסט נאך, אז מען קאכט ביי מלכה'לען — ר' יחזקאל'ס ווייב — דעם קנאבעל־בארשטש. צו נעהמען אין „שטוב“ איז ניט קיין חרפה, דער מנהג איז שוין אזוי: א גלעזעל בארשטש — א טרונק וואסער. פוילט זיך נאר א שטאדט־בעל־הבית'טע דעם אויווען אונטערצוהייצען, נעהמט זי איהר טעפעל און טראגט עס צו מלכה'לעס קיך אריבער. און אין מלכה'לעס קיך געפינען זיך די גאנצע שטאדט טעפלעך. טהיילמאל פערטוישען זיך די בעלי־הבית'טעס מיט די טעפלעך, ווערט דארט א לעבען. מאכט זיך א יונגעל א „ברוגז“ אין דער היים, האלט ער זיך אויף אין ר' יחזקאל'ס שטאלען. צו זארגען איז נישט דא וואס, ברויט און זעמעל

ווערען ביי יחזקאל'ן נישט פערשלאסען — אלעס איז אין קיך פריי ווי וואסער. פוטער און רעטעכער איז שטענדיג דא אין קעלער.

די נאכט האט דאס שטעדטעל אונטער איהר שווארצען ארונטערגענומען, און די גאנצע וועלט ארום און ארום האט זי אין זיך בעהאלטען. אין מיטען דער נאכט האט זיך א רעש־ענדיג קלאפען פון פערד און רעדער דערהערט אויף שטיינער. דאס רעש'ען איז פערשטומט געווארען ביי דעם שטראהל שיין, וואס האט פון א לאדען ארויסגעדרינגט, און פון וואגען איז ווער אראב... שווערע „בעלי־בתי'שע" טריט האבען זיך איבער'ן קארידאר געלאזט הערען. דאס האבען געמוזט קומען היימישע, ווארום זיי האבען באלד די קליאמקע פון טהיר געפונען, אויפגעעפענט, און אין „שטוב" אריין.

אין דער בריטער, לאנגער „שטוב" איז קיינער ניטא. זי איז פול מיט שאטענס; דער גרויסער ווינטער־לאמפ מיט דער בריטער שיין, ווי א באבע אין א בריטען פארטוך, ברענט זיך איינער אליין צווישען די שאטענס אין מיטען שטוב. די אנגעקומענע אידען זיינען אין לאנגע, בריטע שאפען־פעלצען, די בריטע קאלנערס זיינען ביז'ן האלבען רוקען פערוואָרפען און ביים האלז מיט א בריטען, רויטען שאל פערבונדען; צווישען די טונקעלע פאלדען, וואס פערוואָרפען זיך אין די פעלצען, האלט זיך נאך אויף דער טונקעלער סוד פון דער נאכט, וואס זיי האבען פון דרויסען מיטגעבראכט... אויף די קעפ האבען זיי שאפענע היטלען מיט „לאפען" איבער די אויערען פערבונדען, און אז אייז־הויך איז איבער די היטלען און קאלנער פערפרוירען. דער „אייז־הויך" ווערט פון דער שטוב־ווארימקייט צוגאנגען, און טראפען וואסער רינען פון די היטלען, פון די פעלצען; און ביים דרעהען זיך איבער'ן שטוב לאזען זיי נאך זיך שפורען וואסער איבער. זיי זיינען צו צום גרויסען אויווען, וואס איז אין א ווינקעל פון שטוב געשטאנען. דער אויווען האט זיין היץ פאראיים פאר זיך געשיקט און נישט צוגעלאזט

צו זיך. די וואַרימקייט האָט זיי אַרומגענומען. זיי האָבען זיך די פּעלצען אויסגעטהאָן און זיינען געבליבען שטעהן אין די דיקע מאַנטעלען, אַרומגעגאַרטעלט מיט רויטע גאַרטלען. ערשט דאַן האָבען זיך אָנגעהויבען די בערד צו ווייזען. טהייל וויים טהייל שוואַרץ, טהייל קורצע טהייל לאַנגע. די יונגערע האָבען דעם אָרט ביי'ם אויווען פאַר די אַלטע אָבגעלאָזט און אַליין זיינען זיי געפאַלען ווער אויף אַ באַנק, ווער אויף אַ טיש, און האָבען אָנגעהויבען צו דרעמלען. די אַלטע זיינען שטילשוויינענד אַרום אויווען געזעסען. און אַ מאָל האָט איינער דעם אַנדערען אַ קשיא פון געשעפט געפרעגט, און נאָך אַ לאַנגע ווייל̇ע האָט יענער איהם אַ תירוץ אָבגעענטפערט.

די נאַכט האָט ערשט יעצט אָנגעהויבען דורכ'ן פענסטער אַריינצוקוקען דורך גרויע ברילען, און עס האָט זיך געדאַכט, אַזוי ווי מען וואָלט אַ פּאָר טונע ליכטיגקייט אין אַ פינסטערען נאַכט־ים אַריינגעגאָסען. און דאָס ליכטיגקייט האָט דאָס פינסטערניש קוים מיט עטוואָס נאָר גרויער געמאַכט. פון ערגעץ־וואו האָט זיך אַ לאַנגער, אויסגעצויגענער קוקירעקו פון אַן אויפגעכאַפּטען האָהן געלאָזט הערען; רעדער קלאַפּען אויף שטיינער און זיי שלאָגען אָב איינזאַם אין דער שטילער נאַכט. די נאַכט קוקט אַלץ מעהר מיט גרויע ברילען דורכ'ן פענסטער אַריין, אַפּנים מען גיסט אַלץ מעהר טונען ליכט אין דער פינסטערניש... פון אַ צווייטער שטוב הערט זיך רודערען, וואַסער גיסען, דערנאָך טריט־אויף און אַראָבגעהן. באַלד דערהערט זיך פון דער צווייטער שטוב אַן אַלט קול, וואָס זאָגט מיט זעהר אַ וויינענדיגען ניגון תהלים. און דאָס קול געהט זיך פאַר זיך אין אַ ווייטען וועג. באַלד מישט זיך אַריין אַ דרייסט דין־יונג קול'כעל, וואָס איילט זיך און ווי עפּעס מיט אַ פרעטענזיע מישט עס זיך אַריין אין דעם אַלטען טרויעריגען ניגון: „אמר אביי" און וויל עס פערטומלען. דאָס אַלטע ערנסטע קול, ווי פאַר זיך, מיידט אויס דאָס יונגע קול'כעל און וויינט אין דער וועלט

אריין. די יודען ביי׳ם אווענ איז דער „שטוב“, דערהערענדיג א „קול תורה“, כאפען זיך אויף, רייבען זיך די אויגען. איינער וואשט זיך די הענד אז פענסטער, מען נעהמט באלד ארויס א סדור׳ל פון קעשענע, און מען ענטפערט אב מיט א שארפען, האלב־ליטווישען אקצענט: „למה רגשו גוים“ און עס דאכט זיך, אז די קולות גיבען זיך אב איי־נער דעם צווייטען א „שלום עליכם“ איידער מען זעהט זיך נאך...

און גרויער קוקט אלץ די נאכט אריין דורכ׳ן פענסטער, אדער פארנאכט...

פון דער קיך הערט זיך האלץ האקען, דערנאך אייער קנאקען. מען גיסט עפעס איבער פון איין כלי אין דער צווייטער. די טהיר עפענט זיך, מענשען דרעהען זיך. מען קומט אריין, מען גיסט עפעס אן, אדער מען לעגט עפעס אנידער און מען געהט זיך זיין וועג... פון א ווייטער שטוב הערט זיך א קינד וויינען... און עס דאכט זיך, אז די קולות מי־שען זיך אלע צוזאמען: דעם יודען׳ס טרויעריגער תהלים זאגען, דאס דינע גמרא ניגונ׳דעל, דער דיענסט׳ס האלץ־האקען, דאס פייער קנאַ־קען, און די קולות גריסען און זאגען דעם ניי־געבוירענעם טאג, וואס קוקט דורכ׳ן פענסטער אריין: גוט מארגען!

אין דער שטוב איז שוין האלב ליכטיג. אויפ׳ן טיש זיינען אנגע־לעגט פעלצען, קאפאטעס און שאלען. א הויכער יונג שלאפט אויף דער קאנאפע און שטארט זיינע לאנגע פיס אין דער וועלט אריין...

טהיר און טויערען זיינען שוין אפען, און מען דרעהט זיך אריין און ארויס. יודען קומען אן פון פערשיעדענע עלטער, נידריגע און הויכע, מיט לאנגע און קורצע בערד. מען גיט זיך אב „שלום עליכם“ איינער דעם צווייטען און תוך כדי דבור איז מען שוין אין מיטען גע־שעפט. מען רעדט און מען קריעגט זיך, אויף טהייל פראגען ענטפערט מען גאר נישט און אויף טהייל—צופיעל תירוצים. אט האלט שוין איין יוד דעם צווייטען אונטער׳ן ארעם און פיהרט איהם אין א ווינקעל אריין

און רוימט איהם עפּעס אין אויער אַריין. אַ צווייטער שטעהט ביי'ם טישעל, קוקט אין אַ סדור אַריין און וואַרפט אַן אויג דאָרט אַהין. און פּלוצלונג כאַפּט ער אויף אַ יוד אונטער'ן אָרעם און פיהרט איהם אויך אין אַ ווינקעל אַריין. ווי ער וואָלט יענעם די אויגען געוואָלט אויסשטעכען, ווייזט ער, אַז ער האָט אויך אַ סוד. דערווייל כאַפּט זיך נאָך איינער אויף און טהוט זיך אָן טלית און תפילין און שטעלט זיך אַנידער אָבדאַווענען, אַ צווייטער יוד געהט איהם שוין אין וועג אַריין און לאָזט זיך אויך אין דאַווענען אַריין. אין דערזעלבער צייט רעכענען צוויי יודען מיט אַ שטיקעל קרייד אויפ'ן טיש, איינער, מיט אַ נאַסען פינגער, מעקט, וואָס דער צווייטער שרייבט, און דער שרייבט ווידער, וואָס דער צווייטער מעקט. אין צווייטען ווינקעל שטעהען צוויי יודען, און איינער, מיט אַ געל בערדעל און אַ רונדיג בייכעל, צעהלט דעם צווייטען געלד אויפ'ן טיש. ער צעהלט ערנסט ווי איינער דאַווענט פרום: 74, 75, 76, ווי ער וואָלט וועלען דערמיט דעם אַנדערען זאָגען: זעה, וואָס געלד בעטייט. אינדעם עפענט זיך די טהיר, און עס קומט אַריין מיט אַ געלויף אַ הויכער יוד, אַ בלינדער אויף אַן אויג, מיט אַ לאַנגער, רויטליכער באָרד, און ער הויבט אָן, אָהן שום טענות און מענות, צו שיטען דעם געלען, וואָס צעהלט דאָס געלד: „רויטער הונד, 250 רובל גיסט דו? וואָס ביסט דו משוגע געוואָרען?“ דאָס געלע יודעל צעהלט ווייטער דאָס געלד — 101, 102. „וואָס האָסט דו צו מיין געלד?“ טענה'ט אַלץ דער צווייטער. נאָר קוים האָט יענער די פּאָר גילדען צוגענומען, שטעהט שוין דער „רויטער“ מיט'ן „געלען“ און סוד'ען זיך, שלום געמאַכט. אויפ'ן טיש ליגען פּראָבען ווייץ אין רויטע שנופּ־טיכלעך, און יעדער יוד, וואָס קומט אַריין, כאַפּט אַ פּאָר קערענדלעך, בעקוקט זיי צוערשט, כאַפּט זיי אין מויל אַריין און פרעגט אין דער וועלט אַריין: „וויפיעל דער מאַרק?“ ער בעקומט נישט קיין תירוץ, קנאַקט ער די ווייצלעך און קנייטשט מיט'ן שטערן, אַזוי ווי ער וואָלט אַליין פון זיך טרעפען געוואָלט דעם תירוץ, וואָס ער האָט נישט געקענט אַרויסבעקומען פון דעם עולם.

די „שטוב“ איז די שטאָדט־בערזע. קליינע סוחרים'לעך קויפען אויף ביי די פויערים די תבואה און מען פערקויפט זיי „ר' יחזקאל'ס שפּייכלער“. אין דער „שטוב“ ווערען אָבגעמאַכט אַלע געשעפטען, נישט דוקא די, וואָס זיינען נוגע צו ר' יחזקאל'ס געשעפט, נאָר אפילו

דאָס, וואָס איינער האָט עפּעס מיט'ן צווייטען; אָדער גלאַט אזוי, אז א יוד וויל זיך דרעהען אין א „געשעפט", אָדער אז א יונגערמאַן געהט דעם ערשטען טריט פון קעסט אראָב און וויל אריינטרעטען אין האנדעל, דרעהט מען זיך צוערשט אין „שטוב". דאָס איז דאָס „בית המדרש" פון האנדעל.

ביי דער „שטוב" איז אָבגעזונדערט א שטיבעל, „דאָס קאָבי־נעטעל" הייסט עס, פאר ר' יחזקאל'ן אליין. ביי א פיער־עקענדיגען שרייב־טיש זיצט ר' יחזקאל אויף זיין „פאטער־שטוהל". ר' יחזקאל, א נידריג נאַר א דיק יודעל מיט א רונדיג ווייס בערדעל, האלט זיך אָן מיט איין האנד די ברילען ביי דער נאָז, איין גלעזעל פאלט איהם אלע מאָל ארויס, און ר' יחזקאל הויבט עס אויף, רייבט עס איבער מיט'ן טיכעל, זעצט עס וויטער אויף דער נאָז, פרעגענדיג עפּעס אָדער אָבענטפערענדיג ר' טוביה'ן, זיין „מענש". ר' טוביה, א הויכער יוד, מיט א דארען געזיכט, ענטפערט אָב ר' יחזקאל'ן מיט איילעניש און מיט א געלעכטעריל, אזוי ווי ער וואָלט זאָגען: „אלץ איז גוט, אלץ איז גוט".

ר' יחזקאל, איינגעוויקעלט אין זיין לאנגען ברייטען שלאָפראָק און אין דעם פיער־קאנטיגען היטעל, קנעטענדיג א שטיקעל ברויט צווישען די פינגער האָרכט אויס זיין מענש, א מינוט בייזערט ער זיך, א מינוט ווערט ער וויטער גוט, וועלענדיג זיך מיט זיין מענשען בעראָטהען.

ר' יחזקאל רוקט אויף א שופלאָדעל, נעהמט ארויס א פּאַפּיער און זאָגט צו ר' טוביה'ן:

— וואָלף מוז נאָך דאנציג שרייבען, אז דער ערשטער טראנס־פּאָרט איז עקספּעדירט.

עס עפענט זיך די טהיר און צוערשט שטעקט זיך א קאָפּ אריין, זאָגענדיג: גוט מאָרגען! און דערנאָך פערשווינדעט דער קאָפּ און עס בעווייזט זיך א הויכער פויער מיט לאנגע, פערבלאָטיגטע שטיוועל, וואָס לאָזען נאָך זיך אָן אָנזעהענדיגען צייכען. דאָס פּנים איז ביי איהם רויט פון היץ, טראָפּענס שוויס רינען פון די פייכטע האָר, און ניט ריידענדיג קיין וואָרט, קנעפּעלט ער אויף זיין פּאלטאָ, דער־נאָך די וועסט, און שלעפּט פון דאָרט עפּעס ארויס און גיט איבער א בריוועל ר' יחזקאל'ן.

בעת ר׳ יחזקאל לייענט, ווענדט זיך דערוויל ר׳ טוביה צום פויער. ר׳ טוביה רעדט צו איהם, דער פויער ענטפערט איהם אָבער נישט. ער קוקט אויף ר׳ יחזקאל׳ן, ווארטענדיג אויף עפּעס.

— דעם וואָגען שפּאַנען! איך אליין פאָהר קיין טריסק.

— איך האָב דערנסמאָל באלד נישט געהייסען געהן מיט וואסער, צוויי וואָכען פאר די ימים טובים, ווער ווייסט וואָס ס׳קען זיך מאכען? ביי די ערשטע פרעסט, אז עס נעהמט געזונד — זאָגט ר׳ טוביה צו ר׳ יחזקאל׳ן מיט א מין ווייכען געבייזער, אליין שוין פערשטעהענדיג אין וואָס עס האנדעלט זיך.

— פערפאַלען, דאָס האָלץ שטעלען האָב איך געמוזט, די טראַטוועס זיינען געווען געבונדען גאַנץ גוט, די שטריק שטארק, די טעג שעהן, געה רעכען זיך?! וואָס קען מען מאכען; עס איז געווען מן השמים, גער רעכען, פאר חנוכה וועט זיך די וועכסעל שטעלען.

— מען דאַרף אַנטיק׳ן און סאַקאָלסקען מיטנעהמען, אויפ׳ן בוידעם ליגען עטליכע הונדערט שאָק פרישע „סטראָנקעס". די האַקעס, די שטריק, — גיט אָן עצה ר׳ טוביה.

— דאָס אייז הויבט זיך אָן ריהרען, שרייבט מען מיר, גאָט זאָל געבען, אז די קראַכעס זאָלען נישט זיין גרויס, נאָר טריסק דאכט זיך איז א שטיל אָרט, עס איז נישט שטראָמיג און מיט גאָט׳ס הילף, ווען דאָס אייז זאָל נאָר נישט מיט א מאָל ברעכען, וועט מען קענען דאָס האָלץ ראַטעווען — זאָגט צום סוף ר׳ יחזקאל.

— מיט גאָט׳ס הילף.

— קיין גאַמבין דאַרף מען די גאַמבינער צוויי הונדערט רובל שיקען, און בצלאל צו ר׳ אברהם פלאַצקער, זאָל ער אין שעמעניץ קויפען. איך האָב מורא, אז די שעמעניצער זאָלען נישט די שעפּסען אויסכאַפּען, לאָזען טאָר מען זיך נישט.

און ריידענדיג זיינען זיי ביידע אין דער צווייטער שטוב אריין.

דער עולם איז האַלבלעך געווען אין הויף ביים שפּייכלער די תבואה אָבוועגען, אין דער „שטוב" זיינען נאָר געווען די אורחים, וואָס זיינען געקומען ביי נאַכט מיט תבואה אין „שטוב" אריין. און נאָך צוויי שטאָדטישע מעקלערס, איינער א יוד אין א „גוי׳איש" היטעל, מיט א קראַגענדיל און א קורץ רעקעל און מיט א שטעקען אין דער האַנד, — דאָס איז געווען „קאָזעק", דער פריצישער מעקלער,

ער איז געווען געשיקט פון דער צוקערניע פון א פריץ צו ר' יחזקאל'ן. ביי יעדען ווארט, וואס ער האט געזאגט, האט ער דערמאהנט דעם פריץ מיט דער „צוקערניע". דער צווייטער איז געווען ר' חסקל עפּשטיין, א יוד א חסיד, אמאל אליין א סוחר, היינט אן אבגעקומענער, א מעקלער איז ער געווארען נאר איבער'ן נאמען „עפשטיין": עפעס דער נאמען פאסט צום געשעפט. ער טראגט א בעשטענדיג בעפלעקטע און צוריסענע קאם־זיידענע קאפאטע, וואס האט נאך נישט דעם נגידישען גלאנץ אנגעווארען.

ר' יחזקאל האט די יודען „שלום עליכם" אבגעגעבען, און איידער זיי האבען נאך אנגעהויבען א ווארט אויסצורייִדען, האט ער זיי צום כיור געשטופט נאך זיך, אז זיי זאלען זיך וואשען צום עסען. דענסטמאל איז אין שטוב אריין א הויכע, דיקע יודענע אין א ברייטער שירץ. דער דיקער באנד פון איהרע שליסעלעך קלינגען און זאגען אן, אז זי קומט, און די בריליאנטענע אויערינגלעך בלאנקען אין איהרע אויערען. זי האט א ריין, ווייס טישטוך איבער'ן אנגעשריעבענעם טיש געלעגט, און זאגענדיג צו די מאנספערשוינען מיט א ברייט בעל־הבתישען קול: ר' טוביה, וואשען, ר' נאטע שאכלינער, וואשען — האט זי צום טיש געגרייט.

די אורחים האבען זיך געלאזט שטופען צום כיור, פון הינטען איז געגאנגען דער מעקלער עפשטיין. מלכה'לע האט ברויט אויפ'ן טיש אויפגעלעגט, דער עולם האט זיך ארום טיש געזעצט, פון דער קיך האט זיך געטראגען דער ריח פון געפרעגעלטע ציבעלעס און די פארע פון רויטען בוריקע־בארשטש, וואס האט דערמאהנט פון „פסח" און האט געוועקט די תאוה צום עסען. עפשטיין איז געזעסען ביים טיש, ווי איינער פון די אורחים, האט געגעסען און געזאגט גלייך־ווערטלעך. דער צווייטער מעקלער קאזעק איז געזעסען אין א ווינקעל אויף די אנלעהנען פון שטוהל און זיך די וואנצעס געדרעהט. ער איז געזעסען אויף אזא ארט, אז מען וויל האט מען געקענט מיינען, אז ער זיצט יא ביים טיש, און אז מען וויל קען מען מיינען, אז ער זיצט נישט ביים טיש. ער האט געקוקט אויף עפשטיינען פון דער הויך. נאר די דיענסט, ווייזט אויס, האט זיך טועה געווען און איהם געמוזט רעכענען, אז ער זיצט אויך ביים טיש, ווארום זי האט פאר איהם אויך אנידערגעשטעלט א טעלער. ער, הייסט עס, האט זיך

אויך טועה געווען, און צוגערוקט זיך צום טיש עסענדיג אויף אזא ארט, אז מען וויל קען מען מיינען, אז ער עסט ביים טיש, און אז מען וויל קען מען מיינען, אז ער פערזוכט נאָר...

אין הויף איז איצט גאָר אַן אַנדער לעבען. אַ פּאָר פּורים־טאָג. דער ווינטער איז נאָך אויף דער ערד, אָבער דער פריהלינג שמייכעלט שוין פון הימעל אַראָב, און פון אַלע פיער זייטען וועלט. דער לאַנג־געפרוירענער שנעע, וואָס איז דורכ'ן ווינטער אַ צווייטע ערד געוואָרען, צורינט און צוגעהט ווי שנעע אין וואסער. דער זון'ס ליכטיגע טעכ־טער — די שטראַהלען — בלאָנדזשען אין דער בלאָטע אַרום. אין הויף איבער די קעפּ פליהען טויבען אַהין און צוריק, קומען אויף דער ערד אַראָב, כאַפּען אַ קערענדיל האָבער און מיט אַ גדולה פערשפּרייטען זיי זייערע ווייסע פליגלען און מאַכען פליטה. אין הויף זיינען קערנער האָבער פערוואָרפען, דער הויף איז אין שפּע איינגעטונקט... און היהנער דרעהען זיך, פּיקען די קערנדליך און וואַרפען זיך יעדען פּאָר די פיס. ביים שטאַל אויף אַ קייט, אונטער אַ ביידעל ליגט „בורעק", אַ גרויסער קודלאָוואַטער הונד. ער שטעקט זיין דיקען קאָפּ אַרויס און וואַרט אויף אַ בעפעהל. אין הויף, ווי אין ישעיהו הנביא'ס צייטען, דרעהען זיך אַרום אַ ווייסע ציג מיט געדרעהטע הערנער און אַ נידריגער שעפּס, וואָס האָבען צוזאַמען שותפות געמאַכט און ציפּען צוזאַמען פון די בינטלעך היי, וואָס ליגען אויף דער פוהר אין מיטען הויף.

אויף דער צווייטער זייט הויף ליגען איינגעפרוירענע ברעטער און קלעצער, אויף דער האַלב איינגעזונקען אין שנעע. יונגען קריכען איבער די קלעצער, דערגרייכען ביז'ן שפּייכלער. די טהירען פון שפּייכ־לער שטעהען אָפען, און פאַר די טהירען שטעהט אַ גרויסע וואָג. אייגער לעגט אַרויף געוויכט אויף דער וואָג, און דער „שרייבער" (אַ יונגערמאַן אין אַ פעלצעל און אין אַ פוטערנעם קאָלנער) האַלט אַ ביכעל אין דער האַנד און שרייבט די געוויכט אין ביכעל אַריין. דורך די אָפענע פאַרטקע קומען אַריין צופאָהרען איין פוהר נאָך דער צווייטער, מען נעהמט זעקלעך אַראָב, מען וועגט אָב, און מען טראָגט זיי אין שפּייכלער אַריין.

נאָמע דער יונג ביי די פערד, אַ הויכער ברייט־ביינינגער, פון ר' יחזקאל'ס „גוואַרדיע", מיט אַ שוואַרץ, אָבגעברענט געזיכט, מיט

ליכטיגע צוויי גרויסע אויגען, וואס קוקען פון דערווייטען ווי צוויי שטורקאצען, פיהרט ארויס פון שטאל צוויי הויכע פערד, בולאנעס. איינס פון די פערד האט אויף'ן שטערען א שווארצען רונדען פלעק, וואס האט פון צווישען זיין גרויען שאקאלאד־קאליער ווי א שווארץ אויג געשיינט. די האר ביים האלדז זיינען ביי ביידע פערד געווען צוקעמט און איינגעפלאכטען אין פלעכטלעך. די האבער־קינדער זיינען געווען די ליעבלינגען פון ר' יחזקאל'ן. זיי האבען איהם פערשטאנען, האבען געוואוסט, ווען דער וועג איז נויטיג. די בייטש האט מען נאר פאר זיי אלס פאראד געהאלטען. עס איז נאך נישט געווען דער פאל, אז זיי זאלען איהם שבת אין וועג איבערלאזען. זיי האבען עפעס ווי געפיהלט, ווען עס איז פרייטאג און מען דארף זיך אויף שבת אהיים איילען. ער האט זיך געקענט אויף זיי פערלאזען. און ווען זיי פלעגען אזא „שטיקעל" ווייזען, האט ער זיי אליין מיט זיין האנד געגלעט...

געזאגט האט מען, אז ר' יחזקאל'ס פערד זיינען נשמות פון אלטע בעלי־חובות, וואס זייערע וועקסלען ליגען נאך ביי איהם אין שאנק, און זיי קענען נישט קיין רוה אין קבר האבען, ביז זיי וועלען איהם דעם חוב נישט אבצאהלען...

נאטע האט געטראגען זיין ווינטערדיג קורץ פעלצעל מיט לאנגע לעדערנע שטיוועל און אויף'ן קאפ דאס זעלנערישע רונדיגע פוטערן היטעל, אויף וועלכער עס האט נאך דאס „בלעכיל" געפעהלט. און מיט א מין רחבות'קייט האט ער זיינע חברים צוגעפיהרט צום וואגען, זיי די באמעטקעס מיט די מעשענע קאנטען אויף די העלזער אנגע־טהון, און מיט דעם נייעם געשפאן אויסגעציערט. דערנאך האט ער די בלאהע בענדערנע לייצעס ביים דישעל פערבונדען און ער האט זיך גענומען צום געזעס. אנטיק האט פון בוידעם די האקעס מיט די שטריק אראבגענומען און זיי אונטער'ן געזעס פערפאקט. אריינגעהענדיג אין שטאל, האט דערוויל נאטע אין פענסטער פון דער קיך אן אויג געווארפען, זיין אויג האט זיין שליחות ער־פילט, און באלד נאך איהם האט זיך נאכגעלאזט יענטע דאס דיענסט־מיידעל. דאס רויטע, געזונדע בלוט, וואס האט אין איהרע דיקע, פליישיגע הענד גערונען, האט דורך דעם צוריסענעם קאפטען ארויס־געשפראצט. איהרע שווארצע לאקען איבער'ן רויטען געזיכט, און

די שווארצע אויגען מיט די שווארצע, שארפע ברעמען אין איהר יונג־בלוטיג געזיכט האבען „ווערטער גערעדט", — „פייער און פלאם". זי איז פלינק אריין אין שטאל נאך נאטען, און נישט ריידענדיג קיין ווארט, האט זי פון אונטער'ן קאפטען א האלבע געקאכטע הוהן ארויס־גענומען און איהם דערלאנגט.

נאטע האט עס צוגענומען, עפעס ווי עס קומט איהם דאס.

זי האט נאך געווארט...

ער האט געוואוסט אויף וואס...

און ווייל זי האט געוואלט, וויל ער דוקא נישט. זי הויבט אויף א שטרוי און מאכט זיך ארויסגעהענדיג.

איצט וויל ער. ער כאפט זי אן, נעהמט זי פעסט ארום מיט ביידע הענד, און האלטענדיג אין די ארעמס די בייטש, „זאטעלט" ער איהר אן א גראבען קוש אויף דער באק.

— נו, זאלסטו אזוי לעבען, אויב ועסט מיט מיר חתונה האבען,— זאגט זי צו איהם, אוועקנעהמענדיג איהר געזיכט.

— פלינקער, די בעל־הבית'טע געהט, כאפ... — מאכט ער צו איהר און שטופט זי ארויס.

זי דערשרעקט זיך, כאפט זיך אויף, אבער באלד איבערצייגט זי זיך, אז ער האט זי אבגענארט, בלייבט זי שטעהן ביי דער שוועל פון שטאל:

— צוברעכען זאלסט דו די הענד און פיס אויפ'ן וועג! — זאגט זי מיט א שעלמיש געלעכטער ארויסלויפענדיג.

— דו, סוקא איינע, — לאזט ער זיך נאך איהר.

דאס שרייבערעל ביי דער וואג, בעמערקענדיג ווי זי לויפט ארויס פון שטאל, ווינקט ער צו אנטיקען דעם הויף־וועכטער.

— פשא קרעוו — לאזט זיך אנטיק נאך איהר.

זי שטעקט ארויס אויף זיי די צונג און ווערט פערשוואונדען אין הויז פון דער קיך.

א קנאק פון נאטעס בייטש און אן עזות'דיג ריש'ן פון רעדער האבען צו וויסען געגעבען, אז די פוהר שטעהט שוין פאר דער טהיר געשפאנט.

און באלד האט מען אנגעהויבען צו טראגען פון שטוב אויפ'ן וואגען פעקלעך און פעקעלעך. ר' יחזקאל ריהרט זיך נישט אין וועג

ארײן אהן „צדה לדרך“. ר׳ יחזקאל האט זיך געװיזען אין גרויסען, ברײטען שאפען־פעלץ, דעם װינטערדיגען פאלטא מיט די ברײטע ארבעל האט מען איבער׳ן געזעם געלעגט (װארום א טאג איז געװען א שעהנער, דער פראסט האט געלאזט, און די זון האט אין הימעל געלאכט), נאך איהם זײן װײב מלכה׳לע — מיט א ברכה אויף די ליפען, און חברה קינדערלעך, קלײנע און גרויסע, טהײל האלטענדיג אין די הענד גמרות — מיטגענומען אין חדר ארײן נאכ׳ן אנבײסען, קלענערע — בײגעל מיט פוטער, נאך טהײל האט דער „בעהעלפער“ אונטערגעשטופט: „אין חדר ארײן“. די קינדער אבער, מעהרסטענ־טהײל אין פעלצלעך אנגעטהון, װארטען ארום דער פוהר.

— זײדעשי, זאל דער זײדעשי פאהרען געזונטערהײט!

— בלײבט געזונד און לערענט מיט חשק! — האט זײ דער זײדע איטליכען בעזונדער די האנד געגעבען, פון דער הויזען־קעשענע גרויסען בײטעל ארויסגענומען און די קינדער לעצט־געלד געטהײלט.

פון דעם פענסטער פון צװישען די צװײ געהאפטענע גארדינען האט א מײדעל׳ס געזיכט ארויסגעשײנט. דאס האלבע געזיכט, אן אײדעל געררײטעלטע באק מיט א שװארצען זײדענעם לאק און מיט א בלאהען באנד פערבונדען, האט אײדעל און אריסטאקראטיש פון דער־װײטען צום פאטער אהין געשאקעלט:

— פאהר געזונדערהײט, טאטעשי!

ר׳ יחזקאל איז אויפ׳ן װאגען ארויף. זיצענדיג אויפ׳ן װאגען, האט ער נאך עפעס מיט ר׳ טוביה׳ן, זײן מענש, גערעדט, געזעגענט זיך, און אהין געשאקעלט צו מלכה׳לען: בלײב געזונד, בלײב געזונד! דערנאך צום מײדעל׳ס ליכטיגען געזיכט: בלײב געזונד, לאה׳לע! און צו די אײניקלעך פון װאגען אנגעזאגט:

— איהר זאלט בעגעהרען צו לערנען!

אין א װינקעל איז יענטע געשטאנען. איהרע הענד האט זי אויפ׳ן הארץ פערלעגט און געקוקט אויף נאטען, װי ער זיצט זיך „שטײף“ און שטארק אויף דעם „קארשעל“ אין זײן קורץ פעלצעל, און דאס ממזר׳ישע, װאוילעשע היטעלע װינקט אראב צו איהר. ער האלט די לײצעס אין דער האנד, גרײט אין דער װעלט זיך צו לאזען, װי זײנע פערד, די חברים, װאס קענען נישט אײנשטעהן און האקען מיט זײערע פאדקאװעס אויף די שטײנער.

יענטע האָט געשמייכעלט.

נאָטעס א קנאַל פון דער בייטש האָט איהר א גרוס אָבגעגעבען:
בלייב געזונד, יענטע!

די סאָפּענדיגע פערד האָבען זיך אין דער וועלט געלאָזט, אויס־מיידענדיג דאָס שטילע, רוהיגע, פריה־מאָרגענדיגע שטאָדט־געסעל — און נאָטע מיט'ן זעלנערישען היטעל איז ערגעץ־וואו פערשוואונדען געוואָרען...

אין דער „שטוב“ ביי ר' יחזקאל'ן איז איצט שטיל. דער עולם האָט די געשעפטען אָבגעמאַכט. די פרעמדע, וואָס זיינען ביינאַכט געקומען, האָבען זייערס פערקויפט, איינגעשפּאַנט און אָבגעלאָזט זייער אָרט אנדערע סוחרים, וואָס וועלען קומען ביי דער נאַכט. די גרויסע קאַנאַפּע זעהט זיך ערשט איצט ארויס מיט איהר לעדערנעם, אַלט־מאָדישען איבערציהער און מיט אַלע איהרע „גריבער“ און „בערגער“, וואָס זיינען אין איהר. דער לאַנגער טיש אין מיטען „שטוב“ איז בעשריעבען מיט קרייד, דער שווארצער אויווען איז בעשריעבען, די הילצע שאַנק איז בעשריעבען און אַלע שטוהלען און בענק זיינען „אָנ־געריכענט“, און די רעכענונגען אויף טיש און בענק, אויף שראַנקען און וועגד זעהען אויס ווי כלי־זיין, וואָס די זעלנער האָבען זיי איבער־געלאָזט אויפ'ן שלאַכט־פעלד און זיינען אנטלאָפען פון זיי. און די רעכענונגען קוקען איינע דער צווייטער אָן, און קריעגען זיך, און שטעכען איינע דער צווייטער די אויגען אויס...

באַלד זיינען אריינגעקומען צוויי נידעריגע, פעטע יונגע־מאַנטשיק־לעך: חאַצקיל און בעריל, מיט נידעריגע, רונדיגע בייכלעך. די משפּחה־גריבעלעך ביי זייערע ווינקעל־נעזער זאָגען אויס, אז זיי זיינען ברידער; ר' יחזקאל'ס שוועסטער־קינדער. אַמאָל זיינען זיי צוויי יונגע לייטלעך אויף קעסט געווען — היינט זיינען זיי אויך נאָך קעסט־יונגע־לייטלעך — נאָר זיי דרעהען זיך שוין אין „שטוב“ ארום. משפחה מיט'ן שטוב, קומען זיי נאָכ'ן אָנבייסען צולעגען זיך אויף דער קאַנאַפּע, פאר מיטאָג.

ביידע מיט א מאָל, ווי עס פּאַסט פאר צוויי ברידער, האָבען זיי זיך ביינאַנד אויף דער קאַנאַפּע ארויפגעלעגט. די פּאַלטאָס אויס־געטהון, קונציג זיי פאר קישעלעך געמאַכט און אונטער די קעפּ זיך

ארונטערגעלעגט. צוערשט האָבען זיי זיך אין דער שטיל — אזוי ווי עס וואָלט זיי א שאָד זיין אויף דעם א וואָרט אויסצוניצען — געשטופּט זיך, געשטויסען זיך. יעדער האָט פאר זיך דעם אָנלעהנער געוואָלט. נאָר אזוי ווי זיי האָבען זיך אָהן ווערטער געקריעגט, אזוי האָבען זיי אויך אָהן ווערטער צווישען זיך שלום געמאכט. איינער האָט דעם אָנלעהנער גענומען, און דער צווייטער האָט זיך צו זיינע פוסענס געלעגט.

חאצקיל, דער עלטעסטער ברודער, האָט קונציג זיך געקראצט מיט איין פינגער אין זיין געל בערדעל און האָט זיך פערטראכט אויף א רעכענונג, וואָס איז איהם געגעבען פאר די אויגען געשטאַנען:

— 7 מאָל 38 וויפיעל האָבען מיר, הא, בעריל?

נאָר בעריל האָט איהם מיט דער נאָז אָבגעענטפערט. האָט זיך חאצקיל מישב געווען, זיך צו דער וואנד אויסגעדרעהט, און עפּעס ווי וועלענדיג אָבטהון בערל׳ען, האָט ער אויך דאָס זעלבע געטהון...

II.
אַ הייזעל ביי דער ווייכסעל

איינס אַליין און פאר זיך אַליין שטעהט זיך אַ הייזעל אין טהאַל צווישען צוויי הויכע בערג, וואָס לאָזען זיך הויך און ווייט אין דער וועלט אריין, ביים ברעג פון טייך ווייכסעל. ווינטער איז עס. גאָט'ס וועלט איז אין גאַנצען אין שניי פערטרונקען. אונזער הייזעל, ווי אַן אַלטער בעל הבית אין תכריכים, שטעהט זיך ביי'ם ברעג, קוקט זיך צו צום פערפרוירענעם טייך, זיין שכן, און עס שווייגט, ביז דער טייך וועט צו תחית־המתים אויפשטעהן. דערווייל איז דער טייך געשטאָרבען, געפרוירען און מיט אַ ווייסען קיטעל איינגעהילט. ראָבען פליהען אויף זיין ברייט און לענג, שטעלען זיך אויף דעם טייך'ס רוקען און לעכערען זיין אָבגעטאָקטע דעקע. טהיילמאָל געהט אַ מענש איבער'ן טייך, און דעם מענשען'ס פים טוקען אין דעם ווייסען, טיעפען שניי. און פון ביידע זייטען הייזעל זעהען אויס די הויכע בערג, ווי שטיקער געפאַלענע פליגעלען פון אַן אָדלער, וואָס ליגען איינער אויפ'ן צווייטען, אָדער ווי שטיקער געפרוירענע וואָלקען וואָלטען געפאַלען איינס אויפ'ס צווייטע. אויף די רוקענס בערג קריכען נידריגע שניי־בוימעלעך; איין בוימעל, בעדעקט פון קאָפּ ביז די פיס אין שניי, האָט זיך אויפ'ן שפּיץ באַרג ארויפגעכאַפּט. עס שטעהט איינס אַליין אין דער הויך און עס קוקט זיך ווייט און ברייט אין דער ווייסער וועלט... ביי'ם ברעג פון טייך, צו־פוסענס דעם באַרג און צו־קאָפּענס דעם טייך, שטעהט אַ שערענגע בוימער, איינס נאָכ'ן אַנדערע מיט שניי בעדעקט, וועלכע זעהען אויס ווי ווייסע עדות, וואָס שטעהען און היטען דעם ריעזיגען מת, דעם טייך...

אין דעם הייזעל זיצט אַ משפחה פון יאָהרען־לאַנג. דאָרט לעבט מען מיט זיך און מיט'ן טייך, דעם שכן. „חיים איבערפיהרער'ס"

הייסט דאָס הייזעל היינט. אמאָל מיט א דרייסיג יאָהר צוריק האָט עס געהייסען „משה איבערפיהרער'ס", און אפשר אין צוואנציג יאָהר ארום וועט עס גאָר הייסען „דוד איבערפיהרער'ס". נאָר עס איז נישט קיין חילוק, דער נאָמען טוישט זיך נאָר מיט די יאָהרען. אָבער דאָס הייזעל, דאָס וואסער און דער נאָמען „איבערפיהרער" בלייבען ביז איצט. דער היינטיגער „איבערפיהרער" הייסט חיים און איז א יוד פון א יאָהר פופציג, א הויכער און א דארער. דאָס פנים אויסגעצויגען און די ווייסע באָרד אויסגעצויגען, און דער הויכער געקנייטשטער שטערן איז אויסגעצויגען. א וואסער־קינד, אויפגעצויגען געוואָרען ביים וואסער, און ווער ווייסט, אויב זיין קבר וועט נישט זיין אין וואסער. נו, וועט עס אין וואסער גופא נישט זיין, על כל פנים וועט עס זיין ביים וואסער. און וועט א געוויסער קומען, וועט איהם דאָס וואסער פון קבר ארויסנעהמען און מיטפיהרען איהם מיט זיך קיין דאנציג, אזוי ווי עס האָט מיט זיין פאָטער און מיט זיין זיידען געטהון... און וואָס איז דער אונטערשיעד, צי מיט דער ערד, אָדער מיט'ן וואסער אויסגעמישט צו ווערען? די ערד איז טויט, זי שווייגט תמיד און שטעהט תמיד אויף איין אָרט, דאָס וואסער לויפט, איילט זיך אין דער וועלט אריין, עס לעבט כאָטש...

משפחה מיט'ן וואסער איז ער שוין פון לאנג. דאָס וואסער דארף יעדעס יאָהר א מענש, און זיין משה'לע איז שוין פון לאנג מיט'ן וואסער געוואָרען אויסגעמישט, און דרעמעלט דער „איבערפיהרער" א מאָל שבת נאָכ'ן מיטאָג ביים ברעג איין, און א כוואַליע קומט צולויפען און רוישט, דאכט זיך איהם, אז משה'לע מיט זיינע חברים, די כוואליעס, זיינען איהם געקומען וועקען...

זומער ציהט ער די פרנסה פון וואסער, א גאנצע וואָך איז ער אויף דעם שיפעל, און זיין לייוועגד שפאַלט און שיידט אָב איין הימעל פון צווייטען... שבת. דאָס וואסער פיהרט זיך יודישליך, עס האלט מיט שבתים און ימים־טובים, שטיל איז עס, עס קושט איין כוואליע די צווייטע, און ער מיט'ן וויב זיצען פאר דער טהיר. ער זאָגט פרק, דאָס וויב לייענט אין „צאינה וראינה" און זיי דערציילען די כוואליעס גאָט'ס וואונדער, און יעדע כוואליע כאפט א וואָרט און מאכט פליטה. ווינטער איז דער טייך געפרוירען, צוגעדעקט אין זיין שייד. דאָס הייזעל איז פערשנייט, פערשאָטען פון קאָפּ ביז צו די

פיס. פון דעם בלומען־פערקאָוועטען פענסטערל שטאַרט אַרויס דעם איבערפיהרער׳ס אַן אויג און בעטראַכט דעם שותף, דעם טייך, ווי ער איז צוגעדעקט, געפּרוירען. דער „איבערפיהרער״ קוקט און קרעכצט. צווי זיינען פערפרוירען: דער טייך הינטער׳ן אייז און דער „איבער־פיהרער״ אין זיין הייזעל. און ווען דאָס וואַסער רייסט זיך פון הינטער זיין דעקע אַרויס און לעבט אויף, דענסטמאָל קריכט פון זיין ווינטערדיגען קבר אויך דער „איבערפיהרער״ אַרויס, האָט הנאה פון זיין שותף, וואָס איז צו תחית־המתים אויפגעשטאַנען, און ער שמידט אוים זיין שיפעל מיט סמאָלע.

ביי נאַכט. די געגענד איז אַרום שטיל. דער הימעל קוקט מיט ליעבשאַפט אויף דער וועלט, ווי אַ טאַטע אויף זיין הויז־געזינד. די פעלדער זיינען מיט שניי בעדעקט, און די בערג זיינען ווי טויטע ריעזען אין זייערע תכריכים. דענסטמאָל שימערט פון „איבערפיה־רער׳ס״ פערקאָוועטען פענסטעריל אַ שטראַהל ליכטיגקייט אַרויס און דרינגט ערגעץ־וואו אין דער וועלט אַריין. ווייט ערגעץ בלאַנדזשעט אַ פוסגעהער, ער דערזעהט דעם שטראַהל, וועלכער פיהרט איהם גלייך צום פענסטער פון הייזעל די נאַכט איבערצונעכטיגען.

עס איז נאָך ווינטער. מיט שניי אַרום איז אַלץ נאָך בעדעקט, נאָר דאָך קוקט שוין גאָט פון דער הויך מיט קלאָהרע אויגען אַראָב. די זון איז איבער די גרויע ווינטערדיגע וואָלקען פערשפּרייט, און איהרע שטראַהלען לעכערען די ווינטערדיגע דעקע. אויף די אַרו־מיגע בערג צוגעהט דער שניי קלאָר, ריין; קיין מענשען׳ס פוס האָט נאָך נישט זייער ריינע ווייסקייט בעריהרט, און גאַנצע שטראָמען צוגאַנגענער שניי לאָזען זיך גלעטענדיג פון די בערג אַראָב און פאַלען אין דעם האַלב־געפרוירענעם טייך אַריין. דאָס אייז איבער׳ן וואַסער איז ריין און דורכזיכטיג, און דאָס וואַסער קוקט דורך איהם, ווי דורך אַ קלאָהרע שויב אַרויס. טהיילמאָל וואַרפט זיך אַ פיש אַרויף, האַקט אויף די שויב מיט׳ן ווייד׳על, וואַרפט אַ בליק אויף גאָט׳ס פרייע וועלט און פאַר גרויס גדולה, אַז די מאַמע, דאָס וואַסער, וועט באַלד פון זיך די שויב אַראָבוואַרפען, לאָזט ער זיך טיעף־נאַרקענדיג אין וואַסער אַריין די בשורה די חברים אָנצוזאָגען. און אַלץ אַרום איז בעהאָפטען איינס מיט׳ן צווייטען, אַלץ האָט דער שניי צוזאַמענגעגאָסען. קלאָהר,

ריין, העל, נאר איין שווארצער פלעק שטערט די ווייסע שניי־וועלט — דאס הייזעל, וואס עס שטעהט זיך איינס אליין אין טהאל.

די חיים'טע געהט מיט'ן עמער צו דעם ברונעם, וואס איז הינטער דעם הייזעל, מיט א מאל דערזעהט זי פון דערווייטענס ר' יחזקאל'ס פוהר. זי האט באלד די פערד דערקאנט, און זי האט צום מאן דורכ'ן פענסטער אריינגעקלאפט.

— חיים, דער סוחר פון די טראטוועס פאהרט.

— געמאכט ווי א חכם, אין א פאר שעה ארום וואלט פון'ם האלץ קיין לעק ניט געבליבען — האט חיים אבגעענטפערט ארויסגעהענדיג אויף דער שוועל פון דער טהיר.

און וואהר איז עס. צווישען די ווייסע פעלדער שווארצט זיך דער וועג און אויפ'ן וועג לויפען צוויי גרויע פערד, וואס קומען וואס א מאל נעהענטער.

באלד איז נאמע מיט א קנאל פון דער בייטש צום הייזעל צו־געפאהרען. די פערד זיינען געוועזן צוהיצט, פערסאפעט. ר' יחזקאל אנגעטהון אין זיין דיקען שאפען־פעלץ, איז פון דער פוהר אראב פרעגענדיג:

— נו, וואס מאכען דארט מיינע העלצלעך?

— מיר האבען געטהון, וואס מיר האבען געקענט. מען האט נאך א מאל מיט שטריקאוועס געבונדען, מיט ברעטער צוזאמענ־געקלאפט און מיט גראבע שטריק צום ברעג פערפעסטיגט, אבער ווער ווייסט? שפיעל דיך מיט איהר — האט חיים אויסגעלאזט מא־בענדיג מיט די האנד, ווי ער וואלט דערמיט געוואלט געבען פער־שטעהן די גבורות פון איהר, פון זיין ווייכסעל.

ר' חיים איז צוגעגאנגען צו ר' יחזקאל'ן און האט איהם אב־געשמעקט „שלום עליכם", און ר' יחזקאל איז מיט אן אראבגעלאזענעם קאפ אין שטיבעל אריין.

אין דעם קליינעם, רוהיגען שטיבעל זיינען געשטאנען צוויי הויכע בעטען, פול אנגעלעגט ביז אין האלבען באלקען מיט דעקען, אין וועלכע עס האט זיך אויפגעהאלטען די פעדערען פון די אלע גענז און קאטשקעס, וואס די יודענע האט צייט נאך איהר חתונה יעדען פריי־טאג געשאכטען — אויף אויסשטייער פאר שוועסטער־קינדער אויף חתונה. פון דעם קליינעם שויבען־שיינקעל וואס איז געשטאנען אין א

ווינקעל שטוב — האבען רויטע עפעל ארויסגעקוקט, וועלכע האבען פערשפרייט אן עפעל־געשמאק אין דעם קליינעם דארפישען שטיבעל.

ר׳ יחזקאל האט זיך ביים טיש אוועקגעזעצט. פאר עגמת־ נפש האט ער דעם שאפען־פעלץ נישט אויסגעטהון און האט צום פענסטעריל ארויסגעקוקט. ארום איז נאך שטיל, נאר פון גאנץ ווייט הערט זיך א מין גיסען. דאס זאגט אן שלעכטע בשורות, און פון ר׳ יחזקאל׳ס ברוסט האט זיך אוים געוואוינהייט א „רבונו של עולם" ארויסגעריסען.

נאטע איז אריין אין שטוב און האט עפעס דארט ביי דער טהיר געזוכט. די חיים׳טע האט זיך מיט איהם געקריעגט, וועגען האלץ האקען. באלד האט א פייעריל געקנאקט אין קיך — א יאיכעל פאר׳ן סוחר אבצוקאכען. די חיים׳טע ביי דער קיך זעהט, אז דער סוחר זיצט פערקלעהרט ביים טיש, הויבט זי איהם אן צו טרייסטען:

— זארגט נישט, סוחר, וועגען די טראטוועס, גאט וועט העלפען און וועט אייער סחורה פון וואסער ראטעווען.

ר׳ יחזקאל האט זיך אומגעקוקט און דערזעהן די חיים׳טע. זי, א יודענע, טרייסט איהם, האט ער זיך פאר זיך אליין פערשעהמט, און איז ארויס אין הויף.

— פיהרט מיך, ר׳ חיים, צום געהילץ, — האט ער צו חיים׳ען געזאגט, טרעפענדיג יענעם צוויי עמער וואסער טראגען — נאטע, קום מיט.

חיים האט די עמער אין שטאל געטראגען. אלע דריי זיינען הינטער׳ן הייזעל צום געהילץ ארונטער.

אז מען האט נישט געוואוסט, האט מען נישט געקענט בעמערקען, אז דארט ליעגט האלץ. האלבליך איז עס אין אייז איינגעפרוירען, און פון אויבען איז עס מיט וואס צוגעדעקט. נאר לאנגע ברעטער זעהען זיך וואו ניט וואו ארויס, און לאנגע דיקע שטריק זיינען אנ־ געבונדען אן דיקע בוימער, וואס שטעהען ביים ברעג.

— א שלעכט, א שלעכט געשעפט, — ברומט ר׳ יחזקאל פאר זיך און מעסט מיט דעם שטעקען אין דער לופט לויט דעם אויג, וויפיעל אייל ווייט קען דאס געהילץ ליגען פון ברעג.

— מען מוז קיין יאנאשעץ געהן פויערען שאפען, וואס מעהר פויערן, און אזוי ווי דאס אייז וועט נאר אנהויבען זיך ריהרען, מוז

מען דאָס געהילץ פון וואסער ארויסנעהמען. — וויפיעל עס זאָל קאָסטען — פערפאלען.

— וואָס דען? אז דאָס אייז וועט אָנהויבען ריהרען, וועט עס דאָס געהילץ ווי א פעדעריל מיטנעהמען — שטימט ר׳ חיים מיט, מיט א מין בעהאלטענער גאוה אויף זיין וואסער.

— עס ליעגט ניט וויט פון ברעג. אין גאַנצען אַן אייל צוויי, דריי.

— מען מוז זיך צואיילען. פון אויבען קומט דאָס אייז אָן אין א לאַדע מינוט, — זאָגט ר׳ חיים שוין געהענדיג.

ר׳ יחזקאל האָט איהם א 5-רובל׳דיגען געגעבען, אז ער זאָל פון דאָרף אָקעוויט מיטברייננגען און אליין איז ער צוריק אין ר׳ חיים׳ס שטיבעל אריין.

אין שטיבעל ביי ר׳ חיים׳ען האָט זיך געטראָגען אין דער לופט א ריח פון קאַרטאָפּלעס מיט באָבעס (די חיים׳טע ווייסט שוין פון לאַנג, אז פון איהרע „באָב" לעקען די סוחרים די פינגער); די חיים׳טע איז אין גאַנצען אין דער קיך געווען פערטהון. נאָטע איז געזעסען אין א ווינקעל ביי דער קיך, די שטיוועל אויסגעטהון, און האָט זיך די אָניצעס געטריקענט, שמועסענדיג דערוויל מיט די חיים׳טע וועגען א כלה. — די חיים׳טע האָט איהם א שדוך אָנגעשלאָגען מיט איהר׳ס א שוועסטער־קינד פון יאַנאָשעץ, זעהר א שעהן, געזונד מיידעל מיט א פּאָר הונדערט גילדען. און וועט דער סוחר איבער שבת איבערבלייבען, וועט זי איהר שוועסטער־קינד אהער ברייננגען.

נאָטע איז געזעסען און האָט דעם שמועס ערנסט אויסגעהאָרכט און מיט׳ן קאָפּ צוגעשאָקעלט; געוואָלט האָט ער דערוויל ביי דער אלטער א גוט מיטאָג אויסנארען. ער האָט זיין עסק פערשטאַנען. די אלטע איז באלד צו איהם משפחה׳דיג געוואָרען. ר׳ יחזקאל איז אריינגעקומען, איז דער שמועס איבערגעהאקט געוואָרען.

ר׳ יחזקאל האָט שוין געפונען דעם טיש געדעקט מיט עפּעס א מין מאָדנע „צוועל", וואָס זעהט אויס צו זיין א קאָלדרע אויף די בעטען, מיט א בלעכענעם אויסגעריבענעם לעפעל, מיט א קלינג פון א מעסער און א גאָפּעל, א היימיש־געבאקען ראַזעוואַנע ברויט, און א זאלץ־מעסטעל. ר׳ יחזקאל האָט זיך געוואַשען, א המוציא געמאַכט, און די חיים׳טע האָט איהם א טעלער דערלאַנגט, פון וועלכען די

פארע האט די שטוב איינגענומען. ר׳ יחזקאל האט קנאפ פערזוכט, אוועקגערוקט פון זיך דעם טעלער, די שירים איז פאר נאטען געווען...

ר׳ יחזקאל האט פלינק אבגעבענשט און איז צום געהילץ ארויס. ער האט זיך ביים ברעג אנידערגעשטעלט און געווארט.

און איבער דער ווייט און איבער דער ברייט פון דער ווייסער וועלט האט זיך זיין אויג פערוואָרפען. דאס וואסער לויפט פון די ברעג און עס גיסט זיך איבער'ן אייז. פון דערווייטענס הערט זיך א קנאק. א שטיק אייז, א האלבער טייך קומט אן און רייסט זיך ווייטער, דאס וואסער רוישט שטראמענדיג אין א רינע פון צווישען צוויי שטיקער אייז, און מיט א רעש שטראמט עס פון דער רינע ארויס און עס לעכערט דאס אייז, אויף וועלכען עס רינט ארויף. א כוואליע וואסער קומט אן צולויפען און גיט זיך א גאס איבער'ן אייז, באלד נאך דער כוואליע הערט זיך א קנאק; דאס אייז שפאלט זיך און א ריעזיג שטיק פון איהם שטעלט זיך קאפויר און ווערט די רגע צושמעטערט אויף שטיקלעך. דאס וואסער לאזט זיך אין א שטארקען שטראם ארויס פון זיין געפרוירענער דעקע, מיטשלעפענדיג מיט זיך די הרוגים, די צובראכענע שטיקער אייז, און מאכענדיג מיט זיי א שפיעלעכיל, א דריידעל אין קאן, צווישען צוויי כוואליעס, וואס איינע וויל די צווייטע כאפען, און פאטשען זיך אין פנים אריין...

אט שווימט שוין דאס וואסער און עס ברעכט דאס אייז ביים ברעג, וואו דאס האלץ ליעגט. ר׳ יחזקאל הערט שוין דעם קנאק. דאס שטיק אייז איז געפלאצט, נאר עס ריהרט זיך נאך נישט. דער באלוואן איז צו גרויס און צו ריעזיג, אז דאס וואסער זאל איהם קענען בעוועגען. דאס וואסער האלט דערמיט מלחמה, עס שיקט נאך א כוואליע און נאך א כוואליע. דער באלוואן ריהרט זיך נישט. קלענערע שטיקלעך אייז ווערען אין איהם צוהאקט, צושמעטערט און געהען אונטער, נאר ער שטעהט אבער נאך א מינוט און אונטער איהם הויבט אן בורטשען, און דאס אייז ווערט צוטהיילט אויף קליינע שטיקלעך. אט וועזט זיך דאס געהילץ. איין טראטווע איז אנגעבונדען אן דער צווייטער, און איינע הויבט זיך, רייסט זיך פון דער צווייטער. ר׳ יחזקאל קוקט אויף זיין פערמעגען. עס שטעהט אין סכנה. די שטיקער אייז פרובען זיך פון ארט ריהרען. די שטריק סקריפען ביי די בוימער. זיי רייסען זיך. די לעצטע מינוט. ר׳

יחזקאל טרעט נעהענטער צום וואסער צו, ער שטרעקט די האנד אויס, ער וויל אנריהרען מיט די הענד, און קוקט זיך אום, אויב מען זעהט נישט די פויערים — קיינער קומט נישט. דאס וואסער לויפט, אײלט, דאס אייז פלאצט — זיין פערמעגנע ראטעוועז, אוי, רבונו של עולם, זיין פערמעגנען ראטעוועז.

קומט אן צולויפען ר' חיים מיט פויערים א גאנצע מחנה. ר' יחזקאל דערזעהט זיי פון דערווייטען, ער ווינקט מיט די הענד. די פויערים קומען נעהענטער, מהייל האלטען העק, לאמען, קייטען און שטריק. ר' יחזקאל קריגט מעהר מוטה, ער לויפט פאראויס — ער קוקט נישט אויפ'ן אייז. דאס וואסער איז הינטער זיינע פיס, ר' יחזקאל קוקט נישט, — מיט גאט'ס הילף, די פויערים נאך איהם, מען פרעגט נישט אויף קיין לוין — וואס? ווען? מען דארף דאס האלץ ראטעווען. מען כאפט העק ארויף אויף די טראטועס, מען שניידט דורך די „שטריקאוועס", מען שניידט אב איין טראטווע פון דער צווייטער, דאס אייז ברעכט זיך, מען האקט, מען ציהט ביי די שטריק, ווער קוקט אויף עפעס? מען שפרינגט אריבער פון איין קלאץ אויף דעם צווייטען — פון ברעג ציהט מען, וויפיעל מען קען ראטעוועט מען ארויס אויפ'ן ברעג. די איינצעלנע טראטוועס בינדט מען מיט שטריק און מען פערפעסטיגט זיי שטארקער ביים ברעג.

און דאס וואסער האט זיך געגאסען אויפ'ן אייז און מלחמה געהאלטען מיט איהם, אזוי, אז דאס אויג האט געצווייפעלט, וואס איז מעהר פון אויבען אויפ'ן טייך: דאס אייז אדער דאס וואסער. מיט א שטראם האט זיך געלאזט און געווארפען איין שטיק אייז אויפ'ן צווייטען, און איין באלוואן איז מיט'ן קאפ אריין אין צווייטען און יענעם צושמעטערט אויף שטיקלעך; פלוצים האט זיך אויפגעהויבען א שטיק אייז אין דער הויך און האט אבגעהאלטען זיינע חברים, וואס לאזען זיך נאך איהם; און די שטיקער אייז זיינען ארויף איינס אויפ'ן צווייטען, איינס אויפ'ן צווייטען, און א בארג אייז איז אין מיטען וואסער שטעהן געבליבען, דאס וואסער האט מיט דרך-ארץ געמוזט פאר זיי אבטרעטען. נאר באלד האבען די כוואליעס וואסער, ווי זיי וואלטען זיך איין האנד געמאכט, גענומען זיך אויף א מאל אריין אין בארג און איהם צושמעטערט, חרוב געמאכט, און דאס וואסער האט זיי אין דער וועלט געפיהרט, היידא...

דאָס וואַסער ברעכט אַלץ, און די פּויערים פליהען פון איין שטיק אייז אויפ'ן צווייטען.

דערוויילע האָט די נאַכט זיך אָנגערוקט. פון אויבען איז דער הימעל אין א כמארע געפּרוּוירען געוואָרען, נאָר דאָס וואַסער האָט זיך וויימער דאָס זייניגע געטהון, און די פּויערים האָבען אויך דאָס זייעריגע געטהון — שיטלעך האָלץ אין סמאָלע איינגעטונקט און אָנגעצונדען, און די נאַכט האָבען זיי בעלויכטען; דער עלסטער און מיט איהם די פּויערים — איין באַלקע נאָך דער צווייטער אויפ'ן ברעג ארויסגעקראָגען, און דאָס וואַסער האָט געררוישט, געוואָרפען זיך און דאָס האָלץ געשלעפּט צו זיך.

דערנאָך, אַז מעהר ווי א העלפט האָלץ איז שוין אויפ'ן ברעג געלעגען, האָט ר' יחזקאל זיין פוהר געשיקט אין שטעדטיל אריין נאָך בראָנפען, אליין איז ער צו ר' חיים'ען אין שטיבעל אריין.

ביים טיש האָט ער געטראָפען א יודען אין א לאַנגען פוטער מיט א לאַנגער, שוואַרצער באָרד. ער איז געזעסען האַלב „אָוועקגעלעגט" אויף א שטוהל און געשמועסט מיט א בחור'ל פון א יאָהר פופצעהן — מיט א חן'עווריג פּנים'ל, וואָס זאָגט מעהר אוים פון פּאָטער'ם נגידיש־קייט ווי פון פּאָטער אליין. ער איז געווען אין א סאַמעטען היטעלע מיט פּאות'לעך און מיט א זיידען האַלז־טיכעל. א נגיד'ישער חן און רוהינקייט איז געווען אין זיין טאַקט, אין זיין מינע. ר' יחזקאל'ן איז ער באַלד געפעלען. ער איז צוגעגאַנגען און די הענט אויסגע־שטרעקט:

— שלום עליכם, יודען.

— עליכם שלום.

— היגע? — האָט ווער פון זיי געפרעגט, אָדער ביידע אינאיינעם.

— איך בין א קאָנסקע־וואָליער, מען דאַרף איבער'ן וואַסער — ענטפערט דער יוד מיט דער שוואַרצער באָרד.

— איך בין א קאָזמערער, טראַטוועס אין דער ווייכסעל שטע־הען — ענטפערט ר' יחזקאל.

— ווער? ר' יחזקאל גאָמבינער פון קאָזמער, אפשר?

— יאָ. און איהר, ווער זיינט איהר דאָס פון קאָנסקע־וואָליע?

— אָ וואָ, ר' יחזקאל גאָמבינער, — פרעהט זיך יענער און הויבט זיך אויף פון שטוהל — איך בין מרדכי קאָנסקער.

— ר׳ מרדכי קאָנסקער פון קאָנסקע־וואָליע — ־ואונדערט זיך ר׳ יחזקאל. נו, — ער גיעהט צו נעהנטער צו איהם און שטעקט איהם די האנד אוים — נו, נו.

— די טראָמוועס זיינען נאָך איינגעפרוירען אין אייז?

— יאָ, די טראָמוועס זיינען געוועזען איינגעפרוירען איבער׳ן ווינ־טער. מען האָט גאָר נישט געקענט מאַכען. זיי זיינען מיט שניי געוועזען בעדעקט. איצט, געלויבט צו גאָט דערפאַר, וויפיעל מען וועט קענען.

— א שעהן געשעפט! גאָט זאָל שומר ומציל זיין — טאַטע אין הימעל!

— א העלפט איז שוין אין דרויסען — מיט גאָט׳ס הילף! די גוים ארבייטען נישט שלעכט.

א מינוט זיינען זיי ביידע שטיל געבליבען, שטעהענדיג אָנגע־לעהנט ביים טיש און האָבען געקלעהרט א רגע. אין דער שטוב איז שטיל געוועזען, פון דרויסען האָט זיך געהערט דאָס גערויש פון וואסער, ווי עס רינט אויף די שטיקער אייז מיט א שטילען ערנסטען געבייזער. פון דער ווייטען האָט זיך אָבגעשלאָגען א לאנג אויסגע־צויגענער קול, וואָס עס האָט זיך געדאַכט, אז עס גיעהט פון א פוסטען פאַס; די ארבייטער האָבען איינער דעם צווייטען עפּעס צו וויסען געגעבען, און דאָס קול האָט זיך מיט׳ן וואסער־גערויש צוזאַמענגע־מישט, און ווי פון יענער זייט וועלט אָבגעשלאָגען.

ר׳ יחזקאל האָט זיך רוהיג אַנידערגעשטעלט אין א ווינקעל און האָט אָנגעהויבען מעריב דאַווענען.

און באַלד האָט ר׳ מרדכי מיט׳ן בחור׳ל דאָס זעלבע געטהון. זיי האָבען אַלע דריי אָנגעהויבען ארויף און אראָב איבער דער שטוב זיך צו דרעהען. ר׳ יחזקאל האָט פון צייט צו צייט „רבונו של עולם" געקרעכצט, באַלד האָבען זיי זיך ביי דער וואנד אַנידערגעשטעלט, שטיל געשאָקעלט זיך, און שטיל געדאַווענט. אין שטוב איז שטיל געוואָרען, נאָר נאָטע׳ס שנאָרכען איז אויפגעגאַנגען פון ־ז בעהאַלטען ווינקעל און האָט זיך איבער דער שטוב „אויף און אָב" געטראָגען. די חיים׳טע איז געזעסען ביי דער קיך, שפּענדלעך אונטערגעלעגט, די שפּענדלעך האָבען אין פייער געקנאַקט. די חיים׳טע האָט געקוקט אויף די סוחרים און האָט פאַר זיי דרך־ארץ געקראָגען. אזעלכע

גרויסע סוחרים דאווגען אין איהר אָרים איינגעפּאַלען שטיבעל, מוז גאָט אודאי זיין ביי איהר אין שטיבעל, און זי — אַ חורבן נאָך איהר! — זי לעגט גאַר העלצעליך אונטער אונטער'ן פייער. און האָט זיך די האָר אונטער'ן טיכעל אַרונטערגערוקט...

פלוצלונג ווען עס איז אַזוי שטיל און מען שטעהט שמונה־עשרה און אַלץ אַרום שטעהט שמונה־עשרה, דערהערט זיך פון דרויסען אַ גאָס, ווי אַ ים וואָלט אונטערגעגאַנגען אין אַ ים... דערנאָך אַ לאַנגע ווײַלע אַ שטילעניש.

„האַלטען! האַלטען!" שרייט מען.

דאָס קול האָט מיט רעש אָבגעשלאָגען, אַזוי ווי מען וואָלט מיט דער פויסט אין פענסטער אַרייגעקלאַפּט. די חיים'טע איז שוין אין דרויסען געווען — נאָטע האָט זיך פון שלאָף אויפגעכאַפּט, אַ מינוט האָט ער זיך אַרומגעקוקט, אויב עס ברענט נישט. באַלד האָט ער זיך אָן עפּעס דערמאָהנט און איז אַרויסגעלאָפען. די דריי זיינען געשטאַנען און געדאַווענט. דאָס יונגעל האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטען און איז אין שמונה־עשרה אויסגעטרעטען, ער האָט געוואָלט אַרויס פון שטוב, נאָר דערזעהענדיג, ווי די צוויי יודען שטעהען און ריהרען זיך נישט פון אָרט, האָט עס איהם זעהר באַנג געטהון. ער האָט געוואָלט ווייטער זיך שמונה־עשרה שטעלען, נאָר ער האָט זיך געשעהמט פאַר גאָט, האָט ער נישט געוואוסט וואָס צו טהון. עס עפענט זיך די טהיר, עס קומט אַריין צולויפען חיים אָהן אָן אָטהעם.

— פאַניע, די דריטע טראַטווע איז אוועקגעשוואומען.

די יודען שטעהען שמונה־עשרה.

אַ מינוט קוקט זיך דאָס בחור'ל אָן מיט ר' חיים'ן, און זיי שווייגען.

די אידען געהען אויס שמונה־עשרה.

— וואָס איז? — פרעגט ר' יחזקאל.

— שייגאָץ! — הערט זיך אַ קנאַל פון אַ פאַטש, וואָס ר' מרדכי האָט אָנגעמאָסטען זיין זוהן: אין מיטען שמונה־עשרה אויסגעטרעטען?!

— עס איז אָנגעקומען, אוועקגעשוואומען.

— אוועקגעשוואומען!

— מען האָט אָנגעהויבען צו נעהמען „שוועלען" פון דער דריטער

טראַטווע, איז אָנגעקומען אַ גרויס שטיק אייז, ווי אַ חיה, און היידאַ, אוועק קיין דאַנציג...

— אַ סך ארויסגעראַטעוועט?

— אַ 40־50 שוועלען.

— געליבט איז גאָט דערפאַר! — ער דערמאָהנט זיך פלוצלונג, געהט ארויף און אַראָב איבער דער שטוב, זאָגט עלינו... שפייט אויס, די האַנד זוכט שוין דאָס ביכעל אין בוזעם־קעשענע.

קוים אָבגעזאָגט „עלינו", האָט ער זיך אין פעלץ אָנגעטהון און איז ארויס.

אין דרויסען איז די נאַכט פינסטער אַזוי, אַז עס איז שווער צו גלויבען, אַז אויבען איז אַ הימעל דאָ, און אויף'ן הימעל זאָל נאָך אַ גאָט זיין...

דאָס וואַסער שטראָמט. מען זעהט נישט, מען הערט נאָר די קראַפט פון כעס, ווי עפּעס אונגעהייערעס וואָלט געקומען די גאַנצע וועלט איינצושלינגען. ר' יחזקאל דערשרעקט זיך. ער הייסט אויפ־הערען צו אַרבייטען, מען זאָל נישט די טראַטוועס צונעהמען. איבער נאַכט זאָל מען זיך אויף גאָט'ס חסד פערלאָזען און איבערלאָזען די טראַטוועס ביים ברעג אָנגעבונדען, און ער איז בטוח, אַז גאָט וועט איהם ניט פערלאָזען.

און מיט אַ רוהיג האַרץ, מיט בטחון אויף גאָט'ס חסד געהט ער אוועק צוריק צו חיים'ען אין שטוב צו עסען וועטשערע, און מיט אַ מזומן צו בענטשען.

די סוחרים זיינען געזעסען שטיל ביים עסען. יעדער פערטהון אין זיינע חשבונות. פון דרויסען הערט זיך דעם ווינד'ס קלאַגען און דאָס וואַסער'ס געברויש. ר' יחזקאל איז גלייכגילטיג.

— ווי האַלט עס ביי אייך מיט קאָרן? — פרעגט ער ר' מרדכי'ן, כדי די געדאַנקען צו פערטרייבען.

— ביי אונז קאָרן? קיין קערענדיל אין די אויגען צו זעהן. ווער האָט?

און נאָך אַ ווייַלע שטיל־שווייגען:

— כ'האָב אפילו אַ ביסעל ליגען, נאָר, פאַר מיר, אַ ביסעל.

— ווי טהייער?

— צוויי און דרייסיג גילדען, 240 פּאַלניש.

— צוויי און דרייסיג, טהייער, אין אונזערע סביבות א סך ביי־ליגער.

און אזוי ווי זיי וואָלטען זיך שוין געהאט אָבגערעדט, נעהמט ר׳ מרדכי א זעקעל אַרויס, און בינדט עס אויף. ר׳ יחזקאל רייד־דענדיג, שטעקט די הענד אין זעקעל אריין, נעהמט ארויס א פּאָר קערענדליך, כאַפּט איינס אין מויל אריין, שפּאָלט עס, און כאַפּט עס ווייטער אויף די צוויי פינגער און קנעט עס, און לעקט עס.

— דאָס מעהל נישקשה. דאָס טייגעל, ע, (ער קנייטשט מיט דער נאָז). — ווייט פון וואסער?

— א וויאָרסט דריי. א צוויי הונדערט זעקלעך באַלד ביים וואסער.

— ביז ווען?

— חצי אייר.

— צו טהייער, א פינפעריל ארונטער.

ר׳ מרדכי קנייטשט דעם שטערן, א צייכען, אז ער קען נים.

ר׳ יחזקאל שניידט זיך אָב א שטיקעל ברוים, נים אזוי ווי צום עסען, ווי עפּעס צו טהון.

נאָטע ביים אויווען הוסט, א פּנים מען האָט פערגעסען אָן איהם, און ער וויל דערמאָהנען.

די חיים׳טע דערלאַנגטע מים־אחרונים־וואסער.

א מינוט שווייגען זיי. דערנאָך הויבט איינער דעם צווייטען מיט די אויגען אָן צו ווינקען: „נו, ר׳ יחזקאל“, „ר׳ מרדכי, נו“. צום סוף איז איינער מסכים און ער הויבט אָן:

— רבותי, מיר וועלען בענשען.

דער עולם בענשט אָב. ר׳ יחזקאל דערהויבט זיך דער ערשטער פון טיש און פרעגט מיט א געלעכטעריל:

— נו, בחור׳ל, קענסט עפּעס לערנען?

— פאַר וואָס נים? — ענטפערט דער בחור.

דער טאַטע האָט הנאה און שמייכעלט.

— ער פאָהרט פון דער ישיבה—מאַכט א בעמערקונג דער פאָטער.

— וואָס פאַר א שיעור לערנסטו?

— דבר וחצי דבר.

— אָ, א וואוילער שיעור. עפּעס מיט מפורשים? און נים אויסהערענדיג דעם ענטפער פון דעם בחור׳ל, ווענדעט ער זיך צום

פאטער אין דער שטיל:

— דער קליינער געפעלט מיר.

— א וואוילען קאפ, — ענטפערט ר׳ מרדכי מיט א וואונק.

— נו, איך וואלט דאך געוואלט קויפען דעם קארן. איהר מיינט, אז איך דארף איהם, גאר נישט, נאר גלאט אז איך בין שוין דא. מיט הא͏לץ וועל איך א געשעפט מאכען? וואס? דארף מען עפעס קויפען, אז עס טרעפט זיך צו קויפען.

— נו, אדרבה.

— דאס פינפעריל אבפוהר־געלד.

— אז איך קען נישט.

ר׳ יחזקאל נעהמט ארויס א גרויסען פאק פון א הינטער־קעשענע, עפענט איהם אויף, נעהמט ארויס א פאר איינצעלנע הונדערטער, און איז זיי מוסר ר׳ מרדכי׳ן.

— וואס זאל מען טהון אז מען קען נישט, — קרעכצט ר׳ מרדכי און נעהמט דאס געלד.

און דאס געשעפט איז געמאכט.

ווער ווייסט, וועמעס תבואה פון וועמעס פעלדער זיינען איצט איבערגעגאנגען פון איין רשות אין צווייטען...

און גאט האט געהאלפען. דאס אייז האט עפעס ווי דורך א געהיימען בעפעהל די טראטוועס געמיטען, ווי שוועמלעך קליינע, ווי שפענדליך האלץ האבען זיי זיך אין דעם זודיגען וואסער געטוקט, געווארפען און געטרייסעלט, און פון ארט זיך נישט געריהרט. ר׳ יחזקאל איז ביים ברעג געשטאנען און צוגעזעהן גאט׳ס וואונדער, וואס ער טהוט מיט איהם און פערלאזט איהם נישט. צוויי טעג האבען די פויערים געארבייט און דאס האלץ אויפ׳ן ברעג ארויפגע־בראכט, און ר׳ יחזקאל האט בעשיינפערליך געזעהן גאט׳ס הילף.

דאנערשטאג האט זיך ר׳ יחזקאל מיט ר׳ מרדכי׳ן געזעגענט. ר׳ מרדכי האט נעביך געמוזט איבערבלייבען איבער שבת ביי חיים׳ען, ער האט איבער׳ן וואסער נישט געקאנט אריבער.

און ווען נאטע איז מיט׳ן קורצען פעלצעל אויפ׳ן וואגען געזעסען, דאס זעלנערישע היטעל אויפ׳ן קאפ, ווארטענדיג אויפ׳ן בעל־הבית, איז די חיים׳טע ארויס אויף די טרעפלעך. זי האט געקוקט אויף נאטען און האט מיט איהר אלטען גרויען קאפ, וואס איז אין איהר

גרויען טיכעל געווען איינגעפּאַסט, צוגעשאָקעלט. אין מח איז איהר עפּעס אַ געדאַנק קלאָר געוואָרען: אַזאַ יונג איז דאָס, דער נאָטע, אָבגעגעסען ביי איהר (זי האָט איהם מיט דעם בעסטען געפיטערט), געמיינט, אַז ער וועט מיט איהר, מיט איהר שוועסטער־קינד משפחה ווערען, און ער זיצט זיך גאָר אויף דער פוהר, און די פערד ווילען איהם אַוועקטראָגען. אַזאַ יונג איז דאָס... ער האָט זי אָבגענאַרט און קיין רעכטע פּרעטענזיע קען זי דאָך נישט האָבען צו איהם — וואָס טהוט ער דען? ער פאָהרט אַוועק מיט זיין בעל־הבית, נו, וואָס דען זאָל ער טהון, ביי איהר איבערבלייבען? אָבער שאָקלען מיט'ן קאָפּ האָט זי געהאַט אויף וואָס — און זי איז אויף די טרעפּעלעך געשטאַנען, געקוקט אויף נאָטען און זי האָט מיט דער גאָמבע צוגע־שאָקעלט.

— אַזאַ יונג איז דאָס! אָ, וואָס אַזאַ יונג קען!

נאָטע האָט דעם קאָפּ אַוועקגענומען און געקוקט ערגעץ אין דער וועלט אריין, אַ פּנים געמאַכט זיך נישט זעהן, און האָט געפייפט צו די פערד.

— ווי ער זיצט זיך דאָ שטייף אויף דער פוהר, — האָט זי געזאָגט מעהר מיט'ן קאָפּ ווי מיט'ן מויל.

— וואָס? האַ? פרעגט נאָטע און שטעלט אויס פרום די אויגען.

— וואָס? וואָס? האַ — און אָנגעפרעסען האָסט דו דיך? און אָנגעזויפען האָסט דו דיך? האַ? וואָס? — האָט די אַלטע געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ.

— אַ וואוילער יונג נאָטע, אַ וואוילער יונג — כ'לעבען — אָנגעגעסען זיך — אָבגענאַרט די אַלטע — כ'לעבען. אַ שדוך וויל זי? — זאָגט ר' חיים אָנקומענדיג און קלאַפּט נאָטען אויף די פּלייצעס.

— נו, וואָס דען, ר' חיים? — מאַכט נאָטע מיט די אויגען און מיט די פּלייצעס — אַז מען גיט, נעהמט מען.

— און האָסטו ניט צוגעזאָגט אַ חתן ווערען פרעסענדיג און זויפענדיג? — איז די חיים'טע געוואָרען דרייסטער.

— אַלטער נאַר, זאָלסט אַזוי לעבען! און די חיים'טע כאַפּט זיך אויף און לויפט אריין אין שטוב.

באַלד איז ר' יחזקאל אין שאָפּען־פּעלץ ארוים און ארויף אויפ'ן וואָגען.

— בלייבט מיר געזונד, — האט נאטע אריינגעשריען דורך דעם פענסטער, ווען די פערד האבען אנגעהויבען צו ריהרען.

— פאהר געזונדערהייד און צוברעך הענד און פיס, האט איהם די אלטע נאכגעשאלטען, פיהלענדיג עפעס אין הארץ, אז ער האט איהר אן עולה געטהון.

נאטע [illegible] יהר מיט א קנאל פון דער בייטש אבגעענטפערט.

III.

דער רעכענונג

דאָס האָלץ־געשעפט פון ר׳ יחזקאל׳ן האָבען שותפות פיער שותפים, „קעפּ“ אָבער נאָר דריי: ר׳ יחזקאל אַן עיקר־שותף. דער מחותן, ר׳ חיים ראָזענקראַנץ, אַ צווייטער עיקר־שותף, און מאָטעלע, ר׳ יחזקאל׳ס אַן אויסגעגעבענער זוהן, טאַקע ר׳ חיים׳ס איידעם, און עוזר׳ל, ר׳ חיים׳ס אַן אויסגעגעבענער זוהן, טאַקע ר׳ יחזקאל׳ס אַן איירעם, — זיי ביידע — אַ „דריטער קאָפּ“.

די רעכענמייסטערס זיינען דער יונגער דור, מאָטעלע און עוזר. זיי רעכענען היינט־מאָדיש אויף פּאַפּיער מיט טינט און פעדער. יעדער רעכענט בעזונדער, לויפען זיך אַלע ווילע צוזאַמען און לויפען זיך ווייטער, און קיינמאָל קומט דער רעכנונג נישט אויס ביי זיי גלייך, ביז די אַלטע נעהמען צו שטיקלעך קרייט און הויבען אָן צו רעכענען אויף זייער אופן נאָך — מיט גלייכע און קרומע פּאַסקעלעך און דער רעכנונג ווערט געמאַכט.

דאָס איז אַ פּראָסטער שבת־צו־נאַכט׳ס־רעכענונג. אַז עס קומט דער יאָהר־רעכנונג (דאָס איז סוף ווינטער און סוף זומער), — דענסטמאָל שיקט מען נאָך ר׳ וואָלף דעם שרייבער, דעם בעוואוסטען חידה־טרעפער — און אויב עס איז נאָך דאָ עפּעס שווערערעס — קומט שרעצקע דער „אַדוואָקאַט“ אַליין, דער וואָס שרייבט אַלע קאָנטראַקטען מיט די שררות.

די אַלטע אין אמת׳ן ווייסען נישט, צו וואָס מען דאַרף די גאַנצע רעכענונגען. פון אַ רעכענונג פערדיענט מען נישט, און צו קיין רעכענונג לעגט מען נישט צו. און וואָס איז דער אונטערשיעד צו ויסען וויפיעל — ווייסט מען נישט, קומט די ברכה אריין, און ווייטער אַרום, זיי ווייסען דעם גאַנצען רעכענונג אויפ׳ן קאָפּ, ווייסען אין וועלכען געשעפט מען האָט צוגעלעגט, און אין וועלכען פערדיענט.

זיי האָבען אָבגעלעבט זייער ביסעל יאָהרען און האָבען פון קיין רעד־בענונג נישט געוואוסט, איז אויפגעשטאַנען דער יונגער דור און האָט איינגעפיהרט רעכענען — רעכענט מען, כאָטש נאָך יעדען רעכענונג, וויסט מען שוין פון פריהער, מוז ארויסקומען א מחלוקה. — „אין אמת'ן — טענה'ן די אַלטע, — וואָס איז דער חילוק: מאָטעלע איז נישט מיין קינד ווי עוזר'ל? מאַכט איינער א ברית, א בר־מצוה, איז עס נישט מיין שמחה פונקט אַזוי ווי דיינע?"

דער יונגער דור זאָגט: אז מען דאַרף וויסען פון א רעכענונג, אָז דאָס געשעפט „פערלאַנגט" צו וויסען פון א רעכענונג — נו, מילא רעכענט מען, קומען ארויס מחלוקות, זאָל גאָט אויסהיטען.

די יונגע קריעגען זיך, די שנור מיט די טאָכטער. צווישען איטע, מאָטעלע'ס ווייב, און גאָלדע, עוזר'ס ווייב, איז א בעשטענדיגע מחלוקה. גאָלדע, ר' יחזקאל'ס טאָכטער — וואָס איז עוזר'ס ווייב, זאָגט, אַז צווישען די צוויי מויערען, וואָס איהר שווער ר' חיים האָט, שטעקט פיעל פון איהר פאָטער'ס געלד. און איטע זאָגט פערקעהרט, אַז צווישען די הייזער, וואָס איהר שווער ר' יחזקאל האָט, שטעקט פיעל פון איהר פאָטער'ס געלד. די אַלטע טענה'ן, וואָס איז דער חילוק, — אָדער פון דער מאַמע, אָדער פון טאַטען, נאָכ'ן טויט וועט איהר זיך גלייך טהיילען — זיינען עס דאָך אָבער יונגע מענשען.

גאָלדע, ר' יחזקאל'ס טאָכטער, איז א הויכע יודענע מיט א שייטעל פון דריי לאָקען, וואָס פערוואַרפען זיך אויף איהר גלאַנ־צענדיגען שטערן, מיט א געשליפען צינגעל, פאַר וועלכען אַלע ציט־טערען. מען איז זי תמיד געוועהנט צו זעהן אין גאַס מיט יונגלעך פון פאָרענט און מיט יונגלעך פון הינטען, וואָס צופּען זי ביי דער ברייטער שירץ: מאַמע, א צווייער! זי איז א שונא אויפ'ן לעבען און טויט דער שוועגערין איטע, — און די שוועסטער רעדט אויס אויף איהר פאַר'ן ברודער מאָטעל, איהר מאַן:

— אוי, אוי, מאָטעלע, ביסט דו אַריינגעפאַלען, א רחמנות נעביך אויף דיר, ווי זעהסט דו היינט אויס. פאַר דער חתונה האָסט דו אויך אַזוי אויסגעזעהן? יאָ? — הויבט זי אָן צו בעדויערען דעם ברודער, ווען דער לעצטער קומט אריין צו איהר מאַן אין א וואָכען־טאָג און טרעפט איהם נישט אין דער היים.

מאָטעל איז שוין געוועהנט, אַז די שוועסטער זאָל איהם בע־

דויערען, כאָטש ער ווייסט נישט פאַר וואָס און פאַר ווען. פלעגט ער איהר אַ וואָרט צוּוואַרפען: „נו, שווייג, שווייג, איך בעט דיך“, און פערלאָזען די שטוב. טהיילמאָל אָבער, אַז זי הויבט אָן אויף זיין ווייב אויסצורייִדען, שטעכט דאָס איהם: זי איז דאָך זיין ווייב, פאַלט ער אָן אויף איהר:

— וואָס איז עס דיין געשעפט? דאָס איז מיין ווייב, מיט מיר האָט זי חתונה געהאַט, נישט מיט דיר.

— זיין ווייב... גיט נאָר אַ קוק, ווי ער האַלט פון איהר שטאָהל און אייזען. ר׳ יחזקאל גאָמבינער׳ס שנור איז זי? אַ מכה! חיים „סטשערב׳ס“ טאָכטער איז זי, דיין טאַטענס פערד־יונג׳ס טאָכטער.

— און דיין טאַטענ׳ס פערד־יונג׳ס זוהן איז דיין מאַן, און ווי דו ווילסט? — רייצט זיך מיט איהר דער ברודער.

— מיין מאַן חיים „סטשערב׳ס“ זוהן! — (און פון כעס ווערט איהר גאַנץ פנים רויט) — גיט נאָר אַ קוק, צו וואָס איטעלע קען ברייגגען, זי וועט דיך נאָך ברייגגען אין דר׳ערד אַריין לעבעדיגערהייט, און זי הויבט אָן צו וויינען.

אין שטוב געפינט זיך אַ רעשטיל קינדער, און זיי, הערענדיג, אַז די מאַמע וויינט, הויבען זיי אויך אָן צו וויינען.

מאָטעל נעהמט צוזאַמען די קינדערלאַך און טהיילט זיי צו גראָ־שען, אַז זיי זאָלען אויפהערען וויינען.

גאָלדע לעגט זיך שוין אין בעט אַריין אויף אַ גאַנצען טאָג, און דערנאָך, אַז דער מאַן קומט אַהיים, פאַלט זי אָן אויף איהם:

— דו האָלסט אויך אַזוי פון דיין ווייב ווי מאָטעל? — וואָלסט געזאָלט הערען אויף דיין ווייב אָסור לדבר — וואָלסט דו דיך מיט איין וואָרט נישט אָנגערופען. מענער, מישטיינס געזאָגט.

און עוזר און מאָטעל שטעהען ביידע דערנאָך אין שפייכלער און בעקוקען דעם ווייץ און ריידען פון געשעפט, גיט עוזר אַ וואָרף אַריין אַ וואָרט צו מאָטלען אין מיטען דערינען, אַזוי ווי פון דער זייט:

— וואָס האָסט דו היינט געוואָלט פון גאָלדען?

— גאָר נישט, נאַרישקייטען.

— אויף אַ גאַנצען טאָג האָט זי זיך אין בעט געלעגט.

— וויפיעל האָסט דו פערשריבען אויף די קראָשענוויצער? — פרעגט ער איהם, כדי איהם פון שמועס אַרויסצונעהמען.

און נישט איינמאָל טרעפט זיך די מעשה פערקעהרט, מיט אי־טעלען און מיט עוזר'ן.

דער מנהג איז, אז יעדע שווינער האָדעוועט אוים אינדיקעס אויף פסח און גיט דער שנור. אזוי פיהרט זיך שוין פון יאָהרע'ן לאַנג. ביי ר' יחזקאל'ן אויפ'ן הויף דרעהען זיך ארום די אינדיטשקעס בעשטימט פאַר איטען. ביי ר' חיים ראָזענקראַנץ אויפ'ן הויף האָדעוועט זיך ווייטער די אינדיטשקעס פאַר גאָלדען.

קומט גאָלדע און נעהמט ארויס די אינדיטשקעס פון דער מאַמעס הויף און טראָגט זיי זיך אהיים. ווערט דאָך א געשריי, עס קומט איטע נאָך די אינדיטשקעס צו דער שוויגער, און זיי זיינען נישט דאָ.

— זיי קעהרען מיר אָן פונקט אזוי ווי איהר, מיין מאַמעס אינדיטשקעס, — טענה'ט גאָלדע.

לויפט אהיים איטע צו דער מאַמען מיט א געוויין: גאָלדע האָט איהר די אינדיטשקעס אוועקגענומען. נעהמט די מאַמע דער שנור'ס אינדיטשקעס און גיט דער טאָכטער אוועק. קומט דאָך די שנור צו־לויפען: איהר חזקה — ווערט, פערשטעהט זיך, א מחלוקה.

נעהמען די שווינערס און קויפען אין דער שטיל אַנדערע אינדיטשקעס און צוטהיילען די שניר.

האָבען זיי דאָפּעלט.

די אַלטע לייט ווערען דערפון געוואָהר, די קינדער קריעגען זיך, און האָבען עגמת־נפש.

א גאַנץ יאָהר, הייסט עס, זיינען די שניר נישט ברוגז צווישען זיך — „נישט חבר און נישט ברוגז". מען טרעפט זיך אין גאַס, שאָקעלט מען זיך צו פון דערווייטען מיט אויפגעריסענע נעז. אָבער טרעפט מען זיך ביי דער מאַמע (נישט קיין חילוק ביי וועלכער מאַמע), ווען מען פרעגעלט איינגעמאַכטס, זאָגט מען זיך „גוט מאָרגען", „גוט יאָהר", נישט קוקענדיג איינע אויף די צווייטע, און מען צוטהיילט זיך דאָס איינגעמאַכטס אין דער שטיל אָהן ווערטער. איינע רוקט צו צו דער צווייטער דעם גרעסערען חלק:

— לאָז זי זיך נעהמען, וועלכעס זי וויל — און מען קוקט אויף די וואַנד.

— וואָס איז דער חילוק, דיינע קינדער וועלען ביי איהר דאָס

איינגעמאַכטס מיט געזונד אויפעסען, און דיינע קינדער וועלען עס ביי איהר מיט געזונד פערצעהרען — זאָגט די שווינגער אָדער די מאַמע, געבענדיג יעדערער איהר חלק.

אז עס קומט אָבער פאַר'ן רעכענונג — נישט פון ווען און נישט פון וואו, הערט מען אויף זיך צו געריסען, און, אז מען טרעפט זיך ביי דער מאַמען, אָדער ביי דער שווינגער, זעצט מען זיך אנידער איינע געגען די צווייטע און מען שווייגט.

די קליינע קינדער אָבער וויסען נישט פון קיין „גליקען", און גאַלדע'ס א קינד לויפט צו דער מאַמען:

— מאַמע, מאַמע, די מוהמע רופט.

די מאַמע שטופט עס אוועק פון זיך מיט כעס...

געוועזן איז עס אין דעם שבת־צו־נאַכט פון דעם יאָהר־רעכענונג.

די שטוב האָט בעקומען גאָר אַן אַנדערן חן. זי איז יום־טוב־דיגער, ווי אין אַן אַטלעסענער קאַפּאָטע אָנגעטהון.

איבער דעם גרויסען, לאַנגען, ברייטען טיש צוגיסט זיך דאָס ליכטיגקייט פון דער לאָמפּ. מיט מעהר דרך־ארץ און גאָר מיט אַן אַנדערען חן ברענט זי היינט. דער טיש איז בעלעגט מיט פעק „פּאַפּיערען" און „פּאַפּיערלעך". פון אויבען אָן אין פאַטער־שטוהל זיצט ר' יחזקאל. מיט איין האַנד האַלט ער זיך אָן פאַר די ברילען, און מיט זיער צווייטער האַנד רעכענט ער פאַר זיך מיט א שטיקעל קרייד. אויף דער צווייטער זייט טיש, אַנטקעגען ר' יחזקאל'ן, זיצט ר' חיים ראָזענקראַנץ דער מחותן, א הויכער יוד, מיט א לאַנגער, געלער באָרד, וואָס פערשפּרייט זיך אין צוויי שפּיצען, און מיט א לאַנגער, מיט האָר בעוואַקסענער נאָז. גרויסע טראָפּענס שווייס טריעפען פון די קנייטשען פון זיין ברייטען, גלאַנצענדיגען שטערן און האַלטען זיך אויף צווישען די האָר אויף דער שפּיץ נאָז. דער מחותן רעדט ווענינ, און רעדט ער א וואָרט — איז עס א חסד, וואָס ער טהוט פון זיין זייט. ער קוקט זיך נאָר צו. און רעדט ווער, קוקט ער איהם אָן, און דאָס איז שוין גענוג... ביי ביידע זייטען טיש זיצען עוזר און מאַטעל. זיי רעכענען שוין הויך, מאַטעל פאַר זיך:

— צוויי און אכציג האַנד־געלד אין שעמעניץ.

עוזר, וואָס איז, דאַכט זיך, גאָר געוועזן פערטהון אין זיין רעכע־

נונג, כאַפּט זיך פּלוצלונג אויף, ווי עס וואָלט איהם ווער אָבגעבריהט, מאַכט צו איין אויג און קוקט אויף מאָטלען:

— וואָס? ווען? וואָס פאַר צוויי און אַכציג?

— אין שעמעניץ, לייזער רבי'ן נישט געגעבען, האַ?

— אַ, לייזער רבי'ן. הונדערט צוואַנציג אין גומבין... — רעכענט שוין עוזר פאַר זיך ווייטער, ווי עס וואָלט גאָר נישט געווען.

— געלער הונד — זידעלט איהם מאָטעל אויס. — „קופּיעץ" מיינער, געוואָלט מיר כאַפּען.

מען הויבט אָן צו שיטען זיך מיט שטעכ־ווערטער. די אַלטע רופען זיך אָן: נו, נו! און מען קלאַפּט אין טיש.

דער עיקר „רעכען־מייסטער" איז עוזר'ל. דאָס איז אַזאַ מין „צוויי־וועלטיג־יודעל": אַ „חסיד" און אַ „דייטש", אַ פּראָסטער און אַ למדן. „וואו ער קומט, האַלט ער מיט", און דערפאַר טאַקע איז ער דער פּעריל אין דער משפּחה. אַ קיילעכיג, נידריג יודעל מיט אַ געל קיילעכיג בערדעל. טראָגט שוין אַ געפּרעסט ווייס קראַגענדעל מיט אַ שוואַרצען שניפּס, און רעדט, אַזוי ווי דער פאָטער, אָבגעצעהלטע ווערטער. נאָר רעדט ער שוין אַרוים אַ וואָרט, מאַכט ער צו איין אויגעל, און קוקט מיט'ן צווייטען אויג מיט חשד אויף יענעם, וואָס רעדט צו איהם. יעדען מענש, וועלכען ער זעהט דאָס ערשטע מאָל איז ער חושד. מיט אַלעמען לעבט ער גוט. אַליין איז ער, הייסט עס, אַ חסיד, דאַוונט אין שטיבעל און האָט ליעב צו טראָגען אַן אַטלעסענע קאַפּאָטע מיט אַ ווייס קראַגענדעל — און, אַז ער רעדט, דריקט ער שאַרפער אויס די „ר", אַזוי ווי מען רעדט אין וואַרשוי. מיט מיטקאָווסקען, דעם איינציגען ליטוואַק אין שטאָדט, לעבט ער אַ גוטען טאָג. און אַז דער ליטוואַק רעדט אויס אויפ'ן רבי'ן, שאָקעלט עוזר צו מיט'ן קאָפּ, אַ מאַך מיט דער האַנד אַזוי, אַז ווי מען וויל, קען מען עס אָננעהמען: אַז מען וויל, איז ער מסכים מיט'ן ליטוואַק, און אַז מען וויל, בעדויערט ער דעם ליטוואַק, דעם אפּיקורס.

עוזר איז פערטהון היינט שטאַרק אין רעכענען און זיצט מיט „וואָלף שרייבער" ביים „ריכטיגען בוך".

ווער איז דאָס „וואָלף שרייבער"? און וואָס איז דאָס אַזעלכעס דאָס „ריכטיגע בוך"?

וואָלף שרייבער איז אַ איד אַ רעכענמייסטער פון די רעכענ־

מייסטערס, אַ דאַרס, אַ קליינס, אַ מאָגערס, אַ גאָר־נישט. אין דעם גאַרנישט איז אַזוי פיעל דאָ. אַ טראָפּען פון אַ ים, און אין דעם טראָפּען אַ גאַנצער ים. טרוקען איז עס. אַ פּנים, אַ ברייטער, „אויסגעשטערנטער“, איינגעקנייטשטער שטערן, און אין שטערן צוויי אויגען מיט אַ נאָז — אַ נידריגס, געה נעהם שטעק דיר איהם אין קעשענע אַריין. וועסט דו דאַרפען אַן „אַלגעברינים“ צו פרעגען, וועט ער דיר פון קעשענע אַרויסקרייהען. וואָהנען וואָהנט עס — געה פרעג גאָט! נישט קיין ווייב, נישט קיין קינד. צי האָט ער אַ מאָל יאָ געהאַט אַ פאַמיליע, צי האָט ער נישט געהאַט — קיינער ווייסט נישט, דאָס וואָלף׳ל דרעהט זיך ארום אין שטעדטיל, ווי עפּעס אַ צולאָג צום שטעדטיל, אַ זאַך, וואָס דאָס שטעדטיל דאַרף עס. האָט ווער אַ שווערען רעכענונג צו פרעגען (נישט ווייל מען דאַרף איהם וויסען, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל עס איז טשיקאַווע), קומט מען צו וואָלף׳ן. פרעגט מען איהם, קנייטשט ער איין דעם שטערן, און דענסטמאָל זעהט זיין שטערן אויס, ווי אַן אַלט בלעטעל פון אַן אַלט ביכעל... און די קנייטשען פון שטערן — אַלטע, אָבגעריבענע אותיות, און עס דאַכט זיך, אַז די קנייטשען פון שטערן שטעלען זיך צוזאַמען און זאָגען איהם אוים דעם סוד פונ׳ם רעכענונג.

דעם דאָזיגען וואָלף האָט עוזר צו זיי אַריינגעבראַכט, דעם יאָהר־רעכענונג צו מאַכען. וואָלף שרייבער פרעגט נישט אויף קיין לוין — ער וואַרט נאָר אויף אַזאַ רעכענונג, אַז ער זאָל דאָ זיין גבורה קענען אַרויסווייזען.

אַלעס, וואָס די סוחרים „גיבען־אויס“ און „נעהמען־איין“ — אַזוי האָט עוזר איינגעפיהרט — שרייבט מען אין אַ ביכעל איין. אין יעדען ביכעל מוז אויף איין בלעטעל די „הוצאות“ ווערען איינגעשריעבען, אויפ׳ן צווייטען — די „הכנסה“.

מילא, עוזר פיהרט זיין ביכעל ריין — אַזוי זאָגט ער, נאָר מיט די אַלטע איז אַ חורבן, שטענדיג פערליערען זיי זייערע בליישטיפטען, און קומט צו עפּעס איינשרייבען, הויבען זיי אָן צו זוכען אין אַלע קעשענעס, און פערשילטען עוזר׳ן אויף די „מאָדעס“, וואָס ער האָט איינגעפיהרט, שרייבט מען דערווייל אָן אויף די שענק מיט קרייד, אָדער אויפ׳ן טיש, אָדער גלאַט אַזוי אויף אַ שטיקעל פּאַפּיער. דערנאָך צו דעם „יאָהר־רעכענונג“ זוכט מען אוים די שטיקלאַך פּאַפּיערען.

מיט די שענק און בענק, וואָס אויף זיי זיינען די רעכענונגען אָנגע־שריבען, און מען שרייבט זיי איבער אין דעם „ריכטיגען בוך“.

די אַלטע פערשרייבען דאָך פערצוקט, אין דעם בוך מעקען זיך די שריפטען אויס, ווערט דערנאָך א מחלוקה איבער די ציפערען. איינער זאָגט, אַז עס איז א 8, דער צווייטער: א 5. אָבער מעהרסטע מאָל ווייסט מען גאָר נישט, וואָס דאָס איז אַזוינס. מען פרעגט די אַלטע — ענטפערען זיי: „פערדרעהט איך אייער קאָפּ“. שיקט מען צו לייבעל זייגער־מאַכער נאָכ'ן „שפּאַקטיוועל“, קוקט מען אין „שפּאַק־טיוועל“ — ווערט אָבער פון דאָס ניי די זעלבע מחלוקה — און דענסט־מאָל נעהמט זיך שוין „וואָלף שרייבער“ צו דער זאַך. ער מאַכט אַן „אַלגעבריניק אַהין“ און אַן „אַלגעבריניק צוריק“ — און ווייזט אויס, לויט, „על פי חכמת החשבון“, אַז עס מוז גאָר זיין א דריי, און טהוט איהם עפּעס!

און דאָס „ריכטיגע בוך“ איז ביי וואָלף שרייבער דאָס פידעלע, אויף וועלכען ער שפּיעלט זיין ליעדעל אויס. ער האַלט עס ווי אַן אויג אין קאָפּ און טראָגט זיך דערמיט אַרום.

געזעסען איז עוזר מיט וואָלף דעם שרייבער ביי דעם „ריכטיגען בוך“ און האָבען ביידע טיעף אין בוך אַריינגעקוקט. אין שטוב איז געווען א שטיל־שוויגעניש, וואָס האָט געדריקט, און אין איינעם עפּעס א „דרך־ארץ“ פערשפּרייט... אויף דעם טיש, וואָס איז געווען פערוואָרפען מיט קליינע און גרויסע פּאַפּיערען און פּאַפּיערלעך, האָבען צוויי גרויסע זילבערנע לייכטער אַרויסגעשטאַרט און האָבען „ערנסט“ געמאַכט די „שטוב“. און די טהיר האָט געסקריפּעט, די דיענסט האָט זיך געדרעהט, זי איז אַריין מיט פולע גלעזער טהיי און אַרויס מיט ליידיגע.

אין א ווינקעל שטוב אויף דער קאַנאַפּע זיינען געזעסען חאַצקיל און בעריל, ר' יחזקאל'ס משפּחה. זיי זיינען געזעסען „שטיל־שוויי־גענדיג“, זיך נישט א ריהר געגעבען, כדי מען זאָל זיי נישט אָנזעהן, אַז זיי זאָלען דאָ גאָר נישט אויסמאַכען — און מיט גרויס הכנעה זיינען זיי יעדע מינוט גרייט געווען צו ערפילען דעם קלענסטען פערלאַנג מיט דעם גרעסטען פליים און איילעניש, וואָס איינער פון טיש וועט בעפעהלען. נישט איין מאָל זיינען זיי אַליין אָבער געגאַנגען טרעפען, וואָס מען דאַרף, און האָבען זיך מיט א מאָל געגעבען א לאָז צו דער

טהיר. ביידע האָבען זיך אָנגעטראָפען און האָבען א גערודער געמאַכט. האָט זיך ווער פון טיש אומגעקוקט, האָבען זיי זיך ביידע אין דער שטיל פערשעהממטערהייט פון דער שטוב ארויסגע׳גנב׳עט. נאָר אין א פּאָר מינוט ארום האָט מען זיי שוין ווייטער אין שטוב געטראָפען זיצען אויף דער קאַנאַפּע, און איינער האָט דעם צווייטען אין דער שטיל די הענד, די פּיס געקנייפּט, געביסען, דער צווייטער האָט איהם מיט א שטאָך פון א שפּילקע אָבגעענטפערט, אָנשטאָט א וואָרט פון מויל אויסצוגוצען.

אין מיטען דערינען דערהערט זיך פון דרויסען אַן „אָנקומעניש“. די טהיר עפענט זיך ברייט און עס בעוויייזען זיך יודען, די שטאָדט־בעלי־בתים, נאָך אין שבת׳דיגע מלבושים אָנגעטהון, טהייל מיט ציי־גאַרען, טהייל מיט לולקעס, און לאָזען פון די בערד א געדיכטען רויך ארוים. די שבת׳דיגע קליידער און די וואָכעדיגע לולקעס האָבען ניט אינאיינעם געשטימט, דאָך האָבען זיי צוזאַמען געוואָרפען א חול־המועד׳יגען חן, א חן פון „חסיד׳יש־נגיד׳יש“. די שטוב איז פול געוואָרען מיט רויך פון די ציגאַרען. און פון געדיכטען רויך האָבען די צוויי ליכט־פלאַמען ארויסגעשיינט און דאָס האָט זעהר בעל־בתיש אויסגעזעהן און בע׳חנ׳ט דעם עולם. זיי האָבען געזאָגט דעם בריי־טען „גוט וואָך“ און האָבען פערנומען, יעדער נאָך זיין שטאַנד נאָך, פּלעצער ארום דעם טיש. די טהיר האָט איצט מעהר געסקריפּעט — און פון שטוב איז איצט מיט א מאָל אוועקגענומען געוואָרען דער פריהערדיגער דרך־ארץ׳דיגער גייסט, וואָס האָט געהאַט די שטוב אָנגעפילט, אַזוי, אַז בעריל און חאַצקיל האָבען זיך מיט א מאָל מעהר היימישער געפיהלט און פריי געלאָזט די צונגען אָנשטאָט זיך צו קנייפּען. די שטוב איז צוריק „שטוב“ געוואָרען, מען האָט באַלד די רעכענונגען אַראָבגענומען, וואָלף שרייבער האָט געכאַפּט דאָס „ריכ־טיגע בוך“ און איז דערמיט ערגעץ־וואו פערשוואונדען געוואָרען.

איינער א הויכער יוד מיט א לאַנגער ברייטער באָרד, וועלכער האָט גערעדט מעהר מיט די הענד ווי מיט׳ן מויל, און יעדערען מיט אַן עזות׳קייט דאָס מויל פערקלאַפּט, איז געווען דער ראש המדברים.

— אַזוי ווי די שטאָדט, זאָגט ער, האָט קיין פּרנסה נישט, און מען דאַרף נויטיג א רבי׳ן אין שטאָדט, אַז חסידים זאָלען האָבען וואוהין אריינצוקומען אויף א יום־טוב, אויף א שבת, און אַז עס זאָל א לעבען

ווערען, גיט ער אַן „עצה“, אז מען זאָל דעם טריסקער רבי'ן, וואָס האָט זיך איצט פון ברודער „אבגעטהיילט“, אין שטאָדט פערבעטען, דער טריסקער רבי וועט בעשטעהן — ער ווייסט עס אויף געוויס — נאָר מיט דעם תנאי, אז מען זאָל איהם דעם רב'ס בית־המדרש אָבגעבען, און דער שטאָדט־רב זאָל איהם א קוויטעל אַרויסגעבען, אז סנדיקאות געהערען צום טריסקער רבי'ן.

— און אונזער רב לעבט נישט ביז הונדערט און צוואַנציג יאָהר? דו „קהלה מענש“, מן הסתם האָסטו א פּוטיקע פון דיינעם בעקומען — האָט געשריען אהרן ליב־שוסטער, א חברה־מאַן אין די „נושאי מטה“, א בלינדער אויף איין אויג, שוין האַלטענדיג דעם שטעקען אין דער האַנד אַנטקעגען דעם הויכען יודען.

אהרן־ליב שוסטער האָט געהערט צו דער „חברה־מענער“. די חברה מענער, אָדער די חוטבי עצים ושואבי מים, ווי מען האָט זיי אין שטאָדט גערופען, האָבען געהאַלטען פאַר'ן רב און די טריסקער חסידים, אָבער, האָבען זייער רבי'ן געוואָלט אין שטאָדט אריינבריינגען.

— מענדעל ליב, פון ווען אָן ביסט דו מיר אזא מאַכער געוואָרען? האָסט שוין קיין פּרוטה נישט און ווילסט ווייטער א ביינדעל אָב־לעקען? הע? — האָט צום הויכען יוד געזאָגט איינער א קצב, וואָס האָט א מאָל געלערענט מיט איהם אין איין חדר.

— אומעטום זיינען זיי דאָ די פּויערן. מען פרעגט אייך נאָך נישט קיין שאלה. אז מען וועט אייך פרעגען, וועט איהר ענטפערען— האָט דער הויכער יוד געזאָגט, אַרויפרוקענדיג זיך העכער צום טיש צו.

ר' יחזקאל, דער דאָזאָר, דער בעל־הבית פון שטאָדט, איז זיך געזעסען און האָט אויסגעהאָרכט די מחלוקת און האָט שטיל־געשוויגען, קוקענדיג אויפ'ן מחותן: וואָס וועט ער זאָגען.

— צווישען אונז רעדענדיג, ווער קומט צו „איהם“ היינט אַהער? וואָס פאַר א נאָמען האָט ער? און וואָס איז ער אין אמת'ן — האָט דער הויכער יוד פערשטעהן געגעבען ר' יחזקאל'ן אין דער שטיל.

— גוט וואָך! — גיט מיט א מאָל א קלונג אין שטוב, און דער „גוט וואָך“ איז עפּעס געוועזן גאָר א בעזונדערער — ער איז נישט בטל געוואָרען צווישען די אַנדערע גוט וואָכ'ס. טהייל האָבען זיך אומגעקוקט צו זעהן, ווער דאָס איז — און געוועזן איז עס ר' יצחק יודעל'ס. ר' יצחק יודעל'ס איז א יוד מיט א בעזונדערען „מיין“. איז'ן איז עס

אַ קליין יודעל, נאָר אַ ברייטס מיט אַ דיק בייכעל, וואָס רעדט נישט, נאָר עס קוויטשעט זינגענדיג; עס קוקט נישט, נאָר עס בעפּעהלט מיט די אויגען. אַז עס וויל, איז עס גוט ווי אַ טייבעל, און שלעכט ווי אַ שלאַנג. שטענדיג די ציגאַר אין מויל, מעג זי זיין אָנגעצונדען, מעג זי זיין אויסגעלאָשען, און דאָס ריטשען זיינס מיט די פיס, זאָגט אָן אַ פּערטעל שעה פריהער אַז ער קומט... יעדערען „דוצט" ער, מיט אַלעמען איז ער „פּאַן בראַט", ער פיהרט די ראָליע פון אַ גרויסען חסיד, און זאָגט אַלעמען מוסר, און אַלע האָבען מורא פאַר איהם. ער האַלט גאַנץ ווינציג פון די אַלע רבנים, וואָס יודען האַלטען פון זיי, ער מאַכט זיי אַוועק מיט דער האַנד. מיט דעם שטאָדט־רב איז ער אין אַ בעשטענדיגער מחלוקת. טרעפט זיך אַ שאלה, פּסק'נט ער אַליין. זאָגט אויפ'ן רב, אַז ער איז אַ גראָבער יונג און אַלע האָרכען אויס, און וואונדערען זיך און האָבען מורא פאַר איהם.

עוזר, וואָס איז די גאַנצע צייט געווען קאַלט און האָט זיך אויסגעהערט רוהיג, איבער וואָס מען קריעגט זיך, דערזעהענדיג ר' יצחק יודעל'ס, וועלכער פלעגט איהם אַלע מאָל אויף די פּלייצעס קלאַפּען אין שטיבעל, איז גאָר אַן אַנדער מענש געוואָרען, — אַ חסיד.

— וואָס איז, מען פרעגט אייך נאָך נישט, — האָט ער געשריען צו די בעלי־בתים.

ר' יחזקאל און ר' חיים ראָזענקראַנץ געהערען צו די בעלי־בתים; זיי דאַוונען און חבר'ן זיך מיט בעלי־בתים. זיי קענען אפילו נישט לערנען, נאָר זיי זיינען יודעי־ספר. זיי זיינען פון די בעלי־בתים, וואָס האָבען דרך־ארץ פאַר אַ למדן און ווערען בטל פאַר זיי. אַ יוד אַ למדן זאָגט אַ וואָרט, כאָטש עס איז נישט אַזוי גלייך, וואָס פון אונז איינער טאָר דאָס ניט זאָגען, דאָך מן הסתם ווייסט ער, וואָס ער זאָגט— דערפאַר האָט ר' יחזקאל שטיל־געשוויגען, כאָטש ער האָט מיטגעהאַלטען מיט די בעלי־בתים.

ר' יחזקאל'ס האָפנונג איז געווען צו האָבען אַ קינד אַ למדן, אַ מענשען פון „יענער וועלט", וואָס זאָל זיצען און לערנען, און ער האָט טאַקע דערפאַר ר' יצחק יודעל'ס פאַר אַ מלמד צו זיינע קינדער גע־האַלטען. דער עלטערער זוהן איז אָבער נאָך בחור־ווייז אין געשעפט אַריין, „צוגעכאַפּט זיך", און צו ביסלעכווייז די תורה פערלאָזט. איינס נאָר איז איהם נאָך איבערגעבליבען — וואָס ער האַלט זיך פאַר אַ

חסיד, דאווענט אין שטיבעל און חבר'ט זיך מיט ר' יצחק יודעל'ס. און איצט, זעהענדיג אז זיין עוזר און מאָטעל האלטען מיט מיט ר' יצחק יודעל'ס, מיט די חסידים, האָט עס דעם אַלטען הנאה געטהון — חסידים, עס איז עפּעס גאָר אַנדערש — פאַר זייער רבי'ן... און ר' יחזקאל האָט זיך גאָר נישט אָנגערופען.

ר' יחזקאל האָט פאַר זיין יונגסטע טאָכטער די „בת זקונים" לאה'לע געוואָלט אַ למדן און אַ בעל־יחוס פאַר אַן איידים זיך נעהמען, אַז דער איידים זאָל קעסט עסען כל ימיו און תורה לערנען, אַז אויף דער עלטער, ווען ר' יחזקאל וועט אין דער היים שוין זיצען, זאָל ער אין דער שטוב דעם קול התורה הערען — ער האָט די זאַך איבער־געגעבען ר' יצחק יודעל'ס. ר' יצחק יודעל'ס „גוט וואָך", וואָס האָט אַזוי קלינגענדיג אין שטוב אָבגעקנאַקט, האָט דעם אַלטען עפּעס הנאה געטהון. אין זיין הויז — חסידים, און דער אַלטער האָט שוין גע־נומען פאַנטאַזירען וועגען דעם איידים דעם למדן. ער האָט זיך אויפ־געהויבען און אריבערגעוואונקען צו דעם מחותן ר' חיים'ן, אַז ער זאָל מיט איהם אין אַ צווייטען שטוב אריין (אַזוי איז שוין איינגעפיהרט ביי די אַלטע, אַז קיינער שטעקט ניט די האַנד אין קאַלטען וואַסער אריין, אַז דער צווייטער ווייסט נישט דערפון). ר' יצחק יודעל'ס האָט נאָך אַ לאַנגען אומקוקען צו דער „חברה" אַ וואָרט „געוואָרפען":

— איילט אייך נישט אַזוי, און וואו זיינען מיר עפּעס? — און איז מיט שאַרענדיגע טריט אין די צווייטע שטוב אריין צו די אַלטע.

— ר' מרדכי קאָנסקעוואָליער שרייבט דאָך מיר, אַז איהר האָט זיך מיט איהם געזעהן אין „טריסק", אַז איהר קענט זיין בחור — נו, וואָס דאַרף מען מעהר?

און פון דער „שטוב" האָט זיך געהערט אהרן־ליב'ס קלאַפּען מיט'ן שטעקען אין טיש: „געהרג'עט קענען זיי ווערען, איידער"...

די ווייבער האָבען זיך אין עס־שטוב ביי מלכה'לען, ר' יחזקאל'ס ווייב פערזאַמעלט. עס איז אַ מנהג ביי מלכה'לען אין שבת־צו־נאַכטס פון גרויסען רעכענונג אויף פּסח דאָס לעצטע שמאַלץ אויסצולאָזען. אין יענער שטוב זיצען די מאַנספערשוינען ביים יאָהר־רעכענונג, עס הערט זיך פון דאָרט אַ שטיל גערויש, וואָס זאָגט אויס די ערנסטקייט

פון אינעווענינ. די דיענסט דרעהט זיך, טראָגט אריין גלעזער טהיי און נעהמט ארוים ליידיגע גלעזער, און יעדעס מאָל, ווען די טהיר עפענט זיך, שלאָגט פון דאָרט ארוים אַ רויך פון ציגאַרען און אַ ליאַרם, וואָס פערשטומט אויף אַ ווײַלע די ווייבערשע געשמועסען, און די ווייבער קריגען דורך־אַרץ פאַר „דרינען“... דאָ, אין דער שטוב, זיצען די ווייבער און מאַכען זיך „נאַריש“ אין „דריידעל“. אין דריידעל הייסט עס, אָבער זיי שפּיעלען גאָר אין „זעקס און זעכציג“ מיט אַ טאַליע קאָרטען, וועלכע די מאַנספּערשוינען האָבען די קינדער געגעבען צו שפּיעלען זיך. די יונגלעך שטעהען ביי די מאַמעס און ציהען „קאָן־געלד“, די מאַמעס שטופּען זיי אָב פון זיך, און די יונגלעך שטע־הען אַלץ ווייטער און טהוען דאָס זייעריגע. אין מיטען קומט גאָר צו לויפען אַ יונגעל, כאַפּט ארוים דעם „קאָן“ פון טעצעל און אַנטלויפט וואו דער פעפער וואַקסט — און געה טהו איהם עפּעס!

דער אַלטער דור ווייבער טראָגט טיעפע הויבען מיט פערשיעדענע קאָלירטע בענדער און ברייטע שטערענטיכלעך, וועלכע זיינען אין שפּיצען אויסגעשניצט און אין יעדער שפּיץ פונקעלט זיך אַן אַנדער ציהרונג: אין איין שפּיץ — אַ רויטער קרעל, אין צווייטען שימערט אַ בריליאַנט, און דאָס וואַרפט איבער דעם אַלט־געקנייטשטען, גלענ־צענדיגען שטערן אַ „שבת־מלכה“ חן; דער יונגער דור טראָגט שוין שייטליך מיט פערשיעדענע מאָדנע לאָקען און די ציהרונג אין די שייטלען אריינגעשטעקט. די קליידער זיינען מעהרסטענטהייל פון פּערסישע טיכער־שטאָף אין פערשיעדענע קאָלירען, וואָס איז דענסט־מאָל די מאָדע געווען, און געמאַכט זיינען זיי אויך געווען נאָך דער דענסמאָלדיגער מאָדע, — פאַלדען אויף פאַלדען, איין פאַלד אריין מיט׳ן קאָפּ אין די צווייטע; דאָ מישען זיך די פאַלדען אויס און לעגען זיך צוזאַמען, דאָרט צוגעהען זיי זיך שוין אין צוויי בעזונדערע וועגען. אויף די הערצער טראָגען זיי אַלע „האַרץ־ברעטלעך“, דאָס איז אַ לאַנג פיער־קאַנטיג שטיק סאַמעט, אויף וועלכען עס זיינען אויפ־געהאַנגען ווי אויף אַ שילד די מתנות, וואָס דאָס ווייבעל האָט בעקומען ווען זי איז אַ כלה געווען. איטע די שנור, גאָלדעלע די טאָכטער זיינען געזעסען איינע אַנטקעגען די צווייטע אוןביידע זיינען זיי געווען שטיל (וואָרום זיי זיינען ברוגז צווישען זיך, היינט איז דער רעכענונג...), און אַז איינע האָט זיך פון איהר אָרט אויפגעהויבען, האָט די צווייטע

עפּעס מאָדנע די ליפּען פערקרימט, די אויגען צום באַלקען פערגלייסט און לייכט אָבגעזיפצט. דאָס איז געווען א מין ברוגז־מינע.

זיי האָבען געשפּיעלט. און דער אָנפיהרער פון שפּיעל איז געווען א יודעל „א דייטשעל“, „אן איינגעהער“ און אן „ארויסגעהער“ ביי מלכה׳לען, ווי אין אנדערע הייזער. גערופען האָט מען איהם אויך: „דאָס ווייבערש יודעל“. שוין דענסטמאָל האָט ער געטראָגען „דייטש־מעריש“ א קורץ רעקעל און אזא מין זיעבען קאַנטיג היטעל מיט א גלאַנצענדיגען דאַשעק. געטראָגען האָט ער „דייטשמעריש“ נישט אזוי לשם דייטש, נאָר ווי איבער „גלאַט אזוי“, ווייל עס פּאַסט פאַר אזא מין ווייבערש יודעל צו טראָגען „דייטש“. געוואוסט האָט ער צו יעדער קריינק אזא מין רפואה, וואָס ער פלעגט עס אָנרופען „קאַרפּוס דליקטו“. מיט די דייטשען רעדט ער פּויליש, און שרייבט „פּראָשע־ניעס“ אויך אויף פּויליש, דערפאַר פלעגט מען איהם אין שטעדטעל רופען „מאכער“. איז׳ן איז עס אזא מין יודעל, וואָס אומעטום קומט עס, אומעטום איז עס היימיש, וואָס אַלעמען זאָגט ער „דו“ און וואָס אַלע זאָגען איהם „דו“. צום מעהרסטען פלעגט עס זיך חבר׳ן מיט ווייבער, און עפּעס אזוי ווי איהם וואָלט מען מתיר געווען, פערברענגט ער צווישען זיי פראַנק און פריי. ער ווייסט פון זייערע סודות, און עס מאכט גאָר נישט אוים — „א האַלבע יודענע“, אַלעמען פלעגט ער איינגעהמען מיט זיינע גלייכע ווערטלעך. ער האָט גערעדט, האָט מען געלאכט, כאָטש עס איז מעהר נארישער געווען ווי לאַכעדיגעס. ער פלעגט זיך דעם קאַלנער פון פּאַלטאָ אוועקשטעלען, דאָס היטעל זיך פערדרעהען, מאכען זיך דרעמלען און דאָס בערדעל פלעגט זיך שאָק־לען — איז געגוג געווען, אז עס זאָל ברייגגען צום געלעכטער.

היינט, שבת־צו־נאכטס פון גרויסען יאָהר־רעכענונג, איז איהם אודאי געקומען, אז ער זאָל זיך געפינען ביי ר׳ יחזקאל׳ן. פון קיך טראָגט זיך א ריח פון געפּרעגעלטע שמאַלץ, און געוואוסט האָט ער, אז נאָך דעם רעכענונג וועט זיין די גרויסע „מלוה מלכה“, ווי עס איז שוין דער מנהג ביי ר׳ יחזקאל׳ן פון קדמונים אָן.

ביי א ווינקעלע טיש איז געזעסען לאה׳לע, דאָס כלה־מיידעל. פון די פרישע געריטעלטע באַקען האָט דאָס יונגע בלוט ארויסגע־קושט זיך... אזוי ווי דאָס בלוט פון א רויז, וואָס רייטעלט זיך אויף דעם סאַמעט־בלעטעל, ווען די זון גליהט דארויף. די אויגען שטילע.

דוהיג זייגען זיי „פאַר זיך“ געווען צזיינגעפּאַסט אין דעם ברייטען גרויסען אויגען־לאָך, און דאָס דינימשקע ציטערענדיגע הייטעל האָט געהיט דאָס אויג. דער „איבער־שומר“, די שוואַרצע ברעם, וואָס הענגט אויף דעם ראַנד פון דעם גרויסען ווייסען שטערן, וואָס זעהט אויס ווי אַ מענשען־קרוין פון גאָט געשענקט, האָט זיך אין דער שטיל דעם אויג צוגעקוקט און אַלעס דעם אויג נאָכגעמאַכט... די האָר אין צוויי צעפּ פערפלאָכטען, חנ'עווריג און מיידעל־ציטערנדיג האָבען זיי זיך איבער איהרע איידעלע ציטערנדיגע אַקסעל אַראָבגעלאָזט. זי איז געזעסען פאַר זיך, און אַ כלה־חן האָט כון איהר געזיכט אַראָבגעלויכטען צנועה'דיג און שטיל־שווייגענדיג. יעדעס מאָל, ווען עס האָט זיך געהערט דעם דייטשעל'ס קול, האָט איהר האַרץ לייכט אויפגעציטערט, און די יונגע ברוסט האָט דענסמאָל לייכט זיך בעוועגט. זי האָט מורא געהאַט, אַז דאָס דייטשעל זאָל זי נישט טשעפּען, נאָר באַלד איז אויף איהר אויך די צייט געקומען.

— ווייסט, דער שדכן זיצט דערינען מיט'ן טאַטען און שמועסען וועגען אַ שדוך.

זי האָט דעם קאָפּ אַראָבגעבויגען און איהם פון זיך מיט איהרע לייכטע ווייסע הענד אָבגעשטופּט.

— אַזוי ווי עס קען אויף דער לבנה ראש־חודש רעטעכלעך וואַקסען, אַזוי וועסט דו דעם חתן קריגען.

אין שטוב האָט געקלונגען אַ געלעכטער.

לאה'לע האָט זיך פלינק פון טיש אויפגעכאַפּט און איז פאַר חרפּה פערשוואונדען געוואָרען.

אויף די ווענד פון דער גרויסער, לאַנגער קיך האָט דאָס קופּער אַראָבגעפונקעלט. און איין ראָנדעל האָט אריבערגעווינקט צום צווייטען, וואָס איז געהאַנגען געגען איהם אויף דער צווייטער וואַנד. די דיקע בייכיגע בעקענס, די קופּערנע אויסגעצויגענע בראָטפּאַנען, די הויכע קריגען מיט פערשיעדענע שנויצען האָבען בעל־הבית'יש פון די ווענד אַראָבגעהאַנגען, פערשפּרייט ארום זיך אַ היימישקייט און דער־צעהלט פון גוטע געוועזענע צייטען... אין אייווען פלאַקערט עס, און טיעפּע ברייט־בייכיגע קופּערנע טעפּ שטעהען און קאָכען און קאָכען, און דער פרישער, פעטער גריווען־גערוך לעגט זיך איבער דער קיך און

דערצעהלט עפּעס פון היימישע זאכען.... אויף דעם לאנגען פליישיגען טיש, וועלכער איז מיט א לאנגען קופּערנעם בלעך בעקלאפּט, שטעהען אנגעשטעלט טיעפע בעקען, קליינע און גרויסע, גרייט דאס שמאלץ אין זיך ארייננצונעהמען.

ביי דער קיך אין א ווינקעלע זיצט רחל לאה, די איינגעהערין. א הויכע, אלטע יודענע מיט ווערצעלעך אויף דער גאמבע, און צוויי־דריי לאנגע האר ציהען זיך פון די ווערצעלעך ארויס. די אלטע, גרויע קאץ ליגט אין איהר שויס און לעקט איהר די איינגעדארטע ביינערדיגע הענד. ארום איהר שטעהען מלכה'לעס איי'ניקלעך, יונגלעך מיט מיי־דעלעך, טייל אין הייזלעך, טייל אין קליידלעך, טייל אין שירצלעך, טייל אין ציצה־כנפות'לעך און הארכען אויס וואס די באבע דער־צעהלט א מעשה מיט א „פייערדיגען הענטעל ביים שמאלץ פּרעגלען."

„אמאל שוין לאנג, דערצעהלט זי, האט א יודענע שמאלץ אין א פייערקע געפּרעגעלט, האט זי דעם טאפּ פון פייערקע ארויסגענומען, זעהט זי עס שטעקט פון פייער א פייערדיג הענטעל ארויס, און עס הערט זיך א שטים: „גוטע פרוי, גוטע פרוי, גיב מיר א פּאר גריוועז, וועט קיין עין הרע אין שמאלץ נישט ארייננקומען". האט זי טאקע אזוי געטהון. האט זי אנגעהויבען גיסען שמאלץ. גיסט איין טאפּ, גיסט צוויי, גיסט דריי, גיסט זעקס, גיסט אכט, גיסט צעהן, ביז זי האט שוין מעהר קיין טעפּ נישט געהאט — האט עס אויפגעהערט.

די קינדער הארכען אויס אוןווארטען מיט שרעק ביז מען וועט דעם טאפּ פון די פייערקע ארויסנעהמען, און זיי זאלען שוין זוכה זיין צו זעהען דאס פייערדיגע הענטעל.

דערווייל שלאפט רחל־לאה איין, און די אלטע הויב (א גלגול פון מלכה'לעס די בעל־הבית'טעס הויב) מיט די אלטע, ברייטע בענדער לאזען זיך איהר איבער'ן אלטען, איינגעקנייטשטען שטערן. דענסט־מאל נעמט א יונגעל און שטעקט דאס הענטעל אויס און גיט א צופּ די אלטע באבע ביי די האר פון ווארצעל.

— האב, האב, האב, — מאכען די אלטע, איינגעשרומפּענע אויס־געדארטע ליפּען, און פּרובען כאפּען דעם קינד'ס פינגעריל אין דעם אהנציינערדיגען מויל אריין.

— באבעשי, פאר וואס וואקסען אייך די האר אויף די ווארצע־לעך? — פרעגען די קינדערלעך.

— וועל איך מאך מיר אליין הבדלה, און טרינק פון הבדלה־ווײַן,
— ענטפערט די אלטע מיט האלב־פערשלאָסענע אויגען און מיט אַן אלט פערקרימט געלעכטעריל אויף די אלטע פערקרימטע ליפּען.

און ווען די אלטע מאכט זיך נאריש מיט די קינדער, איז האצ־קעלע, דאָס עלטסטע אייניקעל, אַ יונגעל פון אַ יאָהר 10, שטארק פער־נומען מיט אַ דריידעל גיסען. אין דער קיך האָט ער אַן איינעבויגענע לעפעל מיט צין אריינגעשטעלט, און איצט פאקט ער די פאָרם אין אַ הויפען זאמד איין.

און דאָרט ביים אנדער ווינקעל קיך, ווייט פון יום־טוב׳דיגען, זיצט יענטע דאָס דיענסט־מיידעל, ביי אַ גרויסען עמער מיט וואסער און שיילט די קארטאָפּלעס, וואָס ליגען אין איהר שויס, און ווארפט זיי אין אַן עמער וואסער אריין, צו די גרויסע „מלוה מלכה“...

נאָטע הינטער איהר צופּט זי ביי די בלוט־שפּראָצענדיגע האנד: יענטע, וואָס וועט זיין ?...

— זאָלסט אזוי לעבען ווי דו וועסט מיט מיר תתונה האָבען...

IV.

דער מתנגד'ישער רב און דער חסיד'ישער רבי

עס איז געקומען ל"ג בעומר.

און די גוטע מוטער־ערד, וואָס האָט מיט איהר חסד אויף זיך דער שטאָדט'ס הייזלעך געטראָגען און אלץ, וואָס געפינט זיך אין זיי און אויסער זיי, האָט זיך מיט גאָט'ס לייטזעליגקייט ערפרישט, בע־קליידט פון קאָפּ ביז די פיס מיט גרעזעלך, בלעטעלעך, גרינינקע קע־פּעלעך האָבען זיך פון אונטער'ן געהילץ, פון אונטער שטיין און בײן ארויסגעריסען, געשפּראָצט, און מיט א ליעבער, פרומער מינע האָט זיך דאָס גרעזעלע געשאָקעלט אהין און אהער און געגאָנגט זיין ביסעל בידנע חיונה פון דער מוטער־ערד. און די מוטער־ערד האָט איהרע פולע בריסטען אויסגעשטעלט און אָנגעזויגען און אָנגעקאָרמעט יעדעס אָפּענע מיילכעל, וואָס האָט נאָר בדעה געהאַט צו זויגען. אלץ ארום, טאַטע אין הימעל, האָט מקיים געווען דיין שליחות, געהאָרכט און גע־טהון דאָס, וואָס דו האָסט זיי בעפוילען פון ששת ימי בראשית אָן: דאָס גרעזעלע איז געוואקסען, געצויגען זיך, ווייל זיין מצוה איז צו וואקסען, די פויגעלעך האָבען זיך זייער נעסט געמאכט איבער די פענסטערלעך פון דער אַלטער ווייבערשער שוהל און האָבען א גאַנצען טאָג אין דיין פרום בית־המדרש־געסעל, פון וואנען עס טהוט זיך הערען דער הייליגער קול התורה, ארומגעשפּרונגען, ארומגעטאַנצט פון דעכיל צו דעכיל, אויפ'ן פענסטער פון אַלטען בית־המדרש אונטערגעשפּרונגען, א קדושה געכאַפּט, א שמיה רבא, א וואָרט תורה אונטערגעכאַפּט, און אוועקגעשפּרונגען, אויף דער ערד זיך געשטעלט מיט א קוויטש — א ברכה, און געכאַפּט א קרישעלע בייגעל, זעמעל, פּוטער־ברויט, וואָס א חדר־יונגעלע האָט דעריבער א ברכה געהאַט געמאכט, און איז דערמיט

וועק־געפלויגען און מיט דעם זייערע נשמות, וואָס זיינען געוואָרען פערוואָגעלט אין פויגעלעך, מתקן געווען.

און דיינע הימלען אין דער הויך האָבען זיך אויסגעצויגען, איינער אין דעם צווייטען אריינגעפלאָסען, און גאַנץ ווייט און ברייט אין פרעמדע לענדער אריין האָבען זיי זיך פערבלאָנדזשעט און בעשיצט דיין קליינע וועלטעל, אַזוי ווי דו האָסט זיי אָנגעזאָגט פון אָנהויב אָן. און דאָס וואסער הינטער'ן שטעדטעל האָט זיך ווי א שטיל געבעט, — מיט וועלכען ער וואָלט דיך דאַנקען געוואָלט, טאַטע איינציגער, פאַר אלץ, — געגאָסען כוואַליע אויס, כוואַליע איין, פון פרעמדע לענדער אין פרעמדע לענדער. דורכרייזענדיג, האָט עס א שטילע, לאַנגע געשיכטע דערצעהלט אויף אַ וואסער־שפּראַך. און פון וואסער זיינען אויפגעגאַנגען בעהאַלטענע טוי־וואָלקען און האָבען בעהויכט דיינע פעלדער, וואָס האָבען זיך אין דער לענג און אין דער ברייט אויסגעשפּרייט. די טוי־וואָלקען זיינען געלעגען איבער די פעלדער גאַנצע נעכט און זיי אָנגעטרונקען און בעפרישט. און פון די פעלדער האָבען זיך געטראָגען בעהאַלטענע ריחות אין דער לופט ארום און פערפולט מיט לעבען, ערקוויקט און ערפרישט יעדעס דיין בעשעפעניש, וואָס זיי האָבען אויפ'ן וועג געטראָפען.

ל"ג בעומר. אין דער גאַס פאַר טהיר און טהויער זיצען ווייבער, בעל־הבית'טעס מיט שטריקנאָדלען אין די הענד, שטריקען זאָקען און דערצעהלען מעשיות. און די חדר־יונגלעך, וואָס זיינען אין שטאָדט איבערגעבליבען, שטעהען ביי זיי און ציהען די מאַמעס שירצען: מאַמע, אַ צווייער!.... די פרומע רבי'צין, אָנגעטהון אין חול־המועד'דיגען וויסען שאַל, זיצט פאַר איהר טהיר, ארום איהר די כלי־קודש־ווייבער, — די שוחט'קע מיט דעם חזנ'ס ווייב. אויף די פּאָר איינציגע בוימער, וואָס זיינען פערוואָרפען אין געסעל (וואָס קיינער ווייסט נישט, ווער עס האָט זיי דאָ איינגעפלאַנצט), ציהען זיך חדר־יונגלעך און רייסען צווייגלעך. פון פעלד קומען צוגעהן באָרוויסע יונגלעך מיט פעק געלע פעלד־בלומען אין די הענד, און רופען אין דער גאַס:

אַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ,
אַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ!

די קינדער קומען אָן צולויפען, רינגלען זיי ארום, רייסען אָב די קנעפּלעך פון די הייזלעך, פון די קאַפּאָטקעלעך און קויפען בלומען,

קעהרען זיך אום צוריק צו זייערע מאמעס מיט הענד בלומען און אראב־געלאזטע תחתונים׳לעך...

אין מיטען מארק ווערט פלוצלונג אויסגעשפרייט א לאנגע, ברייטע פלאכטע, און עס דערהערט זיך א קאטערינקע שפיעלען. קינדער קו־מען אן צולויפען פון אלע עקען, דערנאך עלטערע מענשען. מען שטעלט זיך ארום, מען רינגעלט ארום, און איינער אין א פערדרעהטען הוט אהן א דאשעק, אנגעצווינגען אין עפעס א מין געשטריקט העמדעל און אנ־בענארטעלט אין א ברייטען פאסעק, אין שיך און זאקען, דרעהט זיך ארום און ארום דעם רעדעל מיט א קאנטשיק אין דער האנד און האקט איבער די קעפ, און ווארפט היטלעך אין די קופקע אריין און די קאטע־רינקע שפיעלט צו. פלוצים ווייזט זיך א הויכער יונג אין אן אבגע־קרייט פנים, אנגעטהון אין א פאר גאנצע הויזען פון אויבען ביז אראב, מיט א זייגער אויסגעמאלט אויף די הויזען אויף דער סאמע „זייט מיר מוחל“... אויפ׳ן בויך שטעלט ער זיך ארויף א הויכען דראנג, און אויפ׳ן שפיץ דראנג לעבט א גאנצע משפחה, וועלכע מאכט נאך קונצען דערצו. די קאטערינקע שפיעלט צו, און דער מענש מיט דעם קאנטשיק אין דער האנד קלאפט איבער פנים׳ער, איבער נאקעטע קעפ. עס ווייזט זיך א האלב נאקעט מיידעל אין א קורץ קליידעל ביז צו די קניע, מיט בלאנדע, צולאזטע האר, פערקעמט און איינגעפלאכטען מיט פערשיע־דענע קייטעלעך און קמעות, מיט א חנ׳עוודיג נעזעל, און א פאר רויטע בעקעלעך, און ברעכט זיך אין א רייף... ס׳ווייזט זיך נאך איינער, וואס שלינגט שווערדען איין, איינס נאך דעם צווייטען און דערנאך קומט א צווייטער און שלעפט איהם גאר פון מויל ארויס, אנשטאט די שווער־דען — לאנגע טיכלעך מיט ווייבערשע קאפקעס. און גהה פרעג זיי קשיות!

און די קאטערינקע שפיעלט צו, און דער מענש מיט׳ן קאנטשיק קלאפט צו איבער קעפ, איבער פנים׳ער.

געווען איז א מאל א יוד א שניידער אין שטאדט. מען האט ניט געוואוסט, פון וואנען עס קומט א יוד, און וואו אהין עס געהט א יוד. ער איז געווען איינער פון די טויזענד, וואס זייער לעבען געהט ווי א שאטען דורך פאר אונזערע אויגען, און וואס קיינער מערקט נישט, נישט זייער געבארען ווערען און נישט זייער שטארבען. דאס ברויט,

וועלכעס זיי עסען, מוז וואקסען אויף בעהאַלטענע פעלדער, און דאָס פלייש, וואָס זיי עסען, מוז זיין פון אזעלכע בהמות, וואָס פיטערען זיך אין פערבאָרגענע לאָנקעס, — אז נישט, וואָלט מען זיך אמאָל געפרעגט, וואו איז דאָס ברויט אהינגעקומען פון די פעלדער? וואו זיינען די בהמות אוועקגעקומען פון די לאָנקעס?...

א יוד, אַ שניידער, מיט קיינעם נישט געהאַט קיין געשעפטען, אויסער מיט איין גאָט, זיין בעשעפער. די נאכט דעקט נאָך דעם היימעל צו, ווען דער שניידער גרייט זיך אין בית־המדרש אריין. בעהאַלטען אונטער אַן אייווען, ביי אַ שראַנק ספרים, דאַנקט ער זיין בעשעפער דערפאר, וואָס ער האָט איהם בעשאַפען, פאר דעם ברויט, מיט וועלכען ער דערנעהרט זיך, און פאר דעם חסד, וואָס ער וועט טהון מיט איהם נאָך זיין טויט און וועט איהם צונעהמען צו זיך. קיינער זעהט נישט, ווען עס געהט אַ יוד, א שניידער אין בית־המדרש אריין, ווען עס זיצט אַ שניידער ביי אַ פויער'ס א סערמיענגע. און זעהט מען איהם, דאַכט זיך, עפּעס שוין אזוינס, א געוועהנטליכעס, ווי דער קלאָץ, וואָס שטעהט אין מיטען מאַרק. עס פרעגט שוין קיינער נישט, צו וואָס שטעהט אַ קלאָץ? צו ווען אַ קלאָץ?

זיין ווייב, חנה די שניידערין, האָט אויף זיך גענומען אַ מצוה בירושה (איבערגענומען פון דער מאַמע עליה השלום, און די מאַמע פון דער באָבע, און אזוי איין דור נאָכ'ן צווייטען): יעדען פרייטאג פאר־נאכט אין דער אלטער ווייבערשער שוהל צוויי ליכטלעך אָנצוצינדען. עס האָט קיינער נישט געפרעגט, ווער צינדט אָן די צוויי נשמה־ליכט־לעך, וואָס פינקלען זיך יעדען פרייטאג־צו־נאכט'ס פון דער אַלטער ווייבערשער שוהל אראָב, צי זיינען די אלטע בעל־הבית'טעס פון די קברים אויפגעשטאַנען? מען וואָלט זיך מעהר געוואונדערט, אז מען וואָלט אמאָל אזוי אין א שעהנעם פרייטאג־צו־נאַכט'ס די צוויי ליכטלעך נישט געזעהן. וואָלט מען דעמאָלט בעמערקט, אז עס פעהלט עפּעס אין דער שוהל (חאָטש וואָס, וואָלט קיינער נישט געקענט טרעפען). און פאר די צוויי ליכטלעך, וואָס די פּראָסטע מאַמעס צינדען אזוי לאַנג אָן איינע נאָך דער צווייטער, האָט זיי גאָט בעלוינט און האָט זיי אָבגעגעבען איין ליכט, ר' דוד'ל, דעם רב פון דער שטאָדט.

נאָך אַ לאַנגער צייט, ווי חנה די שניידערין האָט קיין קינדער נישט געהאַט, האָט גאָט דערהערט איהר געבעט און האָט איהר א זוהן גע־

שאַנקען. זי האָט איהם א נאָמען געגעבען דוד׳ל, און דאָס איז טאַקי ר׳ דוד׳ל, דער היינטיגער רב פון שטאָדט.

באַלד פון קליינערהייט אָן האָט זיך דוד׳ל ארויסגעוויזען אנדערש פון אנדערע קינדער. א סדור׳ל, וואָס דער טאטע האָט איהם געקויפט, „א״ב״ זיך אויסצולערנען, האַלט ער נאָך אין דער בוזעם-קעשענע ביז׳ן היינטיגען טאָג. אָהן א פערדעקטען קאָפּ האָט ער אין וויעגעל נישט געוואָלט איינשלאָפען. נאָכ׳ן יאָהר האָט ער שוין די ברכה געפּלאַפּלט איבער דער מוטער׳ס ברוסט.

געלערענט אין חדר מיט גרויס התמדה. נישט פלינק איז דער קאָפּ, נאָר דאָס, וואָס קומט אריין, געהט שוין נישט ארויס, און פרום, אָבגעהיטען, ער געהט זיך זיין „אָקסען-שריט״. נישט אויף קיין האָר פון שלחן-ערוך אָבצוטרעטען.

הונדערט און איין מאָל האָט ער די הוראה גע׳חזר׳ט און געלייענט זי אויסענווייניג מיט די הערות, מיט׳ן פינגער געטייטעלט, פערבונדען די אויגען, אויפ׳ן טאָוועל, וואו יעדער אות שטעהט.

אז ר׳ בעריל ז״ל, דער אַלטער רב פון דער שטאָדט, איז נפטר געוואָרען און האָט נישט איבערגעלאָזט קיין ממלא מקומו, נאָר א דערוואקסענע יתומה, וואָס מען דאַרף זי חתונה מאכען, האָבען בעלי-בתים אָנגעהויבען צו ריידען, אז דוד׳ל זאָל חתונה האָבען מיט דער יתומה און ממלא מקום זיין.

חסידים זיינען געווען געגען דעם: לייזער שניידער׳ס זוהן פאר א רב? בעלי-בתים אָבער, וואָס האָבען געוואָלט די זכיה האָבען צו זעהן, אז איינער פון זיי איז עולה לגדולה, האָבען זיך איינגעשפּארט. עס האָט זיך געמאכט א שטארקע מחלוקה. נאָר איין מאָל האָבען זיך די בעלי-בתים צוזאמענגענומען אויפ׳ן בית-עולם, געשטעלט א חופה דוד׳לען מיט דעם רב׳ס יתומה, און אריינגעקלאַפּט אין קבר אריין: „מזל טוב, אייער איידעם איז ממלא מקום!״

חסידים האָבען מורא געהאַט פאר בושת-המת, האָבען זיי שטילגעשוויגען און האָבען געוואַרט ביז׳ן ערשטען רגל — וואו אהין וועט ער פאָהרען?

ר׳ דוד׳ל אָבער האָט געהאַט זיין גמרא און יורה-דעה און איז זיך געזעסען אין דער היים און האָט יום ולילה געלערענט. דער רב האָט זיך געפיהרט בעל-הבתיש: געווען א חברה-מאן אין דער חברה תהלים,

יעדען פאר־טאָג אויפגעשטאַנען און געזאָגט מיט די בעלי־בתים תהלים ביז צו עלות השחר; מיט'ן ערשטען מנין געדאַווענט, כמנהג אשכנזים, און יעדען ערב ראש־חודש יום־כפור קטן אָבגעריכט אין דער קאַלטער שוהל.

חסידים האָט עס שרעקליך פערדראָסען, און, אזוי ווי זייער שטייגער איז, האָבען זיי זעהר נוהג קלות געווען אין איהם און נישט אנדערש איהם גערופען, ווי „דוד'ל שניידער". אַ חסיד האָט איהם אַמאָל אויף אַ ברית־מילה בעליידיגט און האָט איהם „שניידער־יונג" גערופען. בעלי־בתים האָבען דעם חסיד געוואָלט קורע כדג זיין, נאָר דער רב האָט זיי איינגענומען מיט גוטען, און פון דעמאָלט אָן חתמ'עט ער זיך: „אני הקטן דוד חיט".

חסידים, די וואָס האָבען מיט איהם אין איינעם אין בית־המדרש געלערענט, האָבען ניט געקענט פועל'ן ביי זיך, איהם צו זאָגען „רבי", און זיינען געגאַנגען פון דערווייטענס. ער האָט זיך אויך פון זיי דערווייטערט, האָט זיך געהאַלטען מיט די „חוטבי עצים ושובאי מים" און נאָך זיי נאָכגעפאָרשט. פאַר זיך אַליין האָט ער נישט געקענט לערנען, דאָס, וואָס ער האָט שוין געוואוסט, האָט ער געמוזט איבערגעבען דעם צווייטען. יעדען פרייטאָג־צו־נאַכט'ס פלעגען זיך די בעלי־בתים צוזאַמענגעקומען אין בית־המדרש אריין מיט חומשים אין די הענד, און ר' דוד'ל פלעגט מיט זיי די סדרה לערנען. ער פלעגט זיי געבען צו פערשטעהן און אויסטייטשען שטיקער מדרש רבא'ס, די בעלי־בתים האָבען די פינגער געלעקט פון זיינע מתיקות'דיגע רייד. שבת נאָכ'ן שלאָף פלעגט ער זיך אַריינזעצען צווישען די בעלי־מלאכות אין בית־המדרש, נעהמען א תהלים אין דער האַנד אריין און זאָגען מיט זיי תהלים, ער א פסוק, זיי אַ פסוק. ער האָט געזונגען יעדעס וואָרט, און דער קול האָט זיך אַרויסגעלאָזט אויסער דעם בית־המדרש, אין געסעל געשאַלט און גערופען אין בית־המדרש אריין. יונגען, שבת־לאָבוסעס, וואָס האָבען אין גאַס פאַלענט געשפּיעלט, האָבען דעם פאַלענט אוועקגעוואָרפען; בעלי־עגלות, פישערס, וואָס האָבען מיט די ווייבער אין גאַס שפּאַציערט, האָבען די ווייבער אוועקגעוואָרפען, אין בית־המדרש געקומען. דאָס בית־המדרש'ל איז וואָס אַמאָל פולער און פולער געוואָרען און דער רב, פערטרונקען צווישען קעפּ, שטעהט און זאָגט תהלים, און דער קהל ענטפערט איהם אָב. ער א פסוק, זיי אַ פסוק.

יודען האבען געוואוסט אז זיי האבען זיך אויף וועמען צו פערלאַזען. איז איינעם שלעכט געווען, איז ער צום רב ארונטערגעגאנגען, און דער רב האט איין רפואה געהאט — תהלים. וואס פאר א יוד עס זאל נישט זיין, האט זיך דער רב מיט איהם אנידערגעשטעלט אין ווינקעל בית־דין־שטוב און האט אנגעהויבען מיט'ן יוד תהלים צו זאגען. און דער יוד, דערהערענדיג דעם רב'ס קול, ווי עס קומט פון א צובראכען הארץ, האט ער זיך אויסגעוויינט פאר'ן רב און איז אוועק מיט א גרינג געמיט.

אז דוד'ל איז רב געווארען, האט ער אויף זיך א מצוה גענומען, וואס ער זאל זי מקיים זיין אפילו מיט'ן גרעסטען מסירת־הנפש, און זאל די מצוה מאכען ירש'נען מדור לדור, אז גאט וועט איהם מזכה זיין צו דעם. דאס איז די מצוה פון אברהם־אבינו־סנדיקאות, און ער האט מיט די בעלי־בתים אבגעמאכט, אז סנדיקאות געהערט צו איהם.

פאר די נשמות פון זיין טאטע־מאמע האט ער געקלערט.

דער רב ר' דוד'ל האט זיך אין זיין שטוב ארויף און אראב געדרעהט, דעם הויכען שטערען געקנייטשט און פון צייט צו צייט ביטער אבגעקרעכצט. הינדעלע די רבי'צין האט פערשטעלט דאס געזיכט אין איהרע בלייכע, לאנגע הענד, געזעסען אין א ווינקעל ביים אייוועז און האט ביטער געוויינט.

— דוד, א מעשה וועל איך מיר טהון. איך וועל עס נישט קענען אריבערטראגען. דו מוזט דא זיין א קשה עורף.

— און איך זאג דיר, אז עס איז מן השמים. מן השמים לאזט מען מיך נישט צו צו דעם. וואס קען איך געגען דעם טהון? מן הסתם דארף עס אזוי זיין. א גאנצע עדה יודען זאלען איבער מיר הונגערען? די שטאדט וועט חלילה אונטערגעהן, — זיי האבען געוויינט פאר מיר, דאס הארץ ווערט צושניטען.

— אוי, די בושה, די חרפה, רבונו של עולם, דו קענסט דאך נישט זעהן קיין שפיכת דמים.

— אוי, אשה, אשה, מען טאר נישט זיין קיין נוקם ונוטר, געדענק, פערזינדיג זיך, חלילה, נישט.

— טאטע איינציגער, — האט די יודענע געקרעכצט, פערשטעלענ־

דיג זיך דאָס געזיכט אין די הענד, און די גאָלדענע, לאַנגע אוירינגלעך האָבען איהר נאָכגעבאָמבעלט.

דער רב איז צום שראַנק ספרים צו, ארויסגענומען אַ ספר און האָט זיך פערטראַכט.

אין טהיר האָט זיך געוויזען יודעל מלמד, דער מוהל פון דער שטאָדט, און האָט די רבי'צין גערופען: רבי'צין, זייט נאָר מוחל.

די רבי'צין האָט זיך אויפגעכאַפּט.

דער רב האָט עס בעמערקט און האָט אַ ווינק געטהון צו ר' יודלען מיט'ן פינגער: נו, וואָס, זיי געהען שוין?

יודעל האָט דעם קאָפּ אראָבגעבויגען.

— ביי מיר האָבען זיי גע'פועל'ט, מן הסתם איז עס מן השמים, איך בין נישט ראוי צו דער מצוה.

— רבי!

— איבער מיר זאָלען יודען נישט האָבען צו עסען? מילא, וואָס איז דער חילוק, איך האָב אויף מיר גענומען מצות הכנסת־אורחים. דאַכט זיך, דאָס וועט מיר קיינער שוין נישט קענען אוועקנעהמען. און דו, יודעל, זאָגען זיי דיר אויך אָב דאָס מוהל'שאַפט?

— איך ווייס נישט, מן הסתם. נאָר וואָס איז דער חילוק, אז אַהן אייך, רבי.

— עס איז דיין חזקה. על פּין דין טאָרסט דו זיך נישט אָבזאָגען, כל זמן....

פון הינטערן פענסטער דערהערט זיך פּלוצלונג אַ גערודער. מען־שען קומען אָן. עס ווערט אַ געלאַף, אַ געשריי: „דאָס קוויטעל!“ דעם בלינדען שוסטער'ס קול הערט מען אין פענסטער:

—„רבי, אונזער רבי, איהר וועט אייך אַ שווארץ יאָהר אויפריכ־טען!“

מען קלאַפּט אין דער טהיר, הענד רייסען אויף, אַנדערע קלאַ־פּען די טהיר צו. שטעקענס פאַכען אהין און אהער, אַ קנאַק פון ער־געץ אין אַ שויב. עפּעס פאַלט אריין דורכ'ן פענסטער. די רבי'צין שרייט און ציהט דעם מאַן ביי דער קאַפּאָטע. פון דרויסען הערט מען: „די קצבים געהען.“

דער רב גיט אַ רייס אויף די טהיר און געהט ארויס. די גאַס איז פול מיט קעפּ — יודען, ווייבער, קינדער. עס מישען זיך אוים בונ־

טיגע שניידערשע היטעלעך מיט סאמעטענע שבת׳דיגע. עס שווארצט זיך ווי א לויה.... אלע לויפען, שרייען. יודען רייסען זיך ביי די בערד. איינער האלט איבער׳ן צווייטענס קאפ א שטעקען. דער הוי־בער יוד שטארט פון אלע ארוים און מיט די דינע הענד שארט ער קעפ פאר זיינע פים.

— רשעים! — האט דער רב געגעבען א געשריי.

— דער רב, דער רב, — איז געווארען א געשריי צווישען עולם, און עס איז שטיל געווארען. אלע האבען די קעפ אראבגעלאזט און קיין ווארט אויף עפעס. יעדער איינציגער האט זיך בעהאלטען אונטער דעם צווייטען, אז דער רב זאל איהם נישט דערזעהן.

— יודען, וואס שלאגט איהר אייך, ווי די גוים? — האט דער רב ביטער געשריען און טרעהרען האבען זיך איהם געוויזען אין די אויגען.

א טרויעריג שטיל־שווייגען האט אלעם צוגעשטיקט, נאר פון דער מאסע שטומע שווארצע קעפ האט זיך א קול געלאזט הערען:

— דאס קוויטעל פון די סנדיקאות, דאס קוויטעל!

מען האט זיך אומגעקוקט: ווער רעדט, אבער מען האט נישט געקענט דערגעהן.

— וואס ווילט איהר, א קוויטעל, נאט אייך, אבי זאל זיין שלום, אייער רבי וויל דאך אודאי אויך דאס.

קיינער האט זיך מיט קיין ווארט נישט אנגערופען.

— אונזער רבי — האט דער בלינדער שוסטער ארויסגעקייכט פון עולם אין טרעהרען — א חאלערא זאל אייך אנידערלעגען!

קיינער האט נישט געוואגט צו לאכען.

אין דעם איז א קליין, נידריג יודעל ארוים פון דער עדה און צו־צום רב, און ערנסט פערגלייזענדיג די אויגען מיט כונה, ווי ער װאלט א ברכה איבער׳ן ספר געמאכט, האט ער געזאגט:

— דער רבי ווארט הינטער דער שטאדט, מיר זיינען געקומען נאכ׳ן „קוויטעל“.

דער רב איז אין שטוב אריין. דאס קליינע יודעל, ר׳ יצחק יר־דעלס, האט זיך נאכגעיאגט נאכ׳ן רב, און חסידים האבען זיך נאך איהם נאכגעשטופט, אבגעשטופט מיט די עלענבויגענס די בעלי־בתים הינ־טער זיך.

דער רב איז אין שטוב איינינע מאל געגאנגען ארויף און אראב.

צום סוף איז ער צוגעגאַנגען צום אָרון־קודש, וואָס איז געשטאַנען אין אַ ווינקעל, האָט זיך אָנגעהויבען ערנסט צו שאָקלען און האָט געזאָגט:

„עס איז ידוע וגלוי פאַר דעם מי שאָמר והיה העולם, אַז נישט פון מיין גוטען רצון געה איך אוועק פון דער מצוה, וועלכע איך האָב געגר־מען מקיים צו זיין, אפילו מיט מסירת הנפש. איך טהו עס מחמת שלום" — און איז צו צום טיש, גענומען אַ פען אין האַנד אריין, און אָנגעהויבען שרייבען.

חסידים אַרום האָבען שטיל געשוויגען. פון דער צווייטער שטוב האָט זיך געהערט דער רבי'צין'ס כליפּענדיג געוויין.

באַלד האָט זיך דער רב אויפגעהויבען, ר' יצחק יודעל'ס איז צו און די האַנד אויסגעשטעקט נאָכ'ן קוויטעל.

— ניין, זאָגט דער רב, און הכנסת־אורחים וואו איז? הינדעל, די קאַפּאָטע, — האָט ער אריינגערופען אין דער צווייטער שטוב.

הינדעל איז אריין מיט אויסגעוויינטע אויגען, צו צו דער קליי־רער־שראַנק.

— אשה, איך פּרעה מיך, און לויב גאָט, וואָס ער האָט מיר איין מצוה צוגענומען און די צווייטע געגעבען, און דו זיצט און טרויערסט.

די רבי'צין האָט זיך די טרעהרען פון געזיכט מיט'ן פאַרטוך אויס־געווישט.

— קומט, לאָז מען מקיים זיין מצות הכנסת־אורחים — האָט דער רב אויסגערופען צום עולם, אַרויסקומענדיג אויפ'ן גאַס, און האָט מיט־געשלעפּט יודעל מלמד ביים אַרבעל.

— אַנטקעגען דעם רבי'ן — האָט זיך נאָכ'ן רב געהערט ר' יצחק יודעל'ס קול.

און דער גאַנצער עולם האָט זיך הינטער דער שטאָדט אַרויס־געלאָזט.

אַלע, דאָס גאַנצע שטעדטעל, האָט זיך נאָכ'ן רב אויף דעם וועג געלאָזט דעם רבי'ן אַנטקעגען.

פון יעדער טהיר האָבען זיך מאַנספּערזאָנען אַרויסגעלאָזט, גע־כאַפּט די שבת'דיגע קאַפּאָטעס, די סאַמעטענע היטלען, געוועלבער האָ־בען זיך פערמאַכט אין מיטען העלען טאָג, טהירען האָבען זיך פער־שלאָסט, און אַלע זיינען אוועק נאָכ'ן עולם אויפ'ן וועג. בעלי־בתים, דער־

זעהענדיג, אז דער רב געהט אנטקעגען, האָבען פערגעסען זייער שנאה קעגען די חסידים, אין הארצען האָבען זיי זיך געפרעהט: א רבי קומט אין שטאָדט אריין, חסידים וועלען קומען אויף שבת, די שטאָדט וועט ווערען אויפגעריכט. זיי האָבען זיך אויך אָנגעטהון די שבת'דיגע קאַפּאָטעס און זיך געלאָזט נאָך דער מחנה. וואָס א מאָל איז אַלץ די מחנה גרעסער געוואָרען, בעלי־מלאכות האָבען אוועקגעוואָרפען די מלאָכה, קרעמער — די קראָמען, און אַלע האָבען זיך געלאָזט אויפ'ן קאָנסקער וועג דעם רבי'ן אנטקעגען. גוים להבדיל, אוים נייגעריגקייט, האָבען זיך אויך אויסגעמישט מיט דער מחנה. פון ר' יחזקאל'ס הויף איז נאָטע ארוים מיט א בריטשקע און וואָגען, די פערד זיינען געווען געשפּאַנט אין נייעם געשפּאַן מיט'ן מעשענעם בעקלאָפּעכטס. ר' יחזקאל מיט די זיהן און אייניקלעך זיינען געזעסען אין איין וואָגען. ר' חיים, דער צווייטער שותּף, מיט די זיהן, איידעמס און אייניקלעך אין צווייטען וואָגען. נאָר אז אָנקומענדיג צו דער עדה, האָבען זיי דערזעהען, אז די גאַנצע עדה געהט צו פוס, זיינען זיי אויך פון די וועגען אראָב און אין עולם אריין.

די פעלדער ארום און ארום, ווי וויסענדיג, אז זיי געהערען צו איין גאָט, האָבען זיך אַלע אויסגעמישט. און א ים פון גרינעם גראָז לאָזט זיך ווייט אוועק. א ווינטעל בלאָזט און בעוועגט דאָס גראָז, איין כוואַליע פון א גרינעם ים איבער'ן צווייטען. אין דעם גרינעם ים פערבלאָנדזשען זיך שמאָלע, אויסגעטרעטענע שטעגעלעך. דאָרט אין מיטען די פעלדער, פערבלאָנדזשעט אין גראָז, שטעהען הויכע יתומים'דיגע בוימער, און מיט דער בושה, אז גאָט האָט זיי צו נארען ארויסגעשטעלט, וואָס זיי זיינען העכער געוואַקסען פון אַלץ ארום און ארום, שאָקלען זיי זיך איינזאַם און דאַווענען ביחוד אין פעלד. צווישען די פעלדער ציהט זיך לאַנג אוועק דער שטומער וועג, פערשטעלט פוןביידע זייטען מיט אַלטען ליפּען־בוימער. די לאַנגע צווייגען, וואָס אָט ערשט האָבען זיי פון זיך זייערע קנעפּ שפּראָצעכטס ארויסגעצויגען — פלעכטען זיך איין צווייג אין דעם צווייטען אריין.

און גאָט'ס עדה אויפ'ן וועג. אויף די פעלדער טרעפט מען רבי'ס מיט חדר־יונגלעך שפּאַצירען ל"ג בעומר אין פעלד, די יונגע גבורים מיט די פיילענבויגענס אין די הענד זיינען באַלד אריין צווישען דער מחנה, אויסגעמישט זיך, און אויך אַקעגען דעם רבי'ן געגאַנגען.

חסידים האָבען זיך באַלד צוזאמען בעהאַפּטען, איינער צום צווייטען. איינער האָט ארויפגעלעגט די האַנד אויפ'ן צווייטענס אַקסעל, ביי די הענד זיך גענומען, בעהאַפּטען זיך און זיינען געוואָרען אַן עדה אין דער עדה. זיי האָבען קיין חלוק נישט געמאַכט צי „משלנו" אָדער ניט „משלנו". ווער ס'האָט געוואָלט, האָט זיך ביי דעם גאַרטעל אָנגענומען, ביי די הענד זיך פערבונדען, און האָט זיך צוזאמענגעהאַפּטען. קינדער זיינען זיך געקומען צולויפען, פערפּלאָנטעוועט זיך צווישען די פיס, ביי די פּאָטערס גאַרטלען זיך געכאַפּט, ביי די פּאָטערס קאַפּאָטעס און נאָכגעשלעפּט זיך. און די עדה איז געוואָרען וואָס אַמאָל גרעסער און גרעסער, פון אַלע עקען האָבען זיך יודען צוזאמענגענומען, בעהאַפּטען זיך און אָנגעהויבען צו זינגען, הויך מיט'ן קול:

„ברוב עם הדרת מלך".

און די קולות האָבען זיך אין איינעם אויסגעמישט, אַזוי ווי די נשמות האָבען זיך צוזאמענגעגאָסען, און עס איז געוואָרען איין קול פון טויזענד הערצער, און דער קול האָט געקלונגען איבער פעלדער און וועלדער און האָט ערגעץ גאַנץ ווייט אָבגעשאַלט:

„ברב עם הדרת מלך".

אויבען אויפ'ן הימעל האָט זיך איין שטיק העל־שיינענדיגער הימעל אין אַנדערען אריינגעגאָסען. פון אַלע עקען וועלט זיינען אָנגעקומען צו שווימען העל־זילבערנע, נגידיש־חסידישע וואָלקענדלעך, און איינס האָט דורכגעשוועבט איבער'ן צווייטען. אין עק וועלט האָט זיך געכמאַרעט, נאָר דער שוואַרצער וואָלקען איז צורונען, און פון זיינע שפּאַלטען האָט די זון ארויסגעגאָסען מיט ליכט, און די ליכטיגקייט האָט אָבגעגלאַנצט און בעהעלט אַ גרינע בייט אונטען אויף דר'ערד. און די גרינע, ליכטיגע בייט האָט געשפּיעלט צווישען די אַנדערע מאַטע בייטען.

און אַזוי ווי אונטען אויף דר'ערד, אַזוי האָבען זיך מיט אַמאָל אויך אויבען די הימלען צוזאמענגעגאָסען, איין ליכטיגער וואָלקען האָט זיך געגאָסען אין צווייטען, אויסגעמישט זיך, און זיינען איינס געוואָרען, נאָכגעצויגען זיך נאָך דער עדה דעם רבי'ן מקבל פּנים זיין, און אונטען איבער די לאָנקעס האָט אַ ווינדטעל געבלאָזט און געבויגט די גרעזער, און די גרעזער האָבען זיך נאָכגעשאָקעלט, נאָכגעבויגט נאָך דער עדה... און די איינזאמע בוימער אין די פעלדער האָבען מיט זייערע

צווייגען געשאָקעלט, געבעטען עפּעס, געגריסט פון דערווייטען, און ארום האָט דעם עולם'ס קול הויך, וויט און ברייט אָבגעקלונגען:
„ברב עם הדרת מלך".

דער רב מיט די פּאָר בעלי־הבתים זיינען געגאַנגען אין א זייט־וועג. זיי האָבען געזעהן, ווי דאָרט יודען העפטען זיך איינער אין צווייטען, זיינען איינס מיט'ן הימעל און דער ערד געוואָרען, און זיי, די בעלי־בתים, חברה־מענשען, ארויסגעשטופּט, ארויסגעוואָרפען, האָבען זיי עפּעס דרך־ארץ געקראָגען פאר דעם גרויסען אחדות, וואָס זינגט.... און פון די בעלי־הבתים האָט מען זיך יעדעס מאָל אָבגעריסען און צו די חסידים אריבערגע'גנב'עט זיך.

באלד איז אָנגעקומען פון וועג אָן א גרויסער וואָלקען, וואָס האָט אויפגעשטייגט פון דער ערד אין הימעל אריין. דער וואָלקען שטויב לויפט פאָראויס, קומט וואָס אמאָל נעהענטער און זאָגט עפּעס אָן:

— דער רבי פאָהרט! דער רבי פאָהרט!

און יודען ווי גרויס און ווי קליין האָבען זיך געגעבען א לאָז הענ־דום־פּענדום אין וואָלקען שטויב אריין, און איהם צוריסען, פערבלאָזען, און עס האָט זיך ארויסגעוויזען א גרויסער וואָגען. אין וואָגען איז דער רבי אין א ווייסען, אטלעסענעם כאלאט געזעסען פערטונקט צווישען שווארצע סאמעטענע קעפּ און פּאות, אָן אַלט גרויער יוד, פערוואָרפען די הענד איבער'ן הארץ, פערגלייסט די אויגען אין הימעל אריין, און דער הויכער איידעלער אריסטאָקראטישער שטערן קנייטשט זיך פון צייט צו צייט.

— שלום עליכם?

און עס האָבען זיך געגעבען א ציה הענד דארע, לאַנגע, בלייכע, פעטע, דיקע, רויט־האָריגע און איידעל־גלאטע, — א ים הענד, איינע איז פערטרונקען געוואָרען אין דער צווייטער; איינע ארויף, די אנדערע אראָב, און דער רבי האָט יעדען בעזונדער שלום־עליכם אָבגעענטפערט.

צום סוף האָט זיך דער רב צוגערוקט צום רבי'ן, האָט צו איהם די האַנד אויסגעשטעקט: שלום־עליכם!

— עליכם שלום, ווער איז עס? — האָט דער רבי געפרעגט.

— דער רב פון שטאָדט.

— דער רב פון שטאָדט? אזוי.

— איך האָב אייך דאָס קוויטל געבראַכט, — זאָגט דער רב, דאָס קוויטל איבערגעבענדיג.

דער רבי האָט די בלייכע האַנד אויסגעשטעקט נאָכ'ן קוויטל.

— דריי מאָל ש"ס וועל איך אייך אָוועקגעבען, עס איז מיין מצוה,

— האָט דער רב געשטאַמעלט, נאָך אַ קליינע ווײַלע מחשבה.

צווישען עולם איז אַ געמורמעל געוואָרען.

— צו וועמען פאַהרסט דו? — האָט דער רבי מיט אַ שמייכעל געפרעגט, דאָס קוויטל אין בוזעם־קעשענע אַריינלעגענדיג.

— צו קיינעם נישט.

— צו קיינעם נישט. נו, וועסט דו ביי מיר ביים טיש זיצען, האָט דער רבי געשמייכעלט.

דער רב איז נאָך געשטאַנען.

באַלד האָבען זיך צוגערוקט חסידים, האָבען דעם רב אָוועקגעשטופט אין אַ זייט און דער עולם האָט זיך ווייטער גערוקט מיט די הענד איבער די קעפּ, געדריקט זיך נעהענטער צום רבי'ן.

— יודען, מיר וועלען מנחה דאַוונען — האָט דער רבי אויסגערופען און איז אַראָב פון וואַגען.

באַלד ביים וועג איז אַ קליינער געדיכטער וואַלד געשטאַנען. ביימער ווי זיי וואָלטען אין איין גאַרטעל געווען פערפלאָכטען. דער רבי פאַראויס, דער עולם נאָכ'ן רבי'ן אין די ביימער אַריין.

עס איז שוין פאַרנאַכט געוואָרען. די זון האָט נאָך אין וואַלד אַריינגעקוקט צווישען די ביימער. וואו נישט וואו און ווען נישט ווען האָט זי דאָס גרינס צווישען איין בוים און דעם צווייטען בעגולדעט. דער קליינער וואַלד איז שטיל געווען. ווי אַ שטילער סוד וואָלט אין איהם פערשטומט געוואָרען פון צייטען, צייטען לאַנג.... די הימלען איבער'ן וואַלד אין רויט־בלויען פייער האָבען צנועה'דיג זיך ווייט אַראָבגעלאָזט. טיעף אין וואַלד האָט אַן איינזאַמער פויגעל גערופען; גערופען נישט וויסענדיג וואָס. דאָרט טיעף אין וואַלד האָט ווער אַ בוים אונטערגעהאַקט און דער בוים האָט זיין ודוי הויך צווישען די ביימער אויסגערופען...

און אַרום וואַלד האָט די גאַנצע וועלט געוואַרט...

נאָך ניט פאַרטיג איז דאָס גרינס געווען, נאַר עס האָט ערשט אָנגעהויבען צו בליהען. די ערד האָט ערשט די ברי‌סטען אויסגעשטעקט,

און דאָס גרינס האָט ערשט צו זויגען אָנגעהויבען, צו נאָגען און ציהען חיונה. אַלץ ארום האָט ערשט אָנגעהויבען צו לעבען און האָט גע־ווארט איף א דערלעזונג, אויף א ברכה, אויף א תקון.

און דער עולם איז פערוואָרפען אין וואלד. א יוד הינטער א בוים, א יוד הינטער א בוים. יונגע קינדער הינטער יונגע צווייגעלעך, קוסטעס, אַלע האָבען זיך טיעף און ערנסט געשאָקעלט. דעם רבינ'ס ברכה האָט געקלונגען אין וואלד, און מיט דער האנד האָט ער צוגעשאָ־קעלט און געוויזען:

„ברוך עלי—נו ה' אל—הי—נו את הש—נה ה—זאת ואת כל מי—ני תבו—א—תה לטו—בה, ו—ת—ן בר—כה על פני הא—ד—מה. ושבע—נו מטו—בה וב—רך שנ—תנו כש—נים הטו—בות, ברוך א—תה ה' מב—רך הש—נים."

און ביי יעדען בוים א נשמה, און יעדע נשמה, וואָס איז הינטער איהר בוים געשטאַנען, האָט פאר איהר בוים געבעטען, און מיט דער ברכה האָט מען דעם תקון אויף דאָס גרינס געזעהן. און די בוימער האָבען זיך מיטגעשאָקעלט, ווי געוואָלט עפּעס בעטען, זאָגען, נאָר בוימער זיי־נען שטום, און די נשמה, וואָס שטעהט הינטער דעם בוים איז דעם בוים'ס שליח צבור, און דער בוים שאָקעלט זיך מיט: אמן! אמן!

אַלץ ארום האָט געדאווענט, געבעטען און געדאנקט גאָט, און דער הימעל האָט זיך גענעהענטערט צו דער ערד, די ערד — צום הימעל. אַן ערדה יודען, אַן ערדה בוימער. די בוימער האָבען זיך מיטגעשאָקעלט, א צווייג אַן א צווייג געקלאפּט, די גרעזער אהין און אהער זיך בעוואָויגען, די פויגעל פון צווייג צו צווייג געשריען, געקוויטשעט. און דער ווי־דער־קול האָט טיעף אין וואלד געריפען צווישען די בוימער, און דעם העקער'ס קול דאָרט טיעף האָט אָבגעקלאפּט, און די קולות האָבען זיך אויסגעמישט, עס איז געוואָרען איינס. אַלץ האָט זיך בעהאָפטען. און עס איז געוואָרען איין תפלה, איין הארץ, איין נשמה. און דאָרט טיעף אין וואלד איז די שכינה צווישען די בוימער אויסגעצויגען און דאַ־ווענט מיט...

די גאנצע וועלט איז גאָט, גאָט אין דער גאנצער וועלט דאַווענט.

באַלד איז אַלץ שטום געוואָרען. די בוימער האָבען זיך אויפגע־הערט צו שאָקלען, דאָס גראָז צו בעוועגען. דאָרט טיעף אין וואלד איז דער פויגעל פערשטומט געוואָרען און דער ווידער־קול פון העקער. די

וועלט, ווי זי וואָלט זיך א מינוט איינגעהאָרכט. דאָרט טיעף אין וואַלד איז גאָט און הערט זיך אויך איין צו דעם אַלט-בעקאַנטען נגון פון אַמאָל, און דעם רבינ׳ס קול ווײנט אין וואַלד:

תק—ע בשו—פר ג—דול לחרו—תנו ושא נס לק—בץ גליו—ת—נו...

אַלץ אַרום איז שטיל געוועזן. א טונקעלער, טרויעריגער נעבעל האָט דאָרט טיעף, וואו די שכינה רוהט, זיך אויסגעשפּרייט, און פון דאָרט טיעף האָט א טרויעריגער פערגעסענער זום-זום-זום געבהומט און האָט געשפּיעלט איבער וועלדער און פעלדער און דער ווידער-קול האָט זיך ווייט צוגאָסען און פערטרויט בעהאַלטענע סודות.

גאָט׳ס א גרוס איז עס געוועזן צו זיין כנסת ישראל פון לאַנגע, לאַנגע צייטען...

באַלד האָט דער רבי זיין תפלה געענדיגט. יתומים אָטער בוי-מער האָבען קדיש געזאָגט, און אפשר האָבען אויך בוימעלעך קדיש געזאָגט איבער זייערע טאַטעס און מאַמעס, אָדער זיינען די קינדער זייערע חזנים געוועזן...

דער רבי איז צוריק אַרויף אויפ׳ן וואָגען. מען האָט די פערד אויסגעשפּאַנט, יודען גאַנצע מחנות, גאַנצע עדות האָבען אין דעם וואָ-גען זיך איינגעשפּאַנט. קעפּ זיינען געקראָכען איבער קעפּ, איינער איבער׳ן צווייטען, איבער די רעדער און אויף די רעדער און דער ווייַ-סער כאַלאַט, פערטרונקען אין ימים קעפּ און הענד, האָט זיך געטראָגען אין דער הויך, און פאַר איהם און נאָך איהם כוואַליעס קעפּ, כוואַליעס קעפּ מיט איין קול, מיט איין שיר:

„ברוב עם הדרת מלך“.

און נאָך דער עדה האָט א טונקעלער, טרויעריג ליעבער טיי-וואָלקען איבער וועלדער און פעלדער גערוהט און געזויגען, און גע-טרונקען יעדעם מיילעכיל, וואָס האָט זיך געעפענט.

דעם רבי׳נס ברכה...

און וואָס נעהענטער די כוואַליעס קעפּ זיינען צום שטעדטיל צו-געקומען, האָבען זיך אַלץ מעהרער מענשען, ווייבער, אַלטע לייט, קינ-דער פון שטאָדט זיך געלאָזט, די אָנגעקומענע זיינען אין די מאַסען קעפּ פערשוואונדען געוואָרען, און מיט איין קול און מיט איין שיר: ברב עם הדרת מלך! — זיינען זיי אין שטאָדט אַריין.

א ליעבער פערגעסענער טוי־וואָלקען, וואָס האָט פון די וואסערען אויסגעשטייגט, האָט זיך צערטליך און מיט א מוטערליכער ליעבע איבער׳ן שטעדטיל געלעגט, צו בעשיצען, צו בעוואָרענען, און דער וואָלקען האָט עס געהילט און געטוליעט. און דאָס שטעדטיל איז ליעבליך איינגעשלאָפען.

ווייט אין געסעל האָט זיך געהערט א קינד וויינען...

פון ר׳ יחזקאל׳ס צוויי גרויסע פענסטער, וואָס געהען אין שוהל־געסעל אריין, האָבען אין טונקעלען טוי־נעבעל צוויי גרויסע ליכט־פלאַמען ארויסגעדרענגט, און א שטיל פערטרונקענער ליעבער נגון איז פון דאָרט אין געסעל אריינגעשוואומען.

דער רבי איז דאָרט איינגעשטאַנען.

פון די וואָכעדיגע בית־המדרש־פענסטער, וואָס זיינען געווען גע־גען איבער ר׳ יחזקאל׳ס פענסטער, האָבען אויך זעקס קליינע ליכטליך אין דעם טוי־וואָלקען אריינגעדרענגט, און א קאַלטער, וואָכעדיגער „והוא רחום" פון אַן אַלטער שניידערישער ברוסט האָט פון דאָרט זיך ארויסגעריסען:

„יכפר עון ולא ישחית."

און טיעף אין געסעל, פערהילט אין נאַכט־נעבעל הערט זיך א יונגעל׳ס לאַבוסדיגע שטימע:

נאַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ.
נאַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ!

V.

די זומערדיגע פאַר־נאַכטען

ווי די דריי וואָכען האָבען זיך אָנגעהויבען אַריינצו'גנב'ענען אין שטעדטיל, איז דאָס זומער־לעבען ווי אין מיטען אָבגעהאַקט געוואָרען. די וועלט ארום און ארום האָט אויסגעזעהן ווי א פרינצעסין, וואָס זיצט אין איהרע יום־טוב'דיגע קליידער און טרויערט נאָך איהר געליעבטען, וועלכער האָט זי פערלאָזט... א ווינדטעל בלאָזט און וועהט איבער די גרעזער, שאָקעלט זיי אהין, שאָקעלט זיי צוריק. דאָס בלעטעל אויפ'ן צווייגעל, דאָס גרעזיל אין דער ערד וויינען אין זיך פאַר דער גאַנצער וועלט.

ליעבע, זומערדיגע פאַר־נאַכטען! פון בעהאַלטענע וועלטען קומען זיך צוציהען איבער'ן הימעל שטיקער ליכטיגע, שטיקער טונקעלע וואָלקען, מישען זיך צוזאַמען טיעף אין ברייטען האָריזאָנט פון הימעל. די הערליכע ליכטיגקייטען מיט די דונקעלע וואָלקען ווערען בעהאַלטען הינטער בלאָהע, פאַכערדיגע פאַרהאַנגען. ליכט פערוויקעלט אין ליכט הענגט ברייט און ווייט איבער'ן וואַסער און שפּיגעלט זיך אָב אין זיינע ליכטיגע, געשליפענע כוואַליעס. און די כוואַליעס געהען, א כוואַליע נאָך א כוואַליע, ווי זיי וואָלטען דאָס האַרץ אויסגערעדט איינע פאַר דער אַנדערער. ווייט, ווייט נויגט זיך דער הימעל אַראָב אין וואַסער אריין, און דאָס וואַסער געהט אין הימעל אויף. דער הימעל מיט דעם וואַסער גיבען זיך דעם ערשטען, ליעבען אונשולדיגען קוש און געהען זיך שלאָפען לענען אין געדיכטען וואַלד, אין שוואַרצען וואַלד, אין עק וועלט...

ליעבע זומערדיגע פאַרנאַכטען אין שוהל־געסעל! טונקעל־טרויעריגע נעבלען טוליען דאָס שטילע געסעל, און וויקלען עס, ווי זיי וואָלטען עס וועלען פערהוילען פון מענשען'ס אויגען. אין עק וועלט פון געדיכטען וואַלד שימערט נאָך ארויס דאָס לעצטע ביסעל רויטליכקייט,

פערזונקען און פערטונקען צווישען בלאַהע ימים ווי אָבגעריסענע, פער־געסענע אינזלען. — פון די פענסטער פון דעם אַלטען בית־המדרש ווינקט אַרויס אַ ליכטעל, און דעם פּרוש'ס קול וויינט אין געסעל, און קלאָגט זיך פאַר דער מאַמע־נאַכט... און די מאַמע־נאַכט נעהמט מיט זיין געוויין און פערטרינקט עס אין בעהאַלטענע וועלטען, און מישט עס אויס, און עס ווערט איין טאָן פון דעם נאַכט־גאַר; די זשאַבעס אין וואַסער האַלטען איהם מיט צום טאַקט. פון שוואַרצען וואַלד קומט צוציהען אַ פערגעסענעס זשומען. און די נאַכט נעהמט די קולות אַלע אין זיך אַריין, און ווערט פערטרונקען מיט זיי אויף דעם שוואַרצען וועג צום בית־עולם צו... פון רבי'נס פענסטער דרינגען אַרויס צוויי גרויסע ליכט. דער רבי אין ווייסען כאַלאַט דרעהט זיך איינער אַליין אַרויף און אַראָב איבער דער שטוב, און יעדעס מאָהל, ווען דער ווייסער כאַלאַט געהט פערביי די צוויי פענסטער, לויפט ווער דורך איבער'ן ווייסען פּליט, וואָס איז אַנטקעגען די פענסטער. פאַר טהיר און טהויערען זיצען האַלב נאַקעטע יודען, בעלי־בתים, בעל־הבית'טעס, בעלי־מלאכות, אָנגעהאַרעוועטע פון אַ גאַנצען טאָג, אויסגעבעט אויף בעט־געוואַנד און כאַפּען אַ ביסעל „פרישע לופט“, קליינע מיידלעך שפּאַצירען צוזאַמען פאַר דער טהיר, אָנגעהמענדיג זיך ביי די הענד און זינגען הויך אויפ'ן קול:

> געהט דער גראַף אין וואַלד אַריין,
> טרעפט ער אַ מיידעל ביים בוים שטעהן.
> — מיידעלע, מיידעלשי, וואָס טהוסט דו
> אין וואַלד אַליין?
> — איך בין געגאַנגען אין וואַלד אַריין
> און וויים נישט וואו אַ היים צו געהן.

אויפ'ן פּלויט פון חנה־שרה'לעס גאַרטען, פון וועלכען די צווייגען מיט באַרנעס שטייגען אין מאַרק אַריין, קלעטערען די חדר־יונגלעך. זיי כאַפּען אָן די צווייגען און רייסען פון זיי אונצייטיגע אויבס. דער סעדער לויפט אַרויס, די קינדער אַנטלויפען, נאָר איינס נעביך איז הענגען געבליבען אויפ'ן פּלויט. דער סעדער כאַפּט איהם אַראָב דאָס היטעל, און דאָס יונגעל שטעהט און קראַצט זיך און וויינט. ער האָט מורא אַהיים צו געהן צו דער מאַמען. קיה געהען אַהיים פון דער פּאַשע, דער שעפער שפּיעלט אויף דער פישטאַלקע, בעלי־בתים דער־

הויבען זיך פון די ערמער און פיהרען דאס זייערינגע אין די שמאלען פון ערגיץ פאר א הויז הערט זיך א הארמאניע שפיעלען. דארט זיצט סטעפאן, דער איינציגער גוי אין געסעל, מיט זיין מיידעל און שפיעלען ליעבעס־ליעדער, און דאס קול פון דער הארמאניע מישט זיך אויס אין איינעם מיט׳ן פרוש׳ס וויינענדיגען נגון. און עס ווערט איין טרויעריגער, הארץ־רייסענדיגער נגון, וואס ווערט פערטרונקען ווייט אין געסעל...

ליעבע זומערדיגע פאר־נאכטען אין שול־געסעל! דארט ווייט צום שווארצען וועג צו, צום „בית־עולם“, שפאצירען ארום בית־המדרש בחורים אין די זומערדיגע לייכטע שנית־רעק. עס שפאצירען בעל־הבתישע מיידלעך אין די זומערדיגע קארטאנע קליידלעך. די בחורים אויף איין זייט, די מיידלעך אויף דער צווייטער זייט, שיקט א בחור אריבער א פערשעהמטען בליק אויף דער צווייטער זייט, וויל גע־פינען די כלה, וואס איהר גאלדענעם זייגער טראגט ער אויף זיין וועסט; ער פערשעהמט זיך, און דאס הארץ קלאפט אין איהם... וויל א מיידעל ווארפען אן אויג צו די בחורים, כדי צו געפינען איהר חתן, פאר וועלכען זי העפט איצט אויס א תפילין־בייטעלע, שעהמט זי זיך פאר די חבר׳טארינס. איהר הארץ קלאפט אין דער שטיל, און דאס לייכטע קאפטענדיל בעוועגט זיך...

ליעבע זומערדיגע פאר־נאכטען אין שוהל־געסעל! היינט זיינען אבער די „דריי וואכען“, היינט טאר מען קיין ליעבעס נים שפיעלען, האט מען עס אבגעלעגט אויף שבת־נחמו... נאר די נעבלען, וואס הילען דאס שטעדטיל איין אין ליעבע, טרויעריגע סודות, וועקען אין דער שטיל דאס הארץ, דאס געסעל טוליעט זיך צום נעבעל, דער נעבעל צום געסעל, און זיי שפיעלען אין דער שטיל א געהיימע ליעפע... און די ריחות טראגען זיך פון יענער זייט פעלדער און דערפרישען דאס הארץ... די ברוסט ווערט פול, און עס ווערט עפעס אזוי לייכט, אזוי ליעב, אזוי זיס, און עס ווילט זיך אזוי זיין געטוליעט, געליעבט! אוי, מאמע אין הימעל!

ליעבע זומערדיגע פאר־נאכטען אין שוהל־געסעל! ווער עס האט אייך געהאט, ווער עס האט אייך פערלארען...

אויף דעם שווארצען וועג, צום בית עולם צו, ווייטער אראב אין

שוהל־געסעל האָט זיך די וועלט דאָס געזיכט איינגעטוליעט אין האַרץ פון דער נאַכט, און די נאַכט אין האַרץ פון דער וועלט ,און ביידע האָבען זיך בעהעפט, און דאָרט וויט, טיעף אין וואַלד זיך פערבלאָנדזשעט און זיך שלאָפען געלעגט אין געדיכטען וואַלד.

אויף דעם שוואַרצען וועג, צום בית־עולם צו, שטעהען אַלטע, אָבגעלעבטע טאָפּאָלען, ווי ווילדע לצים, מיט אָבגעהאַקטע פיס און הענד. זיי שטעהען ווי גלגולים פון רוחות, ווי אַנגעקומענע פון פאַר ששת ימי בראשית, ווי שטומע עדות פון אָנהויב וועלט ביז'ן סוף וועלט... נאַכט, צוועלף א זייגער, קומען צוגעהן „הויכע דייטשען מיט לאַנגע בייטשען“, און שטעלען זיך הינטער די טאָפּאָלען און ציהען פון זייערע צווייגען די ליעבסטע, האַרץ־נאָגענדע נגונים, ציהען, ציהען ביים האַרץ, און פערנאַרען מענשען מיט זייערע געזאַנגען אין וויסטע זומפּען...

אין פעלד, אין גראָז ליעגען קופּקעליך חסידים, הינטער'ן שטאָדט, און זינגען דעם יאוש'דיגען:

שוכני בתי חומר,
למה תשאו עין ?
ויתרון אָדם מן הבהמה — אָין !

מיט'ן נגון פון דעם חזן, וואָס מען האָט איהם לעבעדיגערהייד אין קבר בעגראָבען. און דאָס קול קלינגט איבער די קברים, וואָס שטעהען אויפ'ן בערגעל און די קברים אויסגעמישט מיט גאָט'ס ערד, פערטרונקען אין ימים גרינס, לעבען דאָ זייער שטיל, שווייגענדיג לעבען. עס שווייגען די טויטע ביינער אין די פיער איילען פון קבר, וואָס האָט איבער זיך נאָר א פיצעל הימעל. דאָס ווינדטעל בלאָזט איבער זיי, אויסגעמישט מיט דער ערד, גיבען זיי פון זיך דאָס לעבעדיגע גרינס ארויס. אָט זיינען די ביינער צוגעקומען צום אמת'ען תכלית, צום לעצטען סוף פון לעבען, פון פאַר'ן אייביג און פון נאָכ'ן אייביג... און די גאַנצע וועלט האָט זיך געאייניגט, דאָס לעבעדיגע מיט'ן טויטען, דער הימעל מיט דער ערד, יעדעס גרעזיל, יעדעס בוימעל, און עס איז איין לעבען, איין וועלט, איין גאָט'ס געוואָרען...

פון דער צווייטער זייט וועג שפּיעגעלט זיך אָב דאָס וואַסער אין דער נאַכט, ווי א צווייטע וועלט זעהט עס אויס פון דערווייטען. קליינע ליכטלעך פון די בערלינקעס, וואָס רוהען אין וואַסער איבער

נאכט, דרינגען טיעף אין וואסער אריין, און זיי זעהען אוים פון דער־ווייטען, ווי גרויע, טונקעלע חיות זיינען מיט די לאפּעס אין דער שווארצער נאכט איינגעזונקען געוואָרען, און קענען נישט מעהר ארויס, די ליכטלעך, — די אויגען אין זייערע שטערענס, דרינגען אהער פון דער־ווייטען און בעטען הילף...

און אויף דעם שווארצען וועג, טיעף דאָרט אין דער נאכט, האָט גאָט זיך ז'אָס פנים איןביידע הענד פערשטעלט... און זיינע צוויי גרויסע טרעהרען — וואָס ער וויינט אויפ'ן חורבן בית־המקדש — האָבען אויף דער ערד זיך אראָבגעגאָסען און אלץ פערטונקט און פערטרונקען...

אויפ'ן שווארצען וועג צום בית־עולם צו אין דער טונקעלער נאכט שפּאַצירען אַ יונגעל מיט אַ מיידעל: גבריאל, דעם רבי'ס זוהן, דער ממלא מקומו, און לאה'לע, ר' יחזקאל'ס יונגסטע טאָכטער.

זי האָט איהם געזעהען דורך אַ שפּאַלט פון דער טהיר דענס־מאָל, ווען זיין פאָטער איז ביי זיי איינגעשטאַנען. פאר־טאָג'ס, ווען זי איז נאָך אין איהר בעט געלעגען, האָט זי דערהערט פון אַן אָפענעם פענסטער זיין קול. ער לערנט און זיין קול איז ארויס דורכ'ן פענסטער און אויסגעמישט זיך מיט דעם ריח פון די יונגע גרעזער, וואָס האָבען זיך פון דעם נאכט־טהוי געוועקט; ער איז אריין מיט דעם בלומען־געשמאַק, און איז פאַר איהר געזיכט פערבייגעפלויגען און געווינקט איבער איהר, און איהר ברוסט האָט זיך אונוויסענד געהויבען און געוועקט זיך... און פון דענסמאָל אָן האָט זי געבענקט נאָך זיין איידעל, מלאכים'דיג געזיכט, וואָס האָט ווי אַ ליכטיגע לבנה פון זיין טיעפען שטריימעל ארויסגעשיינט, נאָר זי האָט נישט געוואוסט דערפון. זי האָט פון גאָר נישט געוואָלט וויסען, נאָר יעדען פאר־נאכט האָט זי זיך אין שוהל־געסעל שפּאַצירט... עס האָט זי עפּעס געצויגען אהין, צו די „הויכע דייטשען מיט די לאַנגע בייטשען", די וואָס שפּיעלען און ציהען די נגונים פון די טאָפּעלען־צווייגען, און האָבען זי געצויגען טיעפער אריין, טיעפער אין שווארצען וועג אריין, טיעפער און טיעפער... איהם אָבער האָבען זיי אויך געמוזט ציהען, און ער האָט זיך אויך געמוזט לאָזען פערפיהרען...

און זיי האָבען נישט געזעהן, ווי זיי פערקריכען זיך. די נאכט

איז געפאלען איבער זייערע קעפּ און האָט זיי אין זיך אריינגענומען, בעוועבט זיי מיט פינסטערניש הינטער זיך און פערשטעלט זיי פון מענשענ'ס אויגען. די טויטע מצבות אויפ'ן בערגעל זיינען עדות גע־ווען, אז די קינדער האָבען צווישען זיך קיין וואָרט נישט גערעדט, נישט ביי דער האַנד זיך אָנגענומען, נאָר ער פון איין זייט וועג, און זי פון דער צווייטער זייט וועג האָבען זיך געלאָזט נאָכציהען נאָך די שטומע, האַרץ־נאָגענדיגע נגונים, וואָס די „הויכע דייטשען מיט די לאַנגע בייטשען" האָבען מיט זייערע דינע, לאַנגע פינגער פון די אַלטע טאָפּאָלען־בוימער אַרויסגעצויגען. אָט די נגונים האָבען זיך אין זייערע הערצער אָבגעקלונגען, ווי אויף סטרונעס, און האָבען די קינדער אַלץ געצויגען צו זיך, געצויגען שטום, און געשפּיעלט שטומע, סודות'דיגע טענער אויף די האַרץ־סטרונעס אין דער שטיל... אין דער שטיל...

און די נאַכט איז געפאַלען איבער זיי, און די טהוי־וואָלקען האָ־בען געשוועבט פאַר זיי, און הינטער זיי.

און אַלץ אַרום איז פול מיט ליעבע. דער הימעל און די ערד ליעגען אינאיינעם געאַרעמט פערוואָרפען אין וואַלד, די נאַכט אין דער וועלט, די וועלט אין דער נאַכט, און שמעקענדיגע ריחות קומען זיך צו טראָגען פון די אַרומיגע פעלדער, וועהען איבער'ן פּנים, און דערצעהלען שטומע סודות, וואָס מען טראָגט ביי זיך אין האַרץ אַרום און וואָס מען זאָגט זיי קיינמאָל ניט אַרויס...

און די ברוסט בעוועגט זיך שטיל, פּאַמעליך, און בענקט נאָך עפּעס, און אַ בענקעניש ליעגט אויף אַלעם אויסגעגאָסען, די גאַנצע וועלט בענקט, נישט וויסענדיג אַליין נאָך וואָס, נאָך ווען...

אין געדיכטען וואַלד ליעגט גאָט אין שוואַרצען מאַנטעל געהילט, און בענקט נאָך זיך אַליין און נאָך די וועלט... אין עק וועלט, וואו דאָס לעצטע רויטע אויג זינקט אין די בלאָהע, שוואַרצע ימים, קושט זיך דער טאָג מיט דער נאַכט און בענקען נאָך זיך און נאָך דער וועלט...

אין מיטען האָריזאָנט בלאַנדזעט אַ ליכטיגע לבנה, ים אויס, ים איין, און בענקט... — דער קליינער בית־עולם בעהאַלט זיך אין זיך און בענקט...

און דאָס יונגעל און דאָס מיידעל לאָזען זיך נאָכציהען נאָך די פּערגעסענע נגונים...

אַ ביסעל ווייטער איז דאָס וואַסער, און די נאַכט־לאַמטערנדלעך דרינגען זיך אין דער טיעפעניש פון וואַסער, און דערצעהלען זיי מעשיות פון אַנדערע וועלטען.

דאָס יונגעל מיט׳ן מיידעל געהען נאָך, און לאָזען זיך פערפיהרען נאָך די פאַקעלדיגע לאַמטערנדלעך.

זיי זיינען צום וואַסער אַנגעקומען, ביים ברעג זיך געזעצט.

עס האָט זיך פּלוצלונג קלינגען געהערט.

און דאָס קלינגען האָט מיט אימה פון גאַנץ ווייט אָבגעקלונגען, ווי אַ מאַמע וואָלט זיך אין דער פינסטערער נאַכט געקלאָגט: געוואַלד, מען האָט מיר שלעכטס געטהון! געוואַלד, מען האָט מיר שלעכטס געטהון!

דער הימעל צום שטעדטיל איז מיט אַ מאָל ליכטיג געוואָרען, ווי אַ רויט־ברענענדיגע, ליכטיגע כמאַרע פון אַ ליכטיגען ים איז געקומען צו ציהען פון אַ פרעמדער וועלט און האָט זיך פערבלאָנדזעט אינ׳ם פינסטערען נאַכט־ים אריין, און האָט אַ האַלבען הימעל בעלויכטען. צי האָט נישט אַ מעכטיגע האַנד אַ שטיק נאַכט פון דער הויך אַראָבגעוואָרפען, און דער וועלט דעם אָפענעם הימעל געוויזען? צי האָט זיך אפשר דאָך די זון איין מאָל אין לעבען טועה געווען, און אָנשטאָט אין אַ פרעמד לאַנד צו געהן, איז זי פאַר דער צייט צוריק געקומען? און אונטען אויף דר׳ערד פלאַקערט זיך, איין וואָלקען פייער קוילערט זיך אין צווייטען אריין און זיי פלאַמען זיך אין איינעם און שטייגען אין הימעל אריין, און צינדען אַ שטיק הימעל אונטער. ערד, לופט און הימעל קושען זיך צוזאַמען אין איין פלאַם פייער. עס האָט פון דער וועלט דעם נאַכט־שלייער אַראָבגעריסען און צוריק טאָג געמאַכט...
פון דער־ווייטען הערען זיך וויינענדיגע קולות, און דער שטאָדט־גלאָק קלינגט און קלינגט מיט אַ געוואַלד, ווי אַ מאַמע וואָלט זיך געקלאָגט: געוואַלד, איהר האָט מיר שלעכטס געטהאָן! געוואַלד, איהר האָט מיר שלעכטס געטהון!

דאָס יונגעל מיט דעם מיידעל זיצען ביים ברעג וואַסער. ליכטיגע שטראַהלען פאַלען אריין און בעלויכטען דאָס וואַסער פון יענער זייט. און פון דאָרט, פון וואַנען דאָס וואַסער ברענט זיך, קומען צו־שווימען ליכטיגע כוואַליעס און סוד׳ען איין אין דער שטיל די איבריגע

כוואליעס דאס, וואס דארט טהוט זיך אב. דא ליעגט די נאכט אויס־געצויגען איבער'ן וואסער. עפּעס וואס פּליאסקעט זיך שטיל אין איהם... מתים געהען אויף פון דעם בית־עולם, קריכען אריבער דעם פּלויט און זיי זיינען טובל זייערע נשמות אין וואסער, איידער זיי שטייגען אויף אין הימעל אריין צום בית־דין של מעלה.

און דאס וואסער גיסט זיך אין דער שטיל, וואשט די נשמות, וואשט זיי אב פון זינד, און די מתים שווימען מיט די כוואליעס וואסער אין שווארצען וואלד אריין, אין הימעל אויפצושטייגען...

און פון יענער זייט פלאקערט די וועלט. זיילען פייער אין זיילען פייער שטייגען איינער נאכ'ן צווייטען אין הימעל אריין, און צינדען אן די לופט, דעם הימעל, און זייער פייערדיגער גלאנץ שפּיעלט אויף די כוואליעס....

דורך בעהאלטענע וועגען זיינען די קינדער אין שטאדט צוריק געקומען.

האלב־נאקעטע ווייבער, נאקעטע קינדער, כאפּענדיג דאס ביסעל ארימקייט, פּעק בעטגעוואנד, ווער א קישען, ווער אן עמער מיט שטוב־זאכען, מיט אימה'דיגע געוואלדען, מיט פונאנדערגעלאזענע האהר, לויפען זיי פון פייער, גאס אויס, גאס איין. קליינע קינדער, האלטענדיג זיך אן די מאמעס שירצען, גרעסערע, העלפענדיג דער מאמען די פּעקלעך טראגען, לויפען אין דער שווארצער וועלט אריין, מיט געוואלדען, מיט געוויין. און דאס פייער לויפט זיי נאך, ארומ־שטעקענדיג נאך זיי זיינע צונגען. מאמעס טראגען וויגענדיגע קינ־דער אין די קישענס, ברידער — קליינע שוועסטערלעך, שוועסטער — קליינע ברידערלעך. מען לויפט מיט זיי אין פרעמדע שטיבער, זיי אוועקצולעגען אין פרעמדע בעטען, צו פרעמדע קינדער. דאס פייער יאגט די מענשען פון די הייזער, טרייבט זיי ארום ווי ווילדע רוחות און טראגט זיך פון דאך צו דאך. דאס פייער איז ווי אן אונגעהויערע ווילדע חיה מיט ברייטע, ווייטע ברענענדיגע לאפּעס, איז געקומען צולויפען פון וויסטע מדבריות און האט זיך איבער'ן שטעדטעל גע־לעגט, צו פערניכטען אלץ, אלץ... יודען, גוים שלעפּען עמערלעך וואַ־סער, געהען מיט א געוואלד און גיסען דעם וואסער אין פייער אריין: דאס פייער טרינקט עס אויס מיט א לעבערדיגען קנאק און טהוט זיך

וויטער דאָס זייניגע. טהייל מענשען, נישט וויסענדיג וואָס צו טהון, באַפען פענסטער, טהירען און לויפען דערמיט אין דער וועלט אריין. ווילדע מאַמעס לויפען אין פייער מיט צוואוואָרפענע האָהר, פערוואָר־פענע קליידער. זיי לויפען און שרייען: מיינע קינדער! ווילדע, פער־לאָזטע, נאַקעטע קינדער לויפען איבער דער גאַס, שלעפענדיג פעקלעך, און שרייען: מאַמע! מאַמע! און די אַלע קולות ווערען פערטרונקען אין איינעם אינ׳ם קנאַק פונ׳ם פייער, און דאָס פייער שיקט זיינע צונגען פון דאַך צו דאַך און לאָזט איבער נאָך זיך איין חורבה נאָך דער אַנדערער. אין די חורבות בלייבען שטעהן הויכע, שוואַרצע קוימענס, עדות אויף דעם אונגליק, וואָס דאָס פייער האָט אָנגעמאַכט. טהייל בעלי־בתים, כאַפענדיג וועך אַ האַק, ווער אַ לאָפעטע, האַקען די ווענד, רייסען די דעכער פון זייערע אייגענע הייזער. זיי האַקען אָהן רחמנות, ווי עס וואָלט אין זיי אריינגעקומען אַ ווילדער גייסט צו מאַכען אַ תל פון אַלץ, אַלץ חרוב צו מאַכען.

איינער ברעכט מיט בלויזע הענד די שויבען און לויפט דער־נאָך מיט צובלוטיגטע הענד איבער דער גאַס. דאָס פייער אָבער ווערט ניט שטילער. די בייזע, פייערדיגע לאַפעס ציהט עס פון דאַך צו דאַך, און מיט אַ בייזען קנאַק, ווי ס׳וואָלט געוואָלט פערשטומען דאָס געוויין פון די קינדער, פון די מאַמעס, פונ׳ם עולם, ברעכט עס איין שטוב נאָך דער אַנדערער. די אַלע קולות נעהמען זיך צונויף צוזאַמען און הויבען זיך אויף ביז׳ן הימעל אריין... און דער שטאָדט־גלאָק האָט אַלץ נאָכאַנאַנד געקלונגען און געקלונגען, ווי ער וואָלט געוואָלט ביים פייער רחמנות ערוועקען, וואַרפען זיך צו זיינע פיס אָדער קלאָגען זיך פאַר די געהיימע קראַפט אויף דעם חורבן, וואָס דאָס פייער האָט אָנגעמאַכט...

באַלד איז געוואָרען אַ געשריי: די שוהל ברענט, די שוהל!

און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ געלויף פון אַלע זייטען. טאַטעס האָבען די הויז־געזינדען אוועקגעוואָרפען, מאַמעס — די זויגעדיגע קינדער, אַלע האָבען זיך אַרום דער קליינער שוהל אַרומגעשטעלט. איהרע הויכע פענסטער, וואָס זיינען געוועזן געגענאיבער דעם פייער, האָבען ווי ליכטיגע לאַמטערנעס געלויכטען. יודען האָבען געקרעכצט, די האָהר פון קאָפּ זיך געריסען; ווייבער האָבען זיך אַרום איהרע בריהעגדיגע ווענד אַרומגעשטעלט, ווי זיי וואָלטען זיי וועלען מיט

זייערע שירצען פערשטעלען. א פּאָר יודען זיינען געשטאַנען און געגאָסען עמערלעך וואסער אויף די היים אָנגעזענגטע ווענד — דאָס פייער האָט עס מיט א קנאַק אויסגעטרונקען, און גענומען זיך דאָס זייניגע טהון.

גוים זיינען אָנגעקומען צו לויפען מיט באָסאַקעס און העק, זיינען אַרויף אויף דעם שוהל־דאַך און גענומען איהם רייסען פון די ווענד. יודען האָבען זיי ביי די פּאָלעס אָנגעכאַפּט, געבעטען רחמנות. די באָסאַקעס האָבען דאָס דעכעל צופליקט, געריסען, און יעדעס שטיק בלעך, וואָס מען האָט פון דאַך אראָבגעשליידערט, האָט פּאַסען גע־ריסען פון די יודישע הערצער.

אין דעם איז דער רב אָנגעקומען צולויפען און מיט גרויס געוויין איז ער צוגעלאָפען צו די שוהל־טויערען. ער האָט פערהאַקט די טהירען, די לאָדען און האָט זיינע דארע, בלייכע הענד אויסגעשטעקט, אוועקשטופּענדיג דעם משחית. דאָס פייער איז דורך דעם דאַך גע־קראָכען, און באַלד איז געוואָרען א גרויס געוויין און געשריי: דער דאַך! און יודען האָבען די טהירען אויפגעפּראַלט, די פענסטער אויפ־געהאַקט און אין שוהל אריין. דאָ האָט שוין דער דאַך ארום און ארום געפלאַקערט. אין פייער האָט זיך געהערט, ווי באַלקענס פאַלען איינער אויף דעם צווייטען. דאָס ברענענדיגע פייער האָט זיך מיט א מאָהל מיט׳ן קאָפּ קאָפּויער געשטעלט און האָט פון אונטען־אויס זיינע צונגען געשיקט, געשאָסען מיט ברענענדיגע פונקען, מיט שטיקער פייער אין דער וועלט אריין. פון אַן אויפגעהאַקט פענסטער האָבען זיך א רייס געטהאָן רוחות שווארצער רויך, איין רוח איז אין צווייטען מיט׳ן קאָפּ אריין, און האָבען זיך געריסען דורכ׳ן אויסגעהאַקטען פענסטער אין פייער אריין. אויף א מינוט האָבען זיי פערשווארצט דאָס העלע ברענענדיגע ליכט, באַלד אָבער האָט דער רויך זיך דורכגעבראָכען א וועג און איז מיט א קנאַקעריי ארויס פון פייער אין הימעל אריין. און אין דעם געדיכטען שווארצען רויך פון אויפגעהאַקטען פענסטער זיינען געפלויגען ברענענדיגע פונקען, האָבען זיך געטראָגען שטיקער פייער. און דורכ׳ן אויפגעהאַקטען פענסטער האָבען זיך אָנגעהויבען ארויס־כאַפּען יודען, אין דעם שווארצען רויך און אין די שיסענדע פונקען, ארויסראַטעווענדיג ווער א האַלב־נאַקעט ספר־תורה, ווער אַן אַלטען טליהענדען טלית, ווער א שטיק לייכטער און ווער א ברעט פון ארון־

קודש. און זענען דערטרינקען אין דער שוואַרצער נאַכט אַנטרונען געוואָרען.

די שוהל האָט געפלאַקערט. איין וואַנד איז אַרויף אויף דער צווייטער. פון אינווייניג האָט זיך יעדעס מאָל געהערט, ווי דאָס פייער וואַרפט פון דער הויך מיט אַ נצחון באַלקעס, קלעצער, ברעטער איינס אויף דאָס צווייטע און עסט זיי מיט זייערע פייערצונגען. און אַרום איז אַ ביטערליך געוויין פון די אָרעמע ווייבער, קינדער און מענער. מען קרעכצט, מען שרייט, מען ברעכט די הענד, און דער שטאָדט־גלאָק האָט אַלץ געקלינגען און געקלינגען, ווי ער וואָלט געוואָלט ביים פייער רחמנות ערוועקען. וואַרפן זיך פאַר זיינע פיס, אָדער קלאָגען זיך פאַר דער געהיימער קראַפט. דאָס פייער אָבער האָט די אַלע קולות אין זיך איינגענומען און איינאיינעם אָבגעקנאַקט. דאָס איז געווען אַ נצחון־אויסגעשריי פונ'ם משחית, וואָס איז געקומען די גאַנצע וועלט צו פאַרניכטען...

גרוי און ערנסט איז דער טאָג אַרוים אויפ'ן הימעל, ווייט אויפ'ן האָריזאָנט האָט דער מאָרגענשטערען בלוטיג געפלאַקערט אין איין העלישען שפּיגעל, און זיין רויטער גלאַנץ האָט זיך אָבגעגלענצט אין די גרויע, וואַסערדיגע כמאַרעס פונ'ם הימעל. עס האָט אויסגעזעהן, ווי גרויע כמאַרעס וואַסער זענען געקומען צושווימען פון פרעמדע ימים, פון ליכטיגע וועלטען, און האָבען זיך איינע נאָך דער צווייטער אין הימעל פאַרבלאָנדזעט. און דער מאָרגען וואַשט דעם נייגעבוירענעם זוהן. דעם יונגען טאָג, וואָס שטייגט אַרויס פון די גרויע כמאַרעס וואַסער. וואַשט אויס כמאַרע אויס, כמאַרע איין, אַז ער זאָל שיינען, בעלייכטען הימעל און ערד.

און די גאַנצע וועלט האָט זיך געוועקט פון דים ליעבען שלאָף. די גרעזלעך, נאָך פאַרטרונקען אין נאַכטטוי, האָבען זיך אָנגעהויבען צו ציהען געגען דער זון; בלומען האָבען אויפגעעפענט זייערע אויגעלעך, זייערע מיילכעלעך, און האָבען פון זיך אַרויסגעהויכט דעם בלומען־ריח, מיט וועלכען זיי האָבען זיך אַ גאַנצע נאַכט אָנגעטרונקען. אַלץ, אַלץ האָט זיך געוועקט, די וועלט האָט פון זיך אַראָבגעוואָרפען דעם נאַכט־שלייער, די נאַכט־קליידער, וואָס זי האָט אין זיי מיט דעם וואָלקען־טהוי געשלאָפען. און מיט דעם שמייכעל פון אַ כלה, וואָס וועקט זיך אויף די ערשטע נאַכט נאָך דער חתונה, האָט עס אַלץ געשמייכעלט, אָנגעטרונקען מיט ליעבע און לעבען...

דאָס פייער איז שוין געווען פערלאָשען. דאָ און דאָרט האָט עס נאָך זיין לעצט ביסעל צאָרן אויסגעלאָזט צו אַן איבערגעבליבענער וואנד, צו אַ פּליטעל, אַ באַלקע און עס האָט געטליהעט און געטליהעט. דאָס שטעדטעל איז אַ חורבן געוואָרען... טליהענדע קופּעס קוילען, פערברענטע דעכער, ליעגענדיג איבער פערברענטע ווענטלעך, האָבען זיך געררויכערט און גערויכערט. דאָ און דאָרט האָט זיך געוויזען אַ האַלב אָבגעמאָלט ווענדטעל פון אַ צולעגטער שטוב, וואָס האָט נאָך אין זיך געהאַט אַן אַנגעקלאַפּטע פּאָליצע. אין דער גאַס זיינען ארומ־געפלויגען פון דעכעל צו דעכעל פעדרען, אונטער די פיס האָבען זיך געוואַלגערט צובראָכענע כלים, שטיקער מעש פון לייכטערלעך און שבת'ניקעס, און אין מיטען דערינען אַ שטיק זיידען שבת־קלייד, אַ טליהענדע שמאָכטע מיט אַן אָנגערויכערט שייטעל. פון די גליהענדע חורבות האָבען די הויכע, שוואַרצע קוימענס ארויסגעשיינט און האָבען עדות געזאָגט אויף דעם חורבן, וואָס דאָ איז געווען. דאָ און דאָרט זיינען יודען געשטאַנען און מיט שטיקער אייזען אין די הענד האָבען זיי פון די גליהענדע קויהלען אויסגעשאַרט שטיקער צובראָכענע כלים, האַלב־אָנגעטליהעטע קאָלדרעס, פיס פון צובראָכענע טישען, בענק, און יעדער האָט זיך זיין ביסעל בעל־הבת'ישקייט צוזאַמענגעראַבעלט, מאַמעס זיינען ארומגעלאָפען אין די הייזער מיט געבראָכענע הענד און האָבען צוזאַמענגעקליבען די פּיצעלדיגע קינדערלעך, וועלכע זיי האָבען ביי־נאַכט אין פרעמדע הייזער, אין פרעמדע בעטען געלעגט. מיידלעך זיינען ארומגעלאָפען און פון פרעמדע הויפען דאָס ביסעל בעל־הבת'ישקייט, וואָס זיי האָבען עס ביי־נאַכט צוואָרפען, צוזאַ־מענגעקליבען, געלעגט אַ פּעקעל צו אַ פּעקעל און אויף זיי די פּיצעל־דיגע קינדערלעך ארויפגעזעצט. קליינע יונגלעך האָבען פון פייער אויסגעגראַבעלט די האַלב־פערברענטע ספרים, אויסגעזוכט צוטרעטענע שמות, געקושט עס, צוזאַמענגענומען און אין דעם איבערגעבליבענעם בית־המדרש'ל געטראָגען.

און דער ליכטיגער טאָג און די ליכטיגע זון, וואָס האָט זיך הערליך ווייט און ברייט איבער'ן הימעל אויסגעגאָסען, האָט געשאָטען אויפ'ן שטעדטעל מיט ליכט און העלקייט, נאָר די ליכטיגקייט האָט גליהענדע חורבות, איבערגעבליבענע קוימענס און וואַלגערנדיגע קליינע קינדערלעך בעלויכטען און בעהעלט.

און דאָ און דאָרט איז ביי זיין טליהענדער חורבה אַ יוד, אַ בעל־הבית געשטאַנען און געצויגען פון פייער נאָך נישט קיין גאַנץ־פערברענטע באַלקעס, ברעטער, און דאָס גליהענדע מיט וואַסער גע־לאָשען און האָט זיך געלעגט אַ באַלקע צו אַ באַלקע, אַ ברעט צו אַ ברעט און געמאַכט שוין פּלענער אין מח, ווי זיין צופיהרטע נחלה אויף די פיס צו שטעלען...

אָרום איבער די פעלדער זיינען האַלב־נאַקעטע ווייבער געלעגען, האַלטענדיג אין די שירצען זייערע זויגענדע קינדער. אַרום זיך האָ־בען זיי געהאַט די צונויפגעלעגטע פּעקלעך און קינדער, און די זון האָט דאָס אַלעס בעגאָסען מיט ליכט.

צווישען די בעלי־הבתים אין שטעדטעל האָט מען אין דער שטיל גערעדט, אַז גאָט האָט זיך אָן דעם רב'ס קריוודע אָנגענומען, און זיין צאָרן אויף די שטיינער און העלצער אויסגעגאָסען...

VI.

אין מיטען וועג

דאס „שטעדטעל“ הויבט אן איינציגוויז קומען צו זיך. אלטע בעלי־בתים ווערען נישט פערפאלען, און שטאדט ווערט צוריק שטארט. פון די גראבען אש האט מען די האלב־פערברענטע ברעטער ארויסגעשטארט, און ווי איינער האט געקענט האט ער זיין נחלה מיט ברעטלעך צוזאמענגעקלאפט. און „שטאדט“ ווערט צוריק „שטאדט“. ביי ר׳ יחזקאל׳ן האט מען זיך דערוויייל אנגעהויבען צו צוקלויבען אויף תנאים. לאה׳לע די כלה האט פון גאר נישט געוואוסט. זי איז געזעסען ביים פענסטער יעדען פריה־מארגען און האט זיך צום רבי׳נס בחור׳ל, צו אברהמ׳לם לערנען איינגעהארכט, וואס האט זיך אין גארטען אין איינעם מיט דעם בלומען געשמאק אויסגעמישט, אין איהר פריש, ריין חדר געדרינגט, איבער איהר געזיכט געפאכערט, און אויף איהרע נאקעטע, יונגע בריסט געבלאזען. דעם תנאים גרייטען האט מען אין דער קיך אנגעזעהן.

פון הינטער דער ערד האבען זיך מומעס, באבעס געיאוועט און מען האט זיך גענומען צום אנגרייטען. פון ר׳ יחזקאל׳ס שטוב צו די בעקערינ׳ס קעלער האט א סטענגע מעהל זיך געוויסט אויף די שטיינער...

דארט, וואו ר׳ יחזקאל וואהנט איז פארהאן א ליק. אין דער ליק ציהט זיך א שערענגע געבויטע הייזער, אדער איין הויז מיט פיעלקאנטיגע דעכער, איינער איבער׳ן צווייטען. קיין הויף צו די הייזער איז נישט דא, און איין גאט ווייסט אויף וואס פאר א גרונד זיי שטעהען. דאכט זיך גאר נישט אויף גאט׳ס ערד... די הייזער געהערען צו פיעל בעלי־בתים, און צו קיינעם נישט. עס הייסט, אז אזוי שטעהען די שטיבער לידיג אהן איינוואהנער, מיט אויסגעהאקטע שויבען, נאר קוים וויל א „יורש“ זיך אריינציהען קומען זיך צו יאוועען צעהנדליגע אנדערע יורשים מיט פאפיערען און מעטרעקעס און ווײ־

זען אויף, אז די שטיבער געהערען צו זיי. דער גורל איז געפאַלען אויף איינעם א ליבוש פוטערמילך, וואָס נישט געשטויגען, נישט געפלויגען קומט צו איהם זשענזשע סטראַזשניק און רייסט ביי איהם פיער מיט א האַלבען רובעל „פּאַדאַטקעס" יעהרליך. דער ליבוש פוטערמילך איז נישט קיין גואל, נישט קיין קרוב, נאָר גער טענה מיט זשענזשען, אז זשענזשע ברענגט די פּאַפּיערען, און נעהמט די שבת־לייכטערלעך אוועק. און דער בידנע ליבוש מוז יעדען טאָג נעבעך קומען מיט'ן בעזעם אוועקקעהרען פאר א פרעמדער טהיר. יעצט דולט מען איהם א קאָפּ מיט א פייער־וואַנד, און ער שלעפּט זיך אָב פון טאָג צו טאָג. דאָס גאַנצע שטעדטיל בעט, אז עס זאָל קומען א פייער און די הייזליך, איינמאָל פאר אַלע מאָל, אָבברענען, וואָלט שוין איינמאָל א סוף געוואָרען צו די מחלוקת. יונגלעך אין חדר ווינשען זיך: אוי, הלואי פּלאַקערט אויס א פייער אין מיטען העלען טאָג, און מען אנטלויפט פון חדר. נאָר ווייל די שטאָדט בעט, וויל דאָס פייער דוקא נישט קומען.

דאָרט הינטער די לופט־הענגענדיגע הייזלעך אין פאראַן א קעלער, וואָס אריינקומענדיג אין איהם, דאַכט זיך, אז ער פיהרט אין בעהאַלטענע וועלטען ארונטער. דאָרט אין דעם קעלער איז פאראַן א בעקער־אויוען פון תרח'ס צייטען. יודען גלויבען, אז אין דעם אויוען זיינען איינגעמויערט פיעל קופערנע טעפּ מיט גאָלדענע רענדלעך, נאָר מען האָט מורא דעם אויוען צו ריהרען, אז דאָס גאַנצע הויז, וועלכעס איז אָנגעלעהנט אויפ'ן אויוען זאָל נישט איינפאַלען און מענשען הרג'ענען. פון אויוען גרילט עס שטענדיג ארויס סיי בייטאָג סיי ביי נאַכט. מענשען זאָגען, אז דעם בעקער'ס נשמה וויינט דאָרט שטענדיג און האָט קיין רוה נישט... אין קעלער דאָרט וואָהנט א יודענע אַן אַלמנה, שרה די בעקערין מיט זעקס טעכטער „יתומות". איין גאָט ווייסט, ווי ארום איז די יודענע אריינגעקומען אין קעלער, נאָר אז זי וואָהנט — וואָהנט זי שוין. אויף דער צווייטער זייט קעלער וואָהנט א יוד א וואַטען־מאַכער, וואָס פערפעדערט די גאַנצע גאַס, און וואָס די חדר־יונגלאַך רופען איהם דזוואָן! דזוואָן! און דער יוד יאָגט זיי מיט א שטעקעל, און וואָס דער יוד האָט אזא טבע יעדען שבת־צו־נאַכט'ס, אין די זומער שבתים, אויפ'ם טויט אוועקצופאַלען, און שרעקען די שטאָדט: די כאָלערע... און מען לויפט נאָך חיים'ל קונצען־

מאכער, אז ער זאָל קומען מיט'ן שמעק־פּלעשעלע.

אָך, די זומערדיגע דאָנערשטאָגס ביי נאַכט דאָרט אין ליקעל! ווען צו די 6 „יתומות", וואָס איינע איז גרעסער פאַר דער צווייטער, קומען אָנצולויפען די שטאָדט־יונגגען, שניידער, שוסטער־געזעלען. זומער־נאַכט נאָך דער ארבייט, די נאַכט איז פינסטער, די לאָדען זיינען פערמאַכט, און די געזעלען דרעהען זיך ארום מיט די חול־המועד־שטעקעלעך אהין און צוריק. יעדעס מאָל קומט זיך צו ווייזען א יתומה פון קעלער, ווארפט א בליק, דערכאַפּט זי א קוש, א לעק, א טאַפּ פון א יונג און ווערט צוריק פערשוואונדען אין קעלער אריין...

דאָרט איז היימליך געווען אין די שבועות־נעכט, ווען דאָס שטעד־טיל יודען פלעגען אין שוהל זיין ביים תקון, און דאָס שטעדטיל ווייבער, מיידען ביי די בעקערין, פּוטער־קוכענס באַקען. און יונגען האָבען זיך צעדרעהט, און די לבנה האָט מיט א האַלב אויג צוגעשיינט... און אַלעס האָט זיך אין דער האַלב־פערטרונקענער נאַכט געטונקען....

אין דעם קעלער האָט מען זיך צוזאַמענגענומען דאָס געבעקס צו באַקען צו דער תנאים. עס זיינען אָנגעקומען מוהמעס, באָבעס. רחל־לאה מיט די וואָרצעלעך אויף דער גאָמבע — זי איז איבער אַלע. זי האָט מיטגעבראַכט פון דער היים דעם גרויסען מערזשעל מיט'ן שטויסעל און האָט דריי טעג כסדר געריבען, געשטויסען און געמאָלען. עס זיינען אָנגעקומען צו לויפען אייניקלעך פון דער גאַנצער וועלט און האָבען געכאַפּט אוים דעם מערזשעל און זיינען אַנטרונען גע־וואָרען... פון א הויכען בוידעם האָט מען אראָבגענומען פערשיעדענע בראָט־פאַנען מיט צעהנערליי פאָרמעלעך צו קיכלען: „מגן־דוד'ליך", פייגעלעך, קאַטשקעלעך און גלאַטע „האַמבורגער" קיכעלעך מיט זיע־בען שפּיטצלעך. רחל־לאה האָט פון איהר קאָפּ אויסגעקלעהרט פער־שיעדענע אַזעלכע שמאַכטעס מיט שפּיצלעך און קאַנטען. פאַר יעדער כלה, וואָס זי האָט פאַר איהר דאָס געבעקס געבאַקען, האָט זי א בעזונדער חנ'דעל אויסגעקלעהרט, דירעקט פאַר דער כלה'ס־וועגען, לויט אידר מזל נאָך.

דאָס געבעקס האָט מען איינגעפּאַקט מיטצונעהמען „אין וועג אריין" צו דער תנאים. ר' יצחק יודעל'ס איז דורך דער צייט אין ר' יחזקאל'ס שטוב א גאַנצער בעל־הבית געוואָרען, ער האָט זיך מיט ווייב און קינד אריינגעצויגען. און חיים'ל קונצענמאַכער, דאָס ווייב־

רישע יודעל, שלאָפט אפילו שוין ביי נאַכט דאָרט. און די ווייבער לויפען, שרייען, אַלע זיינען פערטהון, ווי מען וואָלט יעדער פון זיי אַ פּעקעל אויף דער האַנד געלעגט, און זי ווייס נישט וואו זיך דערמיט אהינצוטהון.

צום שפעטסטען זיינען געקומען יטה׳לע און הינדה׳לע, די שנור מיט די טאָכטער. זיי האָבען אַ טבע זיך לאַנג צו לאָזען בעטען, און זיינען אריינגעקומען, ווי פון הימעל אראָבגעפאַלען. עס הייסט: זיי הויבען גאָר נישט אָן צו וויסען פון קיין פותר פון קיין חלום, און פרעגען זיך תם׳עוואַטע: וואָס מאַכט מען דאָ? הויבט די מאַמע אָן צו דערצעהלען, ציהען זיי „פּשעטשע" די אַקסלען אויף, זעצען זיך צום סוף אַנידער יעדע אין איהר ווינקעל אריין, פערקרימען די שנעבלעך, און ווילען זיך נישט „מישען".

— וואָס זיינט איהר ברוגז? — בעט זיך די מאַמע און די שווינגער.

— איך בין ברוגז? — מאַכט אַ חן׳עוודיג שנעבעלע יטה׳לע און גיט אַ דרעה אוועק מיט׳ן קאָפּ.

— איך בין ברוגז? — גיט הינדעלע אַ חן׳עוודיג שמייכעלע, און אַ לאַק גיט זיך איהר אַ וואָרף איבער׳ן שטערן.

און מען זיצט ווי אָנגעזאָפּעלט און מען קוקט פון דערווייטען זיך צו, וואָס די מאַמע מיט די יודענעס טהוען, און מען רופט זיך, הייסט עס, קיין וואָרט נישט אָן.

די מאַמע דרעהט זיך, לויפט אהין און אהער און קוקט די שנור מיט די טאָכטער אין די אויגען אריין, ווי זי וואָלט מורא האָבען: איים איך? גוט אַזוי?

— וואָס זאָל מען די כלה אָנטהון? פרעגט די מאַמע.

— ווייס איך? זאָל זי זאָגען, וואַרפט הינדעלע מיט אַן אויג צו יטה׳לען.

— זאָג איהר, אַז זי זאָל זיך פערדרעהען איהר קאָפּ — בעפעהלט יטה׳לע די מאַמע.

די מאַמע הויבט זיך אויף פון די קאַסטענס און וועלכע זי פּאַקט די קליידער איין און פערלעגט די הענד ביי די באָקעס:

— אהא, איך מאַך דאָך שוין פּיעטשע אַ שטיקעל שמחה!

אין אַ שענעם פריהמאָרגען האָט מען די פוהר געשפּאַנט, אין דאָרף געפאָהרען, און וועלכען עס האָבען געוואָלט זיין די תנאים אין מיטען וועג.

נאָכדעם האָט אויסגעציערט די פערד, איינגעבונדען זיי בלויע און רויטע סטענגעלעך אין די פלאַכטען האָר אויף די ריקענס, אַרונטערגעבונדען די ווידלען. הינטער די שטאָדט האָט ער אַ האַלבען בוים אָבגעבראָכען און אַרום די פוהר מיט בלעטער בעפוצט, אַז עס זאָל שען אויסקוקען.

אויף דעם ערשטען וואָגען זענען געזעסען די מאַנספּערשוינען. דער רב מיט ר' יחזקאל'ן, עוזר און לייביל, ר' יצחק יודעל'ס מיט ר' שמעיה'ן, אַנ'אַלטער שמש פון רבי'ן, וואָס טראָגט דעם רבינס אָפּ בערגעטראָגענע קליידער. נאָהענטע און וויטע קרובים, אין סאַמעט־היט, געהויבערט, ווי חול־המועד. סאַמע ציגאַרען. אויף די אַנדערע וועגען זענען געזעסען די ווייבער מיט'ן געבעקס, און „אַנגרייטעכטס". ביי דער כלה פון ביידע זייטען הינדעלע און יטה'לע; ביידע עפּעס אַנגעטהון אין אַזעלכע מיני רונדיגע, קליינע קאַפּעלושלעך, געפלאָכטען פון שוואַרצע שטרוי און בעפוצט מיט שוואַרצע קאַראַנקעס. „אַרויפגעזעצט" אויף די שפּיץ קעפּ און אַזעלכע מיני פעדערן, עפּעס גלגולים פון אַמאָליגע פּאַרצייטישע מאָדעס... הינדעלע האָט די לאָקען פון שיימעל אויסגעפּרעסט און אויסגעלאַקט „פּאַ וואַרשאַווסקאַ". פּערוואָרפען אין דריי שפּיצען אויפ'ן הויכען. גלאַנצענדיגען שטערן, מיט די גאָלדענע אויררינגען, און היינטמאָדישע קייטלעך מיט די קאַליעס אויף די העלזער — מתנות פון זייער כלה־צייט, ווען מען האָט זיי געהאַט געפיהרט „אין מיטען וועג". האָבען זיי זיך דערמאָהנט אין זייער צייט — און האָבען מיט די קעפּ צוגעשאָקעלט... די מחותנת'טע מלכ'לה איז געזעסען צווישען די מוהמעס וועלכע אין די בלויע שבת'דיגע זיידענע הויבען מיט די בענדער אין די טערקישע שאַלען זענען געזעסען שטיל; די דאַרע פערלייגטע ליפּען אַריבערגעצויגען איבער די נישט צעהענדיגע זשאַסליעס און האָבען פאַר גרוים גדולה אַ וואָרט מורא געהאַט אויסצורעדען. און די מחותנת'טע מיט אַ פולער שערץ לעקעך האָט זיי יעדעס מאָל פערשטופּט מיט עפּעס אַנדערש די מיילער. און די כלה, די כלה אַליין, איז זיך געזעסען צווישען יטה'לען און הינדעלען, שיין איז אַ היינטמאָדישען קאַפּעלוש און די

צעפ שוין אין אַ קוילעטש פערלעגט, רויט־טויט און האָט נעבעך נישט געוואוסט וואו די אויגען אהינצוטהון. הינדה'לע האָט איהר אָנגעזאָגט, און אָנגעזאָגט, ווי זי זאָל זיך פיהרען „אנשטענדיג", ווי זי זאָל דאנקען, אַז מען וועט איהר חתימה־געלד געבען, און ווי זי זאָל ענטפערען די מחותנת'טע, אַז מען וועט זי עפּעס פרעגען, און „רעה" יטה'לע האָט אַלע מאָל שטעכענדיג צו הינדה'לען די אויגען אהינגעוואָרפען.

צו ווייזען זיך פאַר די מחותנים האָט מען מיטגענומען די לאָווי־טשער רבי'צען, אַן אַלטע מוהמע, אַ יודענע מיט אַן אָבגעגאָלטען קאָפּ ווי אַ שעפּס, אין אַ קאָפּקע, און אַ ברייט קלייד מיט אַ שפּאָר קישעלע פון הינטען... אוי וועה! די יודענע האָט געטהון אָהן דין. קודם־כל האָט זי אָנגענומען דאָס ווייבערישע יודעל, וואָס האָט זיך אויך מיט־געכאַפּט מיט די פוהר ווייבער, צווישען די אַלטע מוהמעס, דאָס האַרץ זיך צו דערכאַפּען — און אַראָבגעוואָרפען איהם פון וואָגען (פאַר איהר איז ער נאָך געגוג מאַנספערשוין). דערנאָך האָט זי די גאַנצע צייט די כלה אין אויער עפּעס איינגערוימט און אָנגעזאָגט איהר, אַז דאָס מיידעל נעבעך איז ווי אַ פלאַם פייער רויט געוואָרען פאַר בושה — — דאָס ווייברישע יודעל איז אַ שפּאָר שטיקעל וועג נאָך דער פוהר נאָכגעלאָפען, דערנאָך, אַז די לאָוויטשער רבי'צען האָט אַזוי לאַנג געשאָקעלט מיט איהר אָבגעגאָלטע גאָמבע ביז זי איז אַנדרימעלט גע־וואָרען, האָט ער זיך פון הינטען־אויס אויפגעכאַפּט, אַריינגעשטעקט אין וואָגען אַריין דאָס פיער־קאַנטיגע, געקנייטשטע שבת'דיגע צילינ־דעריל און אַזוי אָנהאַלטענדיג זיך אין די לייסטען פון וואָגען, איז ער איינגעדרימעלט געוואָרען, און דאָס צילינדעריל האָט די לאָוויטשער רבי'צען אויף אַלעם צוגעשאָקעלט...

אַזוי זיינען די פוהרען אָנגעקומען צופאָהרען צו דער קרעטשמע.

די יודישע קרעטשמע איז געשטאַנען צווישען צוויי וועגען, וואָס שיידען זיך און געהען אָב אין פערשיעדענע צוויי שטעדט פון צוויי גובערניעס, וואָס אין יעדער פון זיי געפינט זיך אַ רבי. חסידים מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, מיט די שטעקלעך אין די הענד טהיי־לען זיך אָב, און געהען צווישען די גרינע גרעזער אין די צוויי וועג־נען, און שיסען זיך אַריבער שטיינער פון איין וועג צום צווייטען. אורחים, די וואָס געהען אין די מדינות, קומען אָן פוןביידע זייטען

וועג פון פערשיעדענע שטעדט און שטייגען אָב אין קרעטשמע אויף נאכט־לעגער. און דעם „טראקט“ איז דאָ אַ בעזונדער שטיבעל פאַר זיי, וואָס אין דעם שטיבעל געפינען זיך וואַנצען און אנדערע קליינע ווערימלעך... פון פערשיעדענע מדינות, דאָרט טרעפט מען זיך פון רייסען און זאַמאָש און די אורחים דערצעהלען מעשיות, וואָס האָט זיך מיט זיי געטראָפען אין זייער וואנדלערען. די בעלי־עגלות מיט די לאנגע, געדיכטע, קאַלטענעוואַטע בערד, וואָס זיינען בעוואַקסען און פערהילען אין זיך דאָס גאנצע פנים, מיט די פיפקעלעך אין מויל, די — וואָס זיינען איינגעהילט אין די דיקע באַנדעס, אין די גרויסע שאַפען־פעלצען מיט די גרויסע קעלנער, און פיהרען די גרויסע וועגען מיט קאַלך און נאַפט, סמאָלע און זשעגעכץ; די וועגען מיט די גרויסע שטאַלקאַטשען, וואָס פלאַקערען זיך פאַהרענדיג ביי נאַכט און זאָגען אָן פון דער־ווייטען — שטעלען זיך דאָרט אָב אין דער קרעטשמע אונטערפאַשען. דאָרט טרעפען זיך יודען פון פערשיעדענע געגענדען, פון פערשיעדענע מדינות, און דערצעהלען וואָס ס'טהוט זיך ביי זיי אין לאנד, וואָס עס הערט זיך מיט יודען, און ווי ס'געהט דאָרט אחינו בני ישראל.

עס איז פאַרנאַכט. דער הימעל איז צוהאַקט אויף טויזענד־ער שטיקלעך. ווייסע פליסטערענדיגע וואָלקענדלעך מיט בלויע, העלע אינזלען שווימען ארום אין העלען גליהענדען ים. און דער ים, וואָס געהט אונטער אין אַ רויט געשטאַלט, פליסט אָב אין מערב זייט. פאַר דער קרעטשמע שטעהען פוהרען, הויכע וועגען מיט ביידלעך, אנגעלאָדען מיט פעק סחורה אַזש די אַקסען ברעכען זיך אונטער די רעדער. יודלעך פיהרען איבער סחורה פון איין מדינה אין דער צווייטער אריין. די פערדלעך זיינען אויסגעשפאַנט, פאַשען זיך און קלעהרען גוט אריין אין דער גרויסער קאַרעטע, וועלכע שטעהט פאַר זיי, ווי זיי וואָלטען געקלעהרט, פון וואַנען כחות צו נעהמען די סחורות איבערצופיהרען. יודען זיינען איין פאָלק פון איין גאָט, און אַלע וואַר־טען אויף איין משיח׳ן, נאָר יעדעס שטעדטיל האָט איהר טעם, איהר מיין, בעסער געזאָגט, איהר חנ׳דיל, וועלכעם זי גיסט עס אויס אויף איהרע איינוואָהנער. אָט ליגען דאָ גלייכע יודען אויסגעצויגען און שלאָפען און וואַרימען זיך אין די זונ׳ס לעצטע שטראַהלען, און דער קאַרזש, וואָס געהט אויף פון וועג בעדעקט זיי גלייך צו, און אויף די

פערדלעך, אויף דעם געשפאנעכטס, אויף די וועגען, ליגט אויסגע־נאסען בעזונדערע חנדליך, שמאכטעלעך פון די פערשיעדענע שטעדט... אויף דער שוועל פון דער קרעטשמע זיצט א ליטוואק, עפעס א מאדנער יוד, מיט אזא העמדעל, אין א קורצען ראק, וואס זעהט דאך אוים ווי א לאנגע קאפאטע אין א הוט מיט א הויכע דענגע. עס איז א זומער־דיגע היץ — און דאך טראגט ער א פאר טיפע קאלאשען, — אנגע־קומען פון גאנץ ווייט, דא אבגעשטייגט אויסצורוהען זיך און איבער־צונעכטיגען און ער „דערצעהלט" די יודען, וואס טהוט זיך ערגעץ־וואו גאנץ ווייט, העט, העט אין דער ליטע מיט אחינו בני ישראל. ווי אחינו בני ישראל לעבען אב אין דחקות און נויט. און אזא למדן איז ער, דער „ליטוואק"! רעדט לשון־קודש ווי א וואסער, נאר ער רעדט אזוי ליטוויש: „וואס?" „וואו". יודען האבען דרך־ארץ פאר איהם, קרעכצען: „וואס דען, מיר קענען?"... נאר אין הארץ גלויבען זיי איהם עפעס נישט, א „ליטוואק", באלד, באלד וועט ער זיי אב־גענארען. און ער רעדט דאך מיט זיי אזוי וויך, און אזוי פרום איז ער, אזוי לאנג געשטאנען שמונה־עשרה ביי מנחה, נאר געשאקעלט האט ער זיך נישט... און ווער ווייס וואס ער טראגט הינטער'ן הארץ....

עס בעווייזט זיך פלוצלונג א וואלקען קארזש אויפגעהענדיג פון ביידע זייטען וועג און לעגט זיך געדיכט איבער די פעלדער. דער וואלקען קארזש קומט נעהענטער אן, לויפט פאראויס, באלד צורייסט ער זיך אויף שטיקלעך. עס הערט זיך א קנאלען פון בייטשען. באלד פערפאהרט מען פאר דער קרעטשמע: פוהרען אנגעשטאפט מיט מחותנים מיט סאמעט בראנוויין היט, מחותנת'טעס אין ברייטע קליידער, מיט בראנפען און לעקעך. מען איז אראב פון די וועגען. דארט אויף חתן'ס צד, עפעס מאדנע יודען, פון אן אנדער מדינה, מיט לאנגע און קורצע בערד. דארט אויף זייער צד איז אויך דא א הויכער, הויכער יוד, א מין ר' יצחק יודעל'ס, מיט א שמאלע, לאנגע בארד, און שמאלע, לאנגע הענד, וואס שטופען אלע אב, און ער איבער־שרייט אלע. מען האט זיך שלום־עליכם אבגעגעבען, די מחותנת'טעס דאס ערשטע מאל זיך געזעהן און דאס ערשטע מאל זיך געקושט. די לאוויטשער רבי'צען האט אלעמען גערוצט, און באלד אלעמען אויפ'ן ארט מוסר געזאגט.

די פוהרמאנעס האבען די פערד אויסגעשפאנט, די פערד אבראפ

איינגעשיט, די הענד צולעגט אויף די באקעס, און האבען זיך מיט גאוה פון איין צד צום צווייטען אריבערגעקוקט, און „גוטע ווערטלעך“ און „גלייכע ווערטלעך“ זיך אריבערגעשיקט, גאר נישט, גלאט אזוי „שלום-עליכם“ אבגעגעבען זיך.

די מחותנים זיינען אין דער שטוב אריין.

אין שטוב מיט זעהר א ניעדריגען באלקען, מיט קליינע פענסטערלעך הויך ביים באלקען זיינען געווען די מאנספערשוינען. איבער דער שטוב האט זיך ארויף און אראב געדרעהט ר׳ מרדכי קאנסקעוואליער׳ס בחור׳ל אברהמ׳ל. ער איז דורך דער צייט העכער געוואקסען, מיט א פאר שפראצענדיג שווארצע באקען-בערד, אין אן אטלעסען קאפאטעלע מיט א זיידען גארטעלע, א שווארץ-חן׳עוודיגער, עס שניידט זיך אויס א צוויטער טאטע. צוויי לאנגע שווארצע געקרייזטע פאות׳לעך. מען האט איהם שלום-עליכם אבגעגעבען. ר׳ יצחק יודעל׳ס איז צו צו איהם און האט מיט׳ן גערעדט שוין ווי מיט א דערוואקסענעם יונגען-מאן. דער בעל-הקרעטשמע, וואס האט זיך לכבוד די מחותנים די הויכע, גרויסע, פערראסטע שטיוועל אנגעטהון, וואס ליגען א גאנצען זומער פערווארפען אין קאלטען קעלער — האט צוויי גרויסע ליכט אויפ׳ן געדעקטען טיש אנידערגעשטעלט און איז ארויס. מחותנים האבען זיך אנגעהויבען צו בעקענען. ביי די מאנספערשוינען געהט עס איינס, צוויי, מען גיט זיך די הענד, שלום-עליכם, און אן עלטערער זאגט דעם יונגערען „דו“. און וויעדער ארום, זיי זיינען דאך „משלנו“, ר׳ מרדכי קאנסקער רבי׳נס א חסיד (האט דאך דער רבי ר׳ שמעיה׳ן געשיקט). דער למדנישער עולם איז באלד ארויס אין א שארפען שמועס פון לערנען. ר׳ יצחק יודעל׳ס האט זיך מיט יענעם הויכען יוד, דעם חתן׳ס מלמד שוין ביי די בערד געהאלטען און איינער דעם אנדערען געגעבען עפעס צו פערשטעהן. מען האט זיך געזידעלט און מיט ציגארען איינער דעם אנדערען מכבד געווען. דער רב האט אויך זיך אריינגעמישט, נאר ער האט זיי נישט געקענט נאכאיילען. חסידים האבען איהם דורכגעלאזט, אוועקגעמאכט מיט דער האנד. דערווייל איז אנגעקומען עוזר׳ל און האט אויך אן אויער אונטערגעשטעקט און מיט דעם שטערן געקניטשט און יעדעס מאהל מסכים געווען, די אויגען פערמאכט: יא, יא, עס איז דאך אזוי....

מען האט זיך גענומען דעם חתן צו פערהערען. דער חתן האט

געזאגט א מפולפל׳דיג פשט׳על מיט בקיאות, אויסגעמישט אין גמרא מיט דער צווייטער, און איינס־צוויי פערענטפערט א הארבען רמב״ם. דא און דארט אנגעטשעפעט א פני־יהושע, מיט א מאל האט ער זיי ביידע אוועקגעווארפען און געפרעגט א קשיא: „חלב מנין דשרי״? און אויסגעמישט שחיטת־חוץ מיט אבר מן החי. ר׳ יצחק יודעל׳ש האט איהם אלץ געוואלט כאפּען אויף דער „ווענטקע״. ער האט זיך ארויסגעדרעהט, זיך נישט געלאזט, געווארפען, געפאלען און שטענדיג געבליבען שטעהן אויף די פיס.

מיט א מאל גיט זיך דער רב א מיש אריין מיט א גמרא און הייסט דעם חתן זאגען א שטיקעל „אויפ׳ן ארט״, בלויזע גמרא מיט רש״י. אברהמ׳ל, דאס בחור׳ל, הויבט אן צו זאגען, נאר אין דעם גיט א לויף צו ר׳ אשר ישכר׳ס, דער הויכער, הויכער יוד, דעם יונגעל׳ס מלמד, און גיט איהם א נעהם אוועק פון דער גמרא: „קיין פרעמדע דארפען מיר נישט״, גיט ער א געשריי צום רב. ר׳ יצחק יודעל׳ס קוועלט, עוזר׳ל האלט מיט מיט זייער צד. ר׳ יחזקאל וויל זיך אריינמישען, נאר ער האט דרך־ארץ פאר יודען למדנים. דער רב בלייבט שטעהן, עס ווערט א גערודער, מען קריעגט זיך, און אלע ווערען פערהוילט אין קלאמבען רויך פון ציגארען, פון ליולקעס טאבאק, וואס האבען אנגעפילט דאס שטיבעל, און די קלאמבען רויך האבען אנגעפילט דעם אפענעם פענסטער, אין גאט׳ס שמעקעדיגען שטח אריין...

אין א ווינקעל שטוב זיינען געזעסען די צוויי אלטע בעלי־בתים, ר׳ יחזקאל און „דער מחותן״ ר׳ חיים ראזענקראנץ. די צוויי אלטע גרויע קעפ, די צוויי אלטע גרויע בערד האבען געהערט ווי יודען חסידים קריעגען זיך איבער גאט׳ס תורה. חסידים האלטען פאר ס׳זייערע, איינער פאר׳ן צווייטען. געהערען צו איין דאך, יודען האבען עפּעס שותפות — אט זייערע קינדער, זייער עוזר׳ל, ווי ער מישט זיך. און דאס בחור׳ל, דער חתן, ווי עס שיט זיך איהם פערל פון מויל, דברי־תורה; ער מישט זיך מיט זיי, שפּארט זיך מיט יודען מיט גרויע בערד, און קומט זיי ביי. ביי דעם אלטען ר׳ יחזקאל׳ן אין די אויגען ווייזען זיך טרעהרען. דאס אלטע פערטריקענטע הארץ ווערט עפּעס אנגעפילט מיט ליעבע, נייע געפיהלען, ער נעהמט זיך צום מחותן:

— נו, מחותן, אז גאָט האָט אונז מזכה געווען... מיר קענען גישט, — קענען דערפאַר אונזערע קינדער. און צוויי אַלטע בערד צוקושען זיך אין אַ טונקעל ווינקעל...

און דאָ ווערט וואָס אַ מאָל מעהר די שטוב פערטרונקען אין רויך, וואָס שטייגט אויף פון געדיכטע בערד, פון געדיכטע וואָנצעס, און נעהמט דאָס שטיבעל איין. סאַמעט־היט, שטריימלען וואַרפען זיך אין רויך אַהין און צוריק. די צוויי פלאַמען פון דער ליכט וואַרפען עפּעס אַ נגידיש־חסידישען גלאַנץ און מען הערט ווי יודען שפּאַרען זיך, און דעם חתן'ס קול קלינגט ווי אַ גלעקעל און שיט מיט תורה, שפּאַרט אַלע איבער. ר' יחזקאל האָט נחת: זיין איידעם וועט עס זיין, הינטער זיין דאַך וועט זיך הערען דאָס קול התורה. געהט ער צו ר' מרדכי קאַנסקע וואָליער, נעהמט איהם האַלב אַרום, און האַלב האַלט ער זיך צוריק מיט דרך־ארץ:

— מחותן ר' מרדכי, איך וויל פון אייך אָבקויפען אייער בחור'ל, וויפיעל איהר וועט פון מיר וועלען, און דער אַלטער יוד וויינט מיט הייסע טרעהרען פאַר גדולה.

די מחותנים זיינען אַרויס אין גערטעל אַריין אָבשמועסען מכח נדן.

אין דער צווייטער שטוב, דאָרט וואו דער קאַרטשמער מיט דער קאַרטשמערין שלאָפען, האָבען זיך די ווייבער צוזאַמענגענומען. די װענד זיינען געווען בעהאָנגען מיט בילדער, אַלטע סאָלדאַטען און גע־נעראַלען און נאַפּאָלעאָן איז אויך דאָ געווען אין איינעם מיט אַ יוד עפּעס מיט אַ פרעמד היטעל — אַ פעטער פון אַ פרעמד לאַנד, און איבער די פענסטער האָבען גאַרדינקעלעך געהאָנגען מיט גרינס אַריינ־געשטעקט נאָך פון שבועות.

די כלה נאָכ'ן אָבוואַשען און פערקעמען די האָהר און נאָכדעם, ווי מען האָט איהר דאָס נייע קלייד אָנגעטהון מיט די „פראַנצענלעך“, האָט מען זי אויבען־אָן אַנידערגעזעצט: זיץ און שוויג! אַרום איהר איז דער עולם ווייבער געזעסען שטיל אויף די שטוהלען, קיינע האָט זיך גישט געוואַגט קיין וואָרט אַנצורופען, איינע האָט געוואַרט אויף דער צווייטער, און אַז איינע האָט אָבגעהוסט און איהר קול האָט אָבגעהילכט, איז זי רויט געוואָרען. נאָר די לאַוויטשער רבי'צען האָט זיך איבער דער שטוב געדרעהט, די הענד פערלעגט, און איהר שפּאַר

קישעלע פון הינטען האט איהר נאכגעשריען: „בין איך מיר די לאַ־וויטשער רבי'צין!" נאר אזוי שטיל איז געוועז צווישען די ווייבער, אלע פערמאכט די פיסקער, ווי זיי וואלטען געוואַרט, אז ס'זאל ווער קומען פון דרויסען און זאל פלוצים א שויב אויסהאקען... נאר, מען ווייסט נישט ווי ארום ס'איז געוואַרען, האט מען אנגעהויבען צו שמועסען אבגעהאקטע ווערטער, פון צייט צו צייט האט יעדע פון זיי א „דייטש" וואָרט ארייגעוואָרפען, צו ווייזען זיך... און פון דער צווייטער שטוב האט זיך געהערט „זיין קול", אין מיטען איבערגעהאקט פון ר' יצחק יודעל'ס, די כלה איז רויט געוואָרען און דאס הארץ האט איהר אזוי געקלאפט... און הינדעלע מיט די לאקען האט זיך געזעצט נעגענאיבער איהר און האט זיך, אויף בעל־הבתישען ארט, אבגע־עטהעמט, געבלאזען פון זיך און געבאמבעלט מיט די גאלדענע קייט אויפ'ן האלז.

דארט אין זייער צד איז אויך געוועז — איך זאל אזוי לעבען! — אויך א „הינדעלע" מיט א „איטעלען" — צוויי שניר. זייער הינדעלע איז א הויכע, מיט א שווארצליך־אבגעברענט געזיכט, טראגט א משע־פעק, און ביז'ן רוקען אריין געגאלטע האהר, און א לאנגע שערענגע פערל אויפ'ן טשעפעק. א יודענע — א קאזעק! לאזט זיך נישט פון קיינעם, חנפ'עט זיך צו צו דער שוויגער און רעדט: „יאך", „ביי אונז אין ווארכשע". און זייער „איטעלע" איז א דיניטשקע, אן איידעלע, מיט א שמאל, דין, קורץ נעזעל, וואס גלאנצט און ציהט זיך ברוגז'דיג, אויפ'ן האלדז א לאנגע קאראנקאווע פריזקע, און א דין, לייכט שייטעל מיט א שרונד און א ווייס אטלעסען שאלעבעל איבער'ן רוקען, מיט א ווייס וועסטעלע פון פראנט און „שפרעכט": „איכע", „ביי פאטער, מוטער צו הויזע האט מען געשפייזט פיטער־קוכען מיט קאפע", און יעדעס מאל, ווען די צווייטע האט איהר „אויפ'ן פום אנגעטרעטען", איז זי צו דער שוויגער־מוטער צו און האט אנגעהויבען צו וויינען: „איכע וועל נאך הויזע!" די מוטער'ס מילך נאך אויף די ליפען, א יונג קעלבעלע, ערשט פון דער מאמעס ברוסט אוועקגענומען.

האט די „הינדעלע" אריבערגעקוקט מיט שמאלץ צו יענער „הינדעלע" אזוי א ביסעל פון דער הויך, „איין אינדיק צום צוויי־טען", און האט איהר מיט'ן בליק געגעבען אנצוגעהערען ווער זי

איז: „ר׳ יחזקאל גאמבינער׳ס טאכטער״, — אויסגעקוקט נאר ביז יענע וועט איהר אבענטפערען, וואלט דא ארויסגעקומען א חתונה, זאל איין גאט אויסהיטען! ! האט זיך אבער יענע „הינדעלע״ צוגע־רוקט צו דער שוויגער (כדי די שוועגערין די גאל אבצודריקען) און אנגעהויבען צו רעדען מיט די ליעב־חן׳עוודיגע ריידעלעך און די שוויגער, די מחותנת׳טע, האט נאר געפרעגעלט זיך אין פוטער פאר נחת.... האט זיך די „איכע״ צוגעשארט צו דער כלה, און האט גערעדט מיט דער כלה אין דער שטיל ווי א ליעבע שוועסטער. און האט זיך געקושט מיט איהר, און פערצעהלט איהר ווי זיי וועלען זיך ליעבען, ווען זיי וועלען שוועגערינס זיין — האט עס ווייטער יענע שנור, די „וואַרכשווער׳ן״ פערדראסען, וואס די „איכע״ האט די גאנצע כלה צוגענומען, האט זי זיך געגעבען א שאר צו צו דער כלה, און גערעדט צו איהר מיט א ליעבליך שמייכעלע, ווי זיי וועלען זיך ליעבען, אז זיי וועלען שוועגערינס ווערען — — — אז די „איכע״ זאל דערוויי־ל די גאל פלאצען.

און אונזער „הינדעלע״ און אונזער „יטה׳לע״ זיינען זיך געזעסען שטיל אויף זייערע שטוהלען און האבען גערדרעהט מיט די מיילכלעך, די ליפעלעך בעלעקט, — און נישט געוואלט זיך „מישען״...

איז אריינגעקומען עוזר׳ל, דעם סאמעט־הוט ארויפגערוקט ביז׳ן האלבען קאפ, א ביסעל אויפגערוימט, די הענד אין די קעשענעס:

— וואס זיצט איהר אזוי ווי די אנגעלאדענע, נו, מחותנת׳טע, האט איהר פערהערט די כלה?

איז צוגעגאנגען „יענס הינדעלע״ (די שווארצליכע), מיט א פערקניפטען קנויל פאדעם און זי האט געגעבען די כלה אויפצור־פלאנטערן, „לאמיר זעהן, וואס די כלה קען?״, האט זי זיך אנגע־רופען און האט די כלה נעפרעגט פערשיעדענע פראגעס. די כלה האט אבגעענטפערט, און די הינדעלע האט דעם „טשעפיק״ אין דער הויך געווארפען, נאכקלעהרענדיג, וואס האט די כלה געזאגט. און די כלה איז נעבעך רויט געווארען און דאס הארץ האט איהר געקלאפט...

האט עס אונזער „הינדעלען״ און אונזער „יטה׳לען״ נישט גע־פעלען: מען נעהמט זי פערהערען. עפעס פון די שווארצע יאהר גע־קומען און מען פערהערט די כלה! האט זיך אין ביידע דאס משפחה־בלוט ערוועקט און עפעס, ווי אומגערען, האט מען צווישען זיך שלום

געמאכט, און „אונזער" הינדעלע האט זיך געשליפען דאס טיילכעל אויף יענער מיט אזא לשון:

— כ'וויים נישט, כ'לעבען, געקומען פון דער שווארצער יאהר און געהען די כלה פערהערען, ווי מען וואלט די כלה אויפ'ן מארק געפיהרט — און זי האט א נאנדליכען דרעה מיט'ן נעזעל צוגעגעבען.

— ביי טאטע, מאמעלע אין „ווארכשע" — האט יעדע געדריקט מיט איהר צונג, — פיהרט מען זיך אזוי.

האט זיך די „איבע" געמוזט דערמאהנען אין איהר כלה־צייט און איז פאר דער כלה ארוים מיט א געוויין (אזא טבע האט זי שוין, באלד וויינט זי), און איז אויף די כלה'ס האלז ארויפגעפאלען און זי אנגעהויבען צו קושען, צו האלזען.

איז אריינגעקומען דער „מחותן" ר' יחזקאל:

— נו, ווייבער, קריעגט אייך נישט, זאל מען צוזאמענפיהרען חתן־כלה אויב זיי געפעלען זיך. האט זיך אפילו די לאוויטשער רבי'צען אריינגעמישט און נישט צוגעלאזט, האט זיך אבער עוזר'ל איינגעשפארט און געזאגט, אז „די היינטיגע וועלט פערלאנגט עס דורכאויס", און ווענדענדיג זיך צו די „איבע", האט ער צו איהר האלב־דייטשמעריש „געשפראכען":

— זי מוזען עס וויסען געגוי, וואס דען די בהמות! — האט ער געוויזען אויף די מחותנים...

זיינען אלע ווייבער ארוים פון שטוב, און מען האט די כלה אליין געלאזט זיצענדיג אין א ווינקעלע רויט־טויט און האט פאר חרפה און בושה די אויגען פון דר'ערד נישט געקענט דערהייבען. נאר די „איבע" האט זי געקושט, געהאלזט און געוויינט, ווי מען וואלט זי חלילה צו דער שחיטה געפיהרט: אז זי איינע וויסט און פיהלט, וואס די כלה שפירט יעצט אין הארץ... אפשר האט זי זיך דערמאהנט און איהר „זעהענעס" און בעוויינט די צייט...

האט די מחותנת'טע דעם חתן אריינגעפיהרט, און דער בחור בלאס ווי די וואנד, די פאות האבען זיך בעוועגט איבער די בלייכע באקען און האט זיך אנגעהאלטען אין די מאמעס הענד. די מאמע האט איהם צום מיידעל צוגעפיהרט: „דאס וועט זיין דיין כלה, זעה געפעלט זי דיר?", און איז פלינק פון שטוב ארוים, זיי אליין איבערלאזענדיג.

די קינדער זיינען געשטאנען, אזוי ווי מען וואלט זיי ביידע

אבגעשמיסען, מורא האבענדיג זיך פון ארט אוועקצוריהרען. דער בחור איז געווען צומישט און נישט געוואוסט וואו ער זאל די הענד אהינטהון. זי איז געשטאנען ביים פענסטער, נאהענט נעבען איהם, האט געהערט ווי זיין הארץ קלאפט, און האט אויף איהם עפעס זעהר גרויס רחמנות געקריגען... זי האט פאמעליך די אויגען אויפגעהויבען און האט איהם אנגעקוקט, און האט זיי שוין נישט געקענט אוועק־נעהמען. האט זי עפעס געוואלט זאגען, נאר זי האט פערגעסען וואס...

נאר געוואלט האבען זיי ביידע, אז זיי זאלען שטעהן אזוי, נישט רעדענדיג, גאר נישט, נישט קוקענדיג — און עס זאל קיינער, קיינער נישט זיין... נישט קוקען...

זיינען אריינגעקומען די מאמעס, און מען האט די קינדער גע־פרעגט: „געפעלען זיך?" און מען האט אין די הענד געפאטשט: „געפעלען, געפעלען!"

זיינען געווארען די ווייבער גאנץ גרויסע מחותנת'טעס צווישען זיך און האבען זיך אנגעהויבען הערצליך צו קושען און איבערצובעטען זיך, און די „יאך" האט פאר דער כלה דעם חתן אנגעהויבען אבצר־לויבען, און די „איכע" האט זיך אין די כלה בעהאפטען: „מיר ווערדען שוועסטערן ווערען, אויף אימער און אייביג אמן".

האט דער רב מיט ר' יצחק יודעל'ס אריינגעבראכט א גרויס פאפיער, און מען האט די כלה געגעבען אונטערצושרייבען. די כלה האט איהר נאמען מיט מזל אונטערגעשריעבען. האט איהר דער מחותן, ר' מרדכי קאנסקע וואליער, געגעבען א גאלדענע, לאנגע קייט מיט א „קאליע" „חתימה־געלד" — האט די כלה צוגענומען און גע־זאגט „א שעהנעם דאנק" און דעם מחותן געגעבען א קוש אין האנד.

האט די לאוויטשער רבי'צען געכאפט א גאנצען סטויג טעלער און אויף דר'ערד געגעבען א טראסק: „מזל־טוב! מזל־טוב!

און די „הינדעלעך" און די „יטה'לעך" זיינען צו איינע צו דער צווייטע און האבען די שנבעלעך אויסגעשטעקט, די שנעבעלעך, וואס טהוען א גאנץ יאהר פון זיך שוועבעל און פעך שיטען, און האבען זיך הערצליך צוקושט: מזל־טוב! מזל־טוב!

ר' יחזקאל האט זיך צואויינט ווי א קליין קינד, און ווען ער וואלט זיך נישט פאר חסידים געשעהמט, וואלט ער זיך מיט זיין אלטע צוקושט, האט ער געכאפט ר' חיים דעם מחותן ביי די קא־

פּאַטע און געצופּט איהם. די מחותנת׳טעס זיינען ערגעץ וואו פער־פאַלען געוואָרען און מען האָט זיי באיין אופן נישט געקענט געפינען. און דאָ האָט מען געשריגען: לעקעך! בראַנפען! און זיי האַלטען זיך אין איין קושען — קושען און האַלזען. עוזר׳ל האָט זיך אריינגע־כאַפּט צווישען די נשים און שטאַרק זיך גע׳חבר׳ט מיט דער „איבע", און האָט מיט איהר דייטשעריש „געשפּראָכען" „פון דער היינטיגער וועלט"... און דאָס ווייבערישע יודעל, אָך, דאָס געקנייטשטע צילעב־דעריל האָט גאָר אין גאַנצען אויפגעלעבט, ווי פון דער ערד איז ער ארויסגעשוואומען, ער האָט שלום געמאַכט מיט לאַוויטשער רבי׳צען און חבר׳ט זיך מיט יענע מחותנת׳טעס, זאָגט גלייך־ווערטלעך, נאָר פאר „יענע הינדעלע" מיט׳ן פעדריל אויפ׳ן טשעפּיק האָט ער מורא, ווי פאר פייער, און האַלט זיך פון איהר פון דער־ווייטען... און פון דער קיך טאַנצט אריין די אַלטע רחל־לאה אקעגען די כלה מיט א טעלער טאָרט און געבעקס:

„נישט קיין געבעטענע,
אליין געקומען,
כאַטש אַן אָרימע, —
פאָרט א מוהמע...

די נאַכט איז נאָך געלעגען איבער דאָרף און פעלד, און איבער די גאַנצע וועלט איז איין לבנה אויף־געוועזן און געשפּיעלט זיך צווישען די וואָלקען. פאר די קרעטשמע זיינען נאָך די פוהרען געשטאַנען מיט די שטאָלקאַטשען, וואָס האָבען געפלאַקערט אין דער נאַכט אויף די פוהרען פון די מחותנים, מען האָט נאָך אריבערגערעדט פון איין פוהר אין דער צווייטער, יודען פערענטפערען נאָך די לעצטע רמב"ם׳ס, ווייבער האָבען אריבערגעשיקט גריסען אַלטע באָבעס, אַלטע מוהמעס, און די גאַנצע משפּחה. די קנאַלען פון די בייטשען האָבען אין דער שטילער נאַכט זיך געהערט און זייער עכאָ האָט ווייט און ברייט אָבגעקנאַלט. און די פוהרען זיינען זיך צופאָהרען, טהייל אויפ׳ן לינ־קען וועג, טהייל אויפ׳ן רעכטען וועג.

ביי די פוהרען, וואָס זיינען אָב אויפ׳ן וועג לינקס, איז אַן אָרט געוועזן נים בעזעסען. עס האָט דאָרט ווער געפעהלט — עס איז געווען

דער חתן, וואס איז מיטגעפהרען מיט די מחותנים צו גאסט אויף שבת נחמו.

אויף דעם לעצטען וואגען צווישען די ווייבער איז די אלטע מוהמע רחל־לאה געזעסען, זי האט א ביסעל צופיעל געטרונקען, די הייטלעך האבען זיך איהר שווער איבער די אויגען געצויגען, און די דינע, אלטע ליפען האבען נאך האלב פון שלאף געברומט:

„נישט קיין געבעטענע,
אליין געקומען,
באטש אן ארימע, —
פארט א מוהמע...

VII.

פרייטאג אין שטעדטעל

זומערדיגע פרייטאָגס־נאָכמיטאָג!

חדר־יונגלעך זאָגען אָב די הפטורה, זיינען מעביר די סדרה און געהען אהיים מיט די סדורים׳לעך, חומשים און מיט די גמרות, אויף מאָרגען צום פערהער. געקומען אהיים, שלעפט מען ארויס יאַגדעס. די מאמע גיט דעם יאַגדע־סטאַניק און מען שמירט זיך דאָס גאַנצע פנים איין. מען גנב׳עט ארויס פון קעלער א פּאָר מעהרען. די מאמע נעהמט צו די שטיוועל מיט די רעקלעך און שליסט זיי איין אין קאַס־טען, אויף מאָרגען צום דאַוונען. נאָר באָרוועס און האַלב־נאַקעט האַלא אין גאַס אריין, הינטער דעם שוהל־פּלאַץ, — דאָרט וואַרט שוין חברה. מיט פּעק שטיינער לויפט מען אויפ׳ן מארק און מען צוטרייבט דעם בעקער׳ס טויבען, וואָס פליהען איבער׳ן מארק ארום, און דער בעקער לויפט ארויס יאַגען, כאַפּט מען די פיס און מען מאַכט פּליטה...

דאָס שטעדטיל, וואָס איז אָבגעברענט געוואָרען, איז האַלב׳ס צו־געלאַטעוועט. דאָ און דאָרט זעהט מען חורבות, ארומגעקלאַפּט מיט האַלב־אָבגעברענטע ברעטער. יעדענס רשות איז בעזונדער אין א צוים איינגעצוימט. דאָ און דאָרט זיינען אָבגעלעגטע קלעצער און ברעטער. גוים שטעהען און ארבייטען, יונגלעך קריכען ארוים און שפּרינגען, און הוידען זיך אויף די ברעטער. ביי דער געביי זיצען יודען, ליידיג־גע־הערס, אָהן־פּרנסה׳דיגע, קוקען ווי די גוים ארבייטען און גיבען עצות, ווי מען דארף מאַכען די פענסטערליך, די טהירען. יודען שפּאַרען זיך איבער די געביידעס און די גוים מאַכען פון זיי חוזק. אויפ׳ן מאַרק זיינען שוין דאָ גרינע עפּעליך, שעהנע באַרנעליך — א פּאָר א צווייער. א יונגעל בלאָזט אין א גאַרגעל פון א גע׳שחט׳ענע קאַטשקע, און חברה גאָך איהם הרר... הרר... עס לויפט פאַרביי א מיידעל אין בית־

המדרש אריין צו פרעגען א שאלה אויף אן עוף, און דא ווייזט זיך א יודענע מיט א טרפה'ר קאטשקע אויף א טעלער, טראגענדיג זי צום גוי'שען בעקער. טאטעס מיט יונגלעך געהען צוריק פון שערער מיט אבגעגאלטע קעפליך, ווי די שעפסען, לכבוד שבת־נחמו. פון וועג אן קומען אנצוגעהן יודען אורחים מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, אין שטאדט אריין אויף שבת. פוהרען קומען צופאהרען אין מיטען מארק אריין, אנגעפאקט מיט חסידים, אלטע יודען און בחורים, און יונגלעך, וואס קומען אויף שבת־נחמו צום רבי'ן. די שטאדט ווערט פול מיט פנים חדשות. יודען געהען ארום, ווי אין ירושלים, פראנק און פריי, מיט שטריימלעך, שיך און זאקען, מיט פאות און ליולקעס... עס ווערט לעבעדיג, פרייטאג'דיג אין שטעדטיל. מען לויפט, מען איילט זיך, מען דערקענט, אז עס איז ערב־שבת, ערב א גרויסען טאג. די זון ציהט זיך איבער'ן שטעדטיל אויף עפעס אזוי פרייטאג'דיג, גיסט מיט ליכט, און איז נישט מקפיד, וואו איהרע גין־גאלדענע שטראהלען פאלען אריין, און ווען זיי בעלויכטען. פון דער שענק פאהרען אהיים שכור'ע פויערים און שכור'ע פויערטעס אין רויטע טיכער און ווייסע באלאטען. זיי קושען זיך, וויינען און לאכען, נעהמען זיך ארום און טאנצען. די פערד זייערע, די פולע, רונדיגע פערד, זייגען אויסגע־פוצט מיט בענדער, ווי מען פאהרט אויף א חתונה. זיי פאהרען מיט רעש ארום פון שטעדטיל, קלאפען איבער די שטיינער, און די חזירים'־לעך אויף די פוהרען קוויטשען מיט, און חדר־יונגלעך מיט די ארויס־געשלעפטע העמדער פון די הויזען־שפאלטען לויפען זיי נאך, און מא־כען גרויסע גוואלדען: בע! הורא! עס קומט צופאהרען לייב'ל דער וואסער־פיהרער מיט זיין פעסעל וואסער פון טייך, בעפאלען איהם די קינדער און צופען פון פערדיל די האהר אויף סטרונעס צו פידעלעך. לייב'ל שילט, קנאלט מיט'ן בייטש, נאר ווער קוקט אויף איהם, מען צופט ווייטער דאס פערדיל און מען פאשעט עס מיט יאגדעס, מיט בולקע־פוטער, און דאס פערדיל פערדרייהעט אלעס...

עס ווייזט זיך דער רב פון שטאדט. ער געהט מיט א חברה אורחים ארום אין די הייזער און שטעלט וואו יעדערען אב אן אורח אויף שבת.

אין געסעל קומט צופאהרען פון וועג דער גביר ר' יחזקאל מיט זיין מענש נאטע. אויף שבת אהיים געאיילט זיך. נאטע שפאנט די

פערד אוים און רייט מיט זיי איבער'ן געסעל צום וואסער אראב, און ר' יחזקאל זעצט זיך פאר דער טהיר, און בעט אין הארצען, אז גאט זאל איהם צושיקען א יוד אויף שבת.

אלעס אין דער גאס איז פרייטאג'דיג. די הימלען ציהען זיך אזוי לאנג און ברייט אוועק; ציהען זיך, אום ערגעץ וואו אויף שבת אהיים צו קומען. וואס ווייטער, ווייזען זיך אלץ מעהר יודען אין אטלעסענע קאפאטעס, אין שיך און זאקען. יונגלעך אין אטלעס און אין זיי־דענס, געהען מיט פעקליך צום וואסער באדען זיך. דאס זיינען חסידים'לעך, יונגע חסידים'לעך, וואס זיינען געקומען צום רבי'ן אויף שבת־נחמו.

און היימליך ווערט אין שטעדטיל, היימליך. בעלי־מלאכות טראַ־גען אב די לעצטע ארבייט, יונגען כאפען ביער־געלד, לויפען אין די קראמען נאך קראגענדליך מיט שניפסליך, און מען לויפט צום וואסער באדען זיך לכבוד שבת.

הינטער דעם אלטען שוחט'ס הויז גיסט זיך דאס וואסער. ביי־נאכט זיינען זיך דארט טובל די טויטע פון דעם געגענאיבערדיגען בית־עולמ'ל, נאר פרייטאג פארנאכט—דאס שטעדטיל. גאנץ קאזמער איז אין נאקעטען, ווי גאט האט זיי בעשאפען... א פעלד איז בעלעגט מיט ווייסע פעקליך, און נאקעטע זיידעס, נאקעטע טאטעס, נאקעטע אייניקלעך זיינען אין וואסער. אין ענין שווימען איז דאס שטעדטיל שוין בעוואוסט פון לאנג אן. יודען האלטען פון שווימען. טאטעס לערנען זייערע קינדער שווימען אויף די בייכלעך. די קינדער וויינען, זייער געשריי געהט ביז אין הימעל אויף, און די טאטעס שלעפען זיי טיעפער, טיעפער אין וואסער אריין, טוקען זיי די קעפלעך. דאס קינד עפענט די אויגעלך אויף, מאכט א גוואלד, און וויערער א טוק. פערזארגטע יודען, וואס זיינען א גאנצע וואך אין דאגות־פרנסה, מאכען זיך נאריש און ווייזען קונץ־שטיק. דער לאזט זיך א „נארקים“, דער צווייטער „לעגט קלאפטער“, דער דריטער מאכט א „רעדעל“, קארטשעט זיך איין, פערלעגט די הענד ארום די פיס און דרעהט זיך אין וואסער. דער מלאווער בחור נעהמט גאר די וועלט אב מיט זיין שווימען. ווי א פיש ליעגט ער אב גאנצע שעה'ן אונטער וואסער, כאפט אן יעדען ביי די פיס, פלוצלונג גיט ער גאר א שפרונג ארויס, מאכט א קאזעליק, און ווייטער אין וואסער אריין.

„דאָס דאַרף יעדעס יאָהר א מענש..." און אין מיטען דערינען ווערט א געשריי: געוואלד, ער טרינקט זיך! און דאָרט, וואו דאָס וואסער איז שטראָמיג, האָט עס א מענש ארייַנגעכאַפּט. דער מענש רייסט זיך ארויסצוקומען פון די ארומיגע כוואליעס, נאָר זיי האָבען איהם ארייַנגעקראָגען, און עס ציהט איהם ווער אונטען אין וואסער אראָב. דער מלאָוּוער בחור לאָזט זיך א „נאָרקים", כאַפּט דעם טרינ־קענדען ביי די האָהר אָן און שלעפּט איהם פון וואסער ארויס. דער־ווייל קומען אָן פון דער שטאָדט צולויפען ווייבער, קינדער מיט גע־וואלדען: וועמען! חיים משה, וואו ביסט דו? יודען כאַפּען דעם טרינקענדען, הויבען איהם אָן צו רייסען און וואָרפען, ציהען איהם די שלייפען מיט א פּאַסעק ארום — און זיינען מחיה מתים...

דאָס וואסער געהערט צו דער שטאָדט, נאָר דאָס פעלד, וואָס איז ביים וואסער, געהערט צו דער שטאָדט'ס שררה. שיקט ער ארויס א זשאָנטשע מיט א הונד, אז ער זאָל אוועקיאָגען די באָדענדע, ווערט א' געשריי: „דער זשאָנטשע געהט!" כאַפּט מען די פּעקליך קליידער אויפ'ן קאָפּ און מען לויפט נאַקעטערהייד אין שטאָדט. גאַנצע מחנות נאַקעטע יודען לויפען מיט די פּעקלעך, און דער גוי מיט'ן הונד יאָגט אין סאַמע שטאָדט אריין, ביז עס קומען די קצבים אנטקעגען דעם גוי מיט גרויסע שטעקענס און לייזען אויס דאָס שטעדטיל פון גוי'שע הענד...

די זון הויבט זיך שוין אָן צו זעצען ווייט אויפ'ן לינטשעצער וועג. עס ווערט פאַרנאַכט. ביים וואסער הויבט אָן רוהיגער צו ווערען. מען אײַלט זיך אהיים, צום טייך קומען שוין נאָר די לעצטע פוהרמאַנעס, וואָס זיינען שפּעט אין שטעדטיל אָנגעקומען, און בעלי־מלאכות, וואָס האָבען שפּעט די מלאכה געענדיגט. פון מאַרק צונעהמען די יודענעס זייער סחורה און טראָגען זיי אהיים. אויסגעבאָדענע יונגלעך לויפען איבער דער גאַס מיט פלעשעלעך צו וויינשטיינען נאָך וויין אויף קדוש. די געוועלבער פערמאַכען זיך איינציגווייז. אין עק גאַס ביים גרויסען איינפאָהר־הויז, אויף דעם וועג צום בית־עולם, צופלאַקערט זיך א רויט געשטאַלט אין א וואָלקען פון גין־גאָלד שטויב... דער הימעל ווערט איבער'ן שטעדטיל טונקעל. מען הויבט אָן קלאַפּען אין שול אריין. אין טייל פענסטער ווייזען זיך שוין שבת־ליכטלעך, נאָר די האַלב־איינ־געפאַלענע הייזלעך, דער רעשט חורבות זעהען אוים עפּעס נעבעכדיג, ווי ארימע מחותנים, וואָס זיינען אין צוריסענע בגדים און נאָר אין סאַ־

מעטענע, שבת׳דיגע הימלען געקומען אויף דער חתונה.... פאר טייל הייזער ווייזען זיך שוין שבת׳דיגע בעלי־בית׳טעס מיט זייערע טעכטער־לעך. אָבגעוואשען, אויסגעקעמט זיצען זיי פאר דער טהיר...

און שטיל און רוהיג איז אין געסעל. דער שבת קומט אָן מיט רוהיגע טריט, און פערשפרייט מנוחה. ווי אליין פאר זיך קלינגט דער קירכען־גלאָק, רופט מיט א פרום געבעט אין קירכע אריין. פון דעם קליינעם בית־המדרש׳ל פינקלען זיך ארויס די שבת־ליכטלעך און עס דאכט זיך, אז זיי האלטען מלחמה — דער קירכען־גלאָק מיט די שבת־ליכטלעך. יעדעם ציהט צו זיך. דורך דאָס שטילע שטעדטיל געהען פרומע קריסטען, מענער מיט פרויען, געהען אין קירכע אריין. און אָבגעוואשענע יודען מיט ווייסע קראגענס פון די העמדער, איבער די שבת׳דיגע קאפאָטעס פערבויגען, געהען אין בית־המדרש אריין. חסידים אין אטלאָס און אין זיידענס, אין שיך־און־זאָקען, געהען צום רבי׳ן. און שטילער, רוהיגער, שבת׳דיגער ווערט דאָס שטעדטיל, ווי עס וואלטען זיך איינגעטיילט דאָס בית־המדרש׳ל מיט דער קירכע, יעדע גענומען זיך דאָס איהריגע. פון די אָבגעוואשענע פענסטער פינקלען די ליכטלעך און די לייכטערליך ארויס. מיידלעך הויבען זיך אָן צו ווייזען אין געסעל שפאצירענדיג, און דעם חזן׳ס לכה דודי זינגט אין געסעל און דער קירכען־גלאָק קלינג מיט, די קולות מישען זיך אוים און עס ווערט איין שטילע תפלה צו איין גאָט...

אין גאָס ווייזט זיך ר׳ יחזקאל מיט זיין חתן. זיי געהען אין בית־המדרש אריין דאווענען. עס ווייזען זיך מיידלעך אויפ׳ן שוועל אין טהיר. אָרענטליכע בעל־הבית׳ישע טעכטער קוקען פון די אָפענע פענסטער ארויס, קוקען נאָך און סוד׳ען זיך: לאה׳לעס חתן! לאה׳לעס חתן!

מיידלעך, כלה׳ס שפאציערען אין שוהל־געסעל. עס געהען דעם שוחט׳ס טעכטער אין גאָלדענע קייטעלעך, וואָס זיי האָבען געקראָגען פון די מחותנים.

בחורים, חתנים׳לעך, געהען שפאצירען אויף דער צווייטער זייט, אין די אטלעסענע קאפאטקעלעך, אין די זיידענע גארטעלעך, מיט די שווארצע פאות׳לעך און מיט די גאָלדענע זייגערס, וואָס זיי האָבען גע־קראָגען פון די מחותנים חתן־מתנות...

אין מיטען דער געסעל, וואָס איז פערהילט אין דער שטילער

נאכט, דערהערט זיך פלוצלונג א קול פון א וויינענדיגער מאמע: מיין קינד, מיין יצחק'ל! קומען זיך צולויפען ווייבער, מיידלעך פון אלע זייטען: וואס איז? וואס איז? „מיין יצחק איז אוועקגעגאנגען נאך ביי־טאג און איז נאך נישט אהיים געקומען. וועה צו מיר! מען האט איהם ביי'ם וואסער געזעהען!" — וויינט די יודענע אין רוהיגען געסעל. ארום שטעלען זיך צונויף קופקעלעך און שמועסען: „דאס וואסער דארף א מענש!" „דאס וואסער דארף א מענש!"..

און שטילער, טונקעלער ווערט די נאכט, דער שבת קומט אן מיט רוהיגע טריט און פערשפרייט מנוחה. און דארט וייט, וואו דער הימעל ליעגט אויפ'ן וואסער, איז דער סוד אויסגעגאסען, וואו יצחק'ל, דער יודענע'ס יונגעל, איז ערגיץ וואו אהינגעקומען.

לויפט די מאמע מיט א געוויין צום וואסער אראב, דארט צום הימעל און וואסער, וואו זיי ליגען ביידע אויסגעגאסען, געוואהר צו ווערען דעם סוד, וואו איהר קינד, איהר יצחק'ל, איז ערגיץ וואו אהינגעקומען...

פרייטאג־צו־נאכט'ס. דעם טיש ביי ר' יחזקאל'ען האט מען לכבוד דעם חתן געדעקט אין דער לעצטער שטוב. מען האט אויפגערוקט די פליגלען פון דעם גרויסען טיש, ווי מען טהוט עס נאר איין מאל אין יאהר ביי דער פורים־סעודה, ווען אלע קינדער און די אייניקלעך קומען זיך צוזאמען. מלכה'לע, די בעל־הבית'טע, האט נישט געזשאלעוועט קיין ליכט, זי האט געלייענט און געוואוסט גאנץ גוט, אז וואס מעהר ליכט פרייטאג־צו־נאכט'ס, דאס מעהר פרנסה בעווילינט גאט. דער גרויסער טיש איז געווען בעשטעלט מיט זילבערנע לייכטער, אלטפרענקישע, זעקס־רעהרענדיגע. אין שטוב האט אלעס געבלאנקט, געלויכטען פון די ליכט. לכבוד דעם חתן האט מלכה'לע ארויסגענומען דאס זילבערנע גאפעל־מעסער, וואס ווערט נאר בענוצט צו דער פורים־סעודה, אויפגעשטעלט די זילבערנע בעכער. אויבען־אן זיינען געווען געגרייט די חלות פאר ר' יחזקאל'ן, בעדעקט מיט א חלה־טישטיכעל, רעכטס איז געווען געגרייט פאר'ן חתן, די חלות פאר איהם זיינען געווען בעדעקט מיט א טישטיכעל, געהאפטען אויף זילבער, וואס לאה'לע האט פאר איהר חתן אויסגעהאפטען. מלכה'לע, אנגעטהון אין איהר ווייסען זיידענעם קלייד מיט גאלדענעם בעשלאג פון אונטען, וואס איז

געווען געמאַכט לויט דער דעמאָלדיגער מאָדע מיט ברייטע פאַלדען, וועלכע איינע האָט זיך פערבלאָנדזעט אין דער צווייטער, מיט דעם זיידענעם שאַלעכיל מיט די בלויע פרענזעלעך, וואָס דער מאַן האָט איהר מיטגעבראַכט פון לייפּציגער מאַרק, אין דער הייסער שבת'דיגער קאַרענגאָווער הויב, — איז געשטאַנען, דאָס פנים אין איהרע בלייכע איידעלע הענד פערשטעלט, און האָט ליכט געבענטשט. לאה'לע, אַן אויסגעוואַשענע, מיט שוואַרצע לאַנגע זיידענע צעפּ פערוואָרפען שבת־דיג איבער'ן סאַמעט־בלויען יאַקעלע, און זעהט אויס ווי אַן אָרענטליך מיידעלע, וואָס האָרכט „וואָס טאַטע־מאַמע הייסען, און וואָס גוטע, פרומע לייט הייסען" — און א ברכה מיט הצלחה רוהען אויף איהר קאָפּ... זי זיצט זיך ביי דער מאַמען, און לייענט מיט איהר אין דער תחנה:

„רבונו של עולם, מיין מצוה פון די ליכט־אָנצינדען זאָל אזוי אָנגענומען זיין, ווי די מצוה פון דעם כהן־גדול, ווען ער האָט די ליכט אין ליעבען בית־המקדש אָנגעצונדען. אז מיינע קינדערס אויגען זאָלען לייכטען אין דער ליעבער, הייליגער תורה.... זייערע מזלות זאָלען לייכטען אין הימעל...."

די פענסטער זיינען געווען אָפען אין געסעל אריין: גענענאיבער פון גאָרטען האָט זיך געהערט די קוואַקטשעריי פון די זשאַבעס, און פון גאַנץ ווייט אין „שוואַרצען וואַלד" האָט זיך א ליכטעל געלויכטען. איינגעפּאַסט אין דער פינסטערער נאַכט, האָט עס אויסגעזעהען ווי א פערגעסען ערגעץ שבת־ליכטעל, און די זשאַבעס בענטשען דעריבער.... א טונקעלע כמארע איז געהאַנגען איבער'ן וואַסער און אַלץ פערדעקט, נאָר פון ווייט, פון יענער זייט האָט זיך געפונקעלט א ליכטעל, און ס'האָט געדוכט, אז די אַלטע, די ווייכסעל, א גרויע באָבע, האָט זיך אויך שבת־ליכטעלעך אָנגעצונדען לכבוד שבת... און פון אָפענעם פענסטער קומען אריין צושווימען גאָט'ס ליעבע זומערדיגע ריחות פון טויזענדער בליטהען און געוויקסען, און האָבען זיך אויסגעזאַמען אין שטוב, געכאַפּט א וואָרט פון תחנה, א שבת'דיגע ברכה און צוריק ארויס, און געשוועבט מיט דער ברכה איבער פעלדער און וועלדער, איבער הימעל און ערד און פערשפּרייט שבת'ברכות איבער גאָט'ס וועלט...

יודען זיינען אהיים געגאַנגען פון בית־המדרש, פון מנינים'לעך. ווער עס האָט געקענט, האָט אַן אורח מיטגענומען. די שבת־מלאכים

זיינען פאראויס פאר די פרינצען געפלויגען און האבען זיי שלום־עליכם אבגעגעבען, און מנוחה פערשפרייט. און יודען, דערזעהענדיג די גוים, וואס זיינען געזעסען אין זייערע וואכעדיגע קליידער מיט זייערע ווייבער און קינדער אויף די ביינק פאר די טהירען און האבען געשפיעלט און געזונגען, האבען זיי געקרעכצט, רחמנות געהאט אויף זיי: גוים נעבעך, זיי האבען נישט קיין שבת!...

און דיין פאלק ישראל האסטו געטרייסט, טאטע אין הימעל! אלץ איז עפעס ווי אויסגעלייזט געווארען, בעקליידט מיט דערבארימקייט, ווי די שכינה וואלט איהר פאלק ישראל ארומגענומען, די טרעהרען פון געזיכט אבגעווישט, געטרייסט איהם, די פאות איהם אויף די באקען געקרייזעלט, ווי א געטרייע מאמע געקרייזעלט, חנ'דלעך געמאכט, און מיט ליעבשאפט צו איהם געזאגט: הבן יקיר לי אפרים: צי א טייערער זוהן ביסטו מיר, אפרים? אם ילד שעשועים, אדער א שפיעל־קינד, כי מדי דברי בו, ווארום אין מיין טהון רעדען וועגען איהם, זכור אזכרנו עוד, טהו איך אן איהם אלץ נאך געדענקען, על כן המו מעי לו, איבער דעם ברומען מיינע נעדערים נאך איהם, רחם ארחמנו נאום ד', ערבא־רימען טהו איך מיך איבער איהם, טהוט זאגען גאט.

און גאט'ס ערבארימקייט איז איבער וועלט און נאכט געווען אויס־געגאסען.

ר' יחזקאל איז אהיים געקומען נאכ'ן דאווענען, און א רעכט ביסעל אורחים האבען זיך נאך איהם נאכגעשלעפט.

— גוט שבת!

„שלום עליכם, מלאבי השרת, מלאכי עליון“...

און געזעהען האט מען, ווי די מלאכים מיט זייערע צווייי ווייסע פליעגעל פערשפרייטען מנוחה ארום אין דער שטוב. מלכה'לע מיט דער כלה זיינען געזעסען ביי'ם טיש, ווארטענדיג אויף קדוש, און האבען אויסגעהארכט פון מאן און חתן די חניפה'דיגע ריידעלעך, וואס די מאנספערשוינען האבען די ווייבער פארגעזאגט:

„אשת חיל מי ימצא“...

מען זיצט ביים טיש. ר' יחזקאל זיצט אויבען־אן מיט'ן חתן קעגענאיבער דער ווייב מיט לאה'לען. עס איז שטיל ארום, נאר דאס ווינדטעל, וואס בלאזט דורך דעם אפענעם פענסטער, האלט אין איין

דערצעהלען.... לאה'לע הויבט אלע ווילע פאמעליך אויף די אויגען און ווארפט אריבער א בליק. ער, אין דער אטלעסענער קאפאטע און מיט דעם שווארצליכען פנים, איז אזוי חנ'עוודיג. אט זעהט זי אויף איהם דעם גאלדענעם זייגער אין דער זיידענער וועסט, דעם זייגער, וואס ער האט פון איהר געקראגען. ער איז איהר חתן.... מיט איהם וועט זי וואהנען אין איין שטוב... קיינער נישט, נאר זיי ביידע.... און דאס יונגע הארץ בעוועגט זיך אזוי לייכט, אזוי שטיל.... דאס ווינדטעל הערט דעם סוד און פליהט מיט איהם דורך דאס אפענע פענסטער ארויס אין דעם גראף'ס שווארצען וואלד אריין, דארט פאר'ן שבת־ליכטעל דעם סוד צו פערטרויען...

ער זיצט שטיל, די אויגען אראבגעלאזט. וואס קלערט ער איצט? וועגען איהר, וועגען זיין לאה'לען! (רויט ווערט זי!) דאס איז איהר חתן, א חתן פאר איהר האט דער טאטע מיטגעבראכט... אך, ווען ס'וואלט קיינער נישט זיין, טאטע־מאמע וואלטען שלאפען געגאנגען, וואלט זי צו איהם צוגעגאנגען, שטילערהייד, עס איז דאך איהר חתן. צו א חתן מעג מען... וואס — ניין?...

שא, דער טאטע מיט'ן חתן זינגען. זיין קול, ווי עס קלינגט, ווי עס הילכט, עס לויפט ארויס דורך דאס פענסטער:

„מנוחה ושמחה אור ליהודים!...."

זי, די כלה, דערלאנגט צום טיש, שטעלט אנידער א טעלער פאר'ן טאטעשי, פאר די מאמעשי און פאר איהם....

„זאל ער מיר עסען געזונדערהייד..." און דאס הארץ קלאפט איבער זיין אקסעל, עפעס האט איצט געמוזט פאר זיין געזיכט דורכלויפען...

אין מיטען עסען זיינען געקומען צוגעהן דער מחותן ר' חיים מיט דער מחותנת'טע, עס איז געקומען עוזר'ל, לייב'ל, איטעלע און הינדעלע מיט די קינדערלעך, און גלאט קרובים און בעקאנטע. מען האט אבגעגעבען דעם חתן שלום עליכם, געפרעגט איהם, ווי דער חזן געפעלט. דערנאך איז געווארען א שמועס וועגען חזנים. איינער האט געזאגט א שטיקעל שיר המעלות'ל, האט דער חתן איהם אבגענטפערט מיט א זמר'ל. דאס גאנצע געסעל איז צוזאמענגעלאפען אונטער'ן פענסטער. דער חתן האט פערמאכט די אויגען, די האנד אונטער די באק אונטער־געלעגט און זיין קול האט זיך געגאסען, האט זיך געלאזט אויף א „שטייגעריל". אונטער'ן פענסטער ווערט אלץ מעהר מענשען, מען

שטעקט קעפ אריין. „גוט שבת!" „לאה'לעם חתן" — האבען מיידלעך זיך גע'סוד'עט און מיט'ן פינגער געוויזען. די טהיר האט זיך גע־עפענט און פרעמדע מענשען האבען אנגעהויבען אריינצו'גנב'ען זיך, צוערשט מיט א ספק'דיג געלעכטעריל אויף די ליפען: הייסט עס, גלאט אזוי, און דערנאך האט מען זיך שוין געדריקט, די שטוב אנגע־שטאפט.

און צום טיש האט מען ווייז דערלאנגט, כוס אויס, כוס איין.

באלד איז אנגעקומען ר' יצחק יודעל'ס מיט'ן ברייטען „גוט־שבת!" דער עולם האט פאר איהם א ווארע געמאכט. עוזר'ל האט איהם אויפ'ן אקסעל די האנד ארויפגעלעגט און הויך זיך גע'דו'צט. ר' יצחק יודעל'ס האט נישט געוואלט לאנג זיצען: „דער רבי געהט קדוש מאכען". דער עולם האט זיך באלד גענומען צום בענטשען. נאכ'ן בענשען האט זיך דער יונגער עולם גענומען געהן צום רבי'ן, און די מחותנים, ר' יחזקאל'ן מיט ר' חיים'ן — אין בית־המדרש אריין, וואו דער רב פלעגט לערנען יעדען פרייטאג־צו־נאכט'ס מיט די שטאדט־בעלי־בתים די סדרה פון דער וואך.

ר' יצחק יודעל'ס האט שטארק אנגעהויבען בעטען, אז ר' יחזקאל מיט ר' חיים'ן זאלען היינט לכבוד דעם חתן מיטגעהן צום קדוש צום רבי'ן.

די בעלי־בתים האבען זיך צוערשט א ביסעל געשעהמט דורכלאזען א סדרה, נאר די קינדער, און דער חתן אליין האבען זיך שטארק אנגע־האלטען. ר' יצחק יודעל'ס האט געזאגט: „מען מוז אייך געוועה־נען"....

האבען זיך די בעלי־בתים, א ביסעל מיט בושה, געלאזט זיך נאכ־שלעפען נאך די קינדער צום רבי'ן.

עס איז געוועז דער ערשטער פרייטאג־צו־נאכט'ס, ווען די בעלי־בתים האבען זיך נישט געפונען אין בית־המדרש ביי'ם רב'ס סדרה.

ביים רבי'ן אין בית־המדרש.

איין עדה: און גאט'ס עדה איז אין גאנצען אלע גלייך, סיי קינ־דער, סיי אלטע, אלע איין נשמה, איין בנין, איין גאט ליעבט מען, אין איין בית־המדרש דאווענט מען. און די תפלה איז איינע, טויזענדער קולות פון איין הארץ. דער עולם איז צעזאמענגעגאסען, א ים שוואר־

צע שטריימלעך און שוואַרצע בערד איינער אין אַנדערען, ביים צווייטען, אין איינעם! אַלע אויגען זיינען אַנגעווענדעט צו דעם ווייסען כאַלאַט, וועלכער דרעהט זיך אַרויף און אַראָב צווישען דעם ים שוואַרצע שטריימלעך און וועלכער מאַכט זיך אַ וועג פון איין עק בית־המדרש צום צווייטען. דאָס איז דער רבי. זיינע הענד זיינען אין גאַרטעל פערפלאָכטען. די אויגען צום באַלקען אַנגעווענדט און דער הויכער, שכינה'דיגער שטערען איז אין איין שאַרפען קנייטש; איין מחשבה, איין כונה: צו גאָט!

און גאָט איז דאָ, דאָ, צווישען דער עדה. ער האָט זיך מיט יודען אויסגעמישט, ער איז געוואָרען איין חלק אין כלל, איין קנויטעל, איין פלעמעל אין דער מנורת־הכלל. די שכינה און די כנסת־ישראל, די כנסת־ישראל און די שכינה. ביידע פערוואָגעלט אין גלות, טרעפען זיך צוזאַמען און דערמאָהנען זיך די כלה־צייט. איז עס דען נישט ווי צווישען אַ חתן־כלה, וואָס עס האָט זיך ביי זיי אַ ברוגז'ל געמאַכט? זיי זיינען זיך צוגאַנגען אין פערשיעדענע וועגען און פרעמדע לענדער, און איצט טרעפען זיי זיך אינ'איינעם אין אַ פרעמדער סטאַנציע...

און דער רבי האָט געזונגען זיין ליעבעס ליעד צו גאָט: שיר־השירים.

נישט געזונגען האָט ער, נאָר טיעף געזאָגט, מיט כונה. יעדעס וואָרט מיט זיין טעם און זיין מיין:

... „איהר זאָלט נישט קוקען, וואָס איך בין אַזוי שוואַרצליך, וואָס די זון האָט מיך אָבגעברענט. מיין מאַמע'ס קינדער האָבען מיר שלעכטס געטהון, זיי האָבען מיך געמאַכט פאַר אַ גערטנער־היטערין, מיין גאָרטען האָב איך נישט געהיט."

„זאָג מיר, דו וואָס מיין נשמה ליעבט, וואו פאַשעסט זי, וואו הויערט זי אין דער מיטאָג־צייט?"

— „אויב דו קענסט נישט די שעהנע צווישען די פרויען? געה נאָך די שעפסען־טריט און זעה דיינע ציגעלעך אַרום די געצעלטען פון די פאַסטוכער."

— „איך בין מיר אַ בלימעל פון שרון, אַ רויז פון די טאָלען."

— „אַזוי ווי אַ רויז צווישען די דערנער, אַזוי איז מיין געליעבטע צווישען די טעכטער."

— „אַזוי ווי אַן עפעל צווישען די וואַלד־בוימער, אַזוי איז מיין גע־

ליעבטער צווישען די זיהן. אין זיין שאָטען וועל איך ליעגען, זיינע פרוכ־טען זיינען מיר זיס"...

„מיין געליעבטער איז געגליכען צו א הירש, אָדער צו א יונגען אינד. אָט שטעהט ער הינטער אונזער וואנד, קוקט אריין דורך דאָס פענסטער, ווארפט אויגען דורך די שפּאַלטען"...

„ענטפערט מיין געליעבטער און זאָגט צו מיר: מיין פריינדין, מיין שעהנע, קום מיט מיר!"

— „ווארים איז, דער ווינטער איז שוין אוועק, דער רעגען איז שוין פאַרביי."

„פעלד־בלימעלעך ווייזען זיך שוין אויף דער לאַנקע, דעם פויגעל'ס־צייט איז געקומען, און דעם קוקו'ס קול הערט זיך שוין אין אונזער לאַנד"...

„שטעה אויף, מיין פריינדין. מיין שעהנע, און קום מיט מיר". — — —

און דעם רבינ'ס קול זאָגט נישט, נאָר עס בע'טעמ'ט יעדעס וואָרט, גיט יודען צו פערשטעהן דאָס זיסקייט, די צוגעבונדענקייט, די טריי־שאַפט, וואָס עס פיהלט די כנסת־ישראל צו דער שכינה און די שכינה צו דער כנסת־ישראל.

און די עדה פיהלט עס און נייגט זיך, און בויגט זיך, ווי א דאָרש־טיגעס פעלד זאנגען צום טריפענדיגען וואָלקען. די עדה כאַפּט א וואָרט, און עס זינגט אין די הערצער, עס טרייסט, א גרוס פון דער שכינה צו דער כנסת־ישראל אין גלות.

„וואָלט איך געוועהן א פייגעלע אין וואלד,
וואָלט איך צו דיר געפלויגען..."

און יודען נעהמען זיך צוזאמען, און עס ווערט איין הארץ און איין נשמה.

און דער רבי זאָגט די ווערטער מיט אזוי פיעל ליעבע, ווי ער וואָלט א בריוועלע געלייענט, א געטריי בריוועלע „פון צוויי טויזענד מייל":

„איך שלאָף, און מיין הארץ איז וואך. די שטימע פון מיין גע־ליעבטען קלאַפּט אין טהיר: עפען מיר, מיין שוועסטער, מיין פריינדין, מיין טייבעלע, מיין קאָפּ איז פול געוואָרען מיט טוי, מיינע לאָקען מיט נאַכט טראָפּען."

„כ'האָב אויסגעטהון מיין העמדעל, ווי אזוי קען איך עס אָנטהון?

כ'האָב אָבגעוואַשען מיינע פּיס, ווי אַזוי קען איך זיי פערשמוצען?"...

„האָט מיין געליעבטער די האַנד אויסגעשטרעקט פון שליסעל־לאָך, האָבען מיינע געדערים נאָך איהם געטהון ברומען.

„האָב איך מיך אויפגעהויבען צו עפענען מיין געליעבטען, און מיינע הענד טהוען מיר טריפען, און מיינע פינגער מיט מירום די קלאַמ־קעס שמירען.

„איך האָב אויפגעפענט מיין געליעבטען, נאָר מיין געליעבטער איז שוין לאַנג געהאַט אוועק. די נשמה איז איהם אויסגעגאַנגען אין זיין רעדען. האָב איך איהם געזוכט און כ'האָב איהם נישט געפונען. האָב איך איהם גערופען, האָט ער מיר נישט געענטפערט.

„האָבען מיר געטראָפען די, וואָס דרעהען זיך אין שטאָדט ארום, האָבען זיי מיך געשלאָגען, האָבען זיי מיך געביילט, האָבען זיי מיר די קליידער אראָבגעצויגען, די „מויערן־היטערס" — — —

פלוצלונג האָט דער רבי אויפגעהערט צו זאָגען. ער האָט זיך איי־בער'ן בית־המדרש געדרעהט, קיין וואָרט נישט גערעדט, וואָט אמאָל מעהר די אויגען אויפגעריסען און געקוקט אויפ'ן באַלקען און דער שטריך אין שטערן האָט זיך איהם אַלץ טיעפער געשניטען, אויף חסידים איז געפאַלען אַ ליעבע אימה, וואָס האָט אַלע אינאיינעם צוזאַמענגענו־מען און געהאַלטען.

פלוצלונג האָט זיך דער רבי געגעבען אַ כאַפּ אויף און מיט גרויס פרייד, ווי עס וואָלט עפּעס פאַר איהם פלוצלונג ענטפּלעקט געוואָרען, האָט ער געגעבען אַ געשריי אוים:

„שלום עליכם, עליכם שלום, מלאכי השרת, מלאכי עליון"...

און עס איז געוואָרען צווישען עולם, ווי עס וואָלטען אריינגעפאַלען טויזענדער מלאכים פון הימעל. די מלאכי־השרת האָבען זיך אויסגע־מישט מיט'ן עולם חסידים ביים רבי'ן אויף שבת, אַלטע בעקאַנטע, משלנו, און מען האָט זיך ביי די גאַרטלען אָנגענומען, געפרעהט זיך איינער מיט'ן צווייטען:

„שלום עליכם, מלאכי השרת!"...

און דער עולם האָט זיך טיעפער געלאָזט, איינער אין צווייטען, איינער אין אַנדערען, מיט גדולה, מיט שבת־שמחה, מיט איין אחדות, מיט איין ליעבשאַפט:

„שלום עליכם, מלאכי השרת!"

און דער רבי איז אריין צווישען עולם, אויסגעמישט זיך מיט דער עדה, צוזאמענגענומען זיך ביי די הענד, און מיט גרויס גדולה, אלע אין איין קול:

„בואכם לשלום!"

פלוצלונג איז דער רבי וויטער שטיל געווארען און געבליבען שטעהן אין מיטען שטוב, די אויגען אלץ צום הימעל אנגעווענדט, ווי זיי וואלטען פון אויבען עפעס געשעפט, געפארשט. די הענד האט ער טיעפער אין גארטעל פערקניפט, און איז לאנג געשטאנען, זיך נישט א ריהר געבענדי מיט א מאל האט ער זיך וויעדער געגעבען א כאפ, אוועק אין א בעזונדער ווינקעל צווישען דעם ארון און דער וואנד, געבענדיג א בויג איין דעם קאפ אין ווינקעל און איז געבליבען שטעהן פערטיעפט אין זיך אליין, און האט עפעס וואס אין דער שטיל געזאגט... דערנאך האט ער זיך פאמעליך אנגעהויבען צו שאקלען, און עס האט זיך גענאסען אהן ווערטער א שטיל-פליסענדיגע תפלה. פון צייט צו צייט האט ער מיט דער האנד צוגעמאכט, ווי ער וואלט עפעס דערמיט וואס בעטעמ'ן, אויסזינגען, אויסזאגען, און באלד איז ער ווייטער געבליבען שטיל פערטיעפט.

דער עולם ארום — כוואליעם קעפ איבער כוואליעם קעפ, — איז שטיל פערזונקען געווארען אין א מתיקות'דיג שווייגען, און א ליעבע, זיסע אימה האט אלץ ארומגענומען, און יודען האבען זיך אנגענומען ביי די הענד, און זיינען דערציטערט געווארען ווארטענדיג.

נאר פלוצלונג האט זיך דער רבי אויפגעכאפט און מיט גרויס חדוה'קייט האט ער זיך געווענדט צום עולם:

— צום קדוש!

זיין פנים האט געלויכטען, ווי די שכינה וואלט עס בעקושט און בעהיילינגט. פון זיך האט עס א ווארימקייט געשיקט און אלע, אלע צו זיך, און אין זיך אריינגענומען.

דער עולם האט א וועג געמאכט. אין דער טהיר האט זיך געוויזען א צוג ווייבער, מיט דער רבי'צין אין מיטען. פון איהר הויכען גלאנצענדיגען שטערן האט דער שטערנבאנד, בעפוצט מיט בריליאנטען, גאלד און פעריל, אראבגעשיינט מיט א שבת-מלכות'דיגען גלאנץ און ארום פערשפרייט דאס מלכות'ידגקייט און געזאגט: „גוט שבת!" די גרויסע בריליאנטען פון די לאנגע אויהרינגלעך, פון הינטער דער שבת-

הויב, ווי גרויסע שבת־טראָפּען, און די שנירלעך פּעריל, וואָס זיינען געוען פערצויגען איבער דעם האַרץ אויף דעם זיידענעם קלייד, ווי פערגליווערטע, אונשולדיגע טרעהרען, האָבען בעשיינט, האָבען בעגלאַנצט דאָס מלכות׳דיגקייט. איבער דעם שבת־מלכות׳דיגען געזיכט איז געוען אויסגעגאָסען דער יודישער שטאָלץ, דער יודישער חן. ארומגערינגעלט פון די שניר און די טעכטער איז זי צו צום טיש. די זיידענע קליידער האָבען נאָכגעשאַרכט, די בריליאַנטען און פּעריל האָבען די אויגען פערבלענדט און דרך־ארץ פערשפּרייט.

דער רבי האָט גענומען דעם הויכען זילבערנעם בעכער, פול אָנגעגאָסען מיט וויין און האָט קדוש געמאכט: ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו — און גאָט האָט געבענשט דעם זיבענטען טאָג און האָט איהם געהייליגט.

און דער רבי האָט איהם געהייליגט. די קדושה האָט צווישען עולם איבער די קעפּ ארומגעשוועבט, זי איז ארויס דורך דאָס אָפענע פענסטער אין גאָט׳ס פער׳סוד׳עטע וועלט אריין, און אלץ, אלץ די גאַנצע וועלט פון וואָכע־דיגען געהויבען, דערהויכט און פער׳שבת׳ט.

אין געסיל איז שוין פינסטער. די שטערען, טיעף איינגעזעצט אין טיעפען בלויען הימעל, זעהען אויס ווי שבת־ליכטלעך, וואָס געהען אויס אין א יודיש שטוב, ווען דער עולם איז ארום טיש אויף די מעשה־ביכלעך איינגעשלאָפען. דאָ און דאָרט האָט זיך נאָך אין א פענסטער געברענט א שבר־ליכטעל, געהאַלטען ביים אויסגעהן, און פון אָפענעם פענסטער האָט זיך נאָך געהערט א פערשלאָפען, אויסגעהענדיג זמירות. דעם רבינ׳ס קדוש האָט זיך אויסגעשפּרייט אין אלע פיער עקען וועלט און צווישען נאכט, הימעל און ערד און איז פערשלאָפען געוואָרען פאר מתיקות׳קייט... ווייט אין דער גאַס האָבען זיך געהערט טריט פון די יודישע שומרים, וואָס האָבען ביי־נאַכט דאָס שטעדטיל געהיט, אז מען זאָל עס נישט אונטערצינדען....

פון דעם רבינ׳ס אָפענע פענסטער האָט דאָס זינגען הויך, ברייט און ווייט אין דער גאַס זיך א וועג געמאַכט.

צוויי ווייטע בערד, צוויי ווייס־גרויע האָר־קעפּ האָבען זיך אין דער טונקעלער נאכט געוויזען. געווען זיינען עס ר׳ יחזקאל און ר׳ חיים צוריק־געהענדיג פון רבינ׳ס קדוש.

פון דעם בית המדרש'ס פענסטער האט נאך ארויסגעדרינגט א קליין, פעררויכערט ליכטעל, און א האלב פערשלאפען קול פון גאנץ פערשלאפענע יורען האט זיך געלאזט הערען.

זיי זיינען אריין אין בית־המדרש.

ביים טיש, וועלכער איז קוים בעלויכטען שוין פון אן אויסגעהעכ־דיגער לאמפ, זיצט דער רב, ארום בעלי־בתים, פערמאטערט פון א גאנ־צער וואך ארבייט, און לערנט מיט זיי די סדרה פון דער וואך:

— ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמור: „האב איך מיך געבעטען ביי גאט אין יענער צייט, אזוי צו זאגען."

א גרויס רעמפינקייט האט געדריקט צווישען דעם קליינעם, האלב־פערשלאפענעם עולם.

צווישען עולם האט דער הויבער בלינדער לייב שוסטער אריינגע־שטארט, און הויך אויפ'ן קול צוגעשנארכט...

די בעלי־בתים האבען זיך פערשעהמט.

VIII.

צו מאָרגענס

שבת אין דער פריה. די זון געהט אויף אויפ'ן הימעל, און איר־בער'ן שטעדטיל ציהט זיך דער ליכטיגער טאָג. אליין ווערט עס טאָג, פון שטעדטיל העלפט קיינער נישט צו. די געוועלבער זיינען פערמאכט, פערהאַקט, עס וועקט זיך קיינער נישט. קומט א פויער אין גאַס אַן צו־פאָהרען מיט זיין פוהר, זעהט עס קיינער נישט אָן, ער שטעלט זיך אָב די פערד פאַשען און „האַלט שבת" אין מיטען גאַס... וואו נישט וואו און ווען נישט ווען ווייזט זיך א יוד א בעל־הבית פאר דער טהיר, אין א פּאָר ריין־געוואַשענע גאַטקעס, און גענעצט פראנק און פריי אין דער וועלט אריין. דאָרט געהט א יוד, א חסיד, צוריק פון מקוה און טראָפּענס וואַסער רינען איהם פון די נאַסע פאות אויף דעם פריש־געוואַשענעם קאָלנער פון העמד, וואָס פערלעגט זיך מיט א בעזונדער בעל־הבית'ישקייט איבער'ן קאָלנער פון פּאַלטאָ. אין מיטען מארק ווייזט זיך פלוצלונג א הויכער, דאַרער יוד, מיט א לאַנגע, ברייטע באָרד, און עפענט א גרויס מויל אויף און ציהט אויס ווי א לאַנגען שנור:

— אין שו—ל—ל אַ—ר—יין!

הויבען זיך אָן ווייזען יודענעס אין ווייס געפּרעסטע ספּאָדניצעס, לויפען צו און קלאַפּען אין לאָדען אריין: שרה'לע, מען האָט שוין גערופען! האקען זיך פרענטען אייזען, עפענען זיך לאָדען, און עס ווייזען זיך ווייסע שלאָף־מיצען פון די אויפגעעפענטע פענסטער. קוקען צום שטאָדט־זייגער, וואָס איז אויפ'ן טהורעם פון שפיץ ראָט־הויז: ווי שפּעט איז?

הויבען זיך אָן צו ווייזען אויסגעפּוצטע ווייבער. יודישע קינדער ליעבען זיך צו סטראָיען פון איין שבת צום צווייטען; אין אלעם שעהנסטען, וואָס א יודענע האָט, וועט זי זיך אין דעם אויסציערען צו ווייזען זיך אין גאָט'ס הויז. דעמאָלט פלעגען זיין די ברייט־זיידענע

קליידער, וואָס האָבען זיך אָנגעהויבען פון אויבען שמאָל און זיינען וואָס ברייטער אראָבגעגאַנגען, אַזוי, אַז די יודענע האָט אויסגעזעהען, אַז זי וואָהנט אין דער קלייד מיט א האַלב טוץ קינדערלאַך. מען פלעגט זיך ליעב האָבען צו סטראָיען אין קאָראַנקעס, ירושות פלעגט מען זיך איבערלאָזען פון מאַמע צו טאָכטער, רעכטע קאַלישער קאָראַנקעס. יעדעס קאָפּטאַנדעל איז ארום די ארבעל און ביים האַלז־מויל געווען בעהאָפטען מיט ברייטע, זיידענע קאָראַנקאָווע פריזקעס. און אויפ׳ן קאָפּ אַזאַ מין האַלב קאָפּעלושעל, צוויי בלימלעך אויפגעצויגען אויף צוויי דראָטען, אויפגעפּוצט אויף דער הויך, און ארומגעהילט מיט א טערקישען טוך, וואָס מען פלעגט זיי רופען „שול־טיכער“. יונגע ווייבלעך פון דער היינ־טיגער וועלט פלעגען טראָגען קראַגענדלעך אויף די העלזער מיט לאַנגע צוויי שפּיצען און פערבידען מיט א לייפּציגער זיידען שאַלעכעל, און די צוויי אויסגעהאַפּטענע שפּיצען פון שאַלעכעל זיינען געווען פערשלייפט אין א ברייטען שלייף איבער׳ן האַרץ. דאָס פלעגט זעהר פּאַסען און פעראיידלען דאָס ווייבליכע געשלעכט. און אויף דעם גלאַטען שייטעל אַזאַ מין קאָפּעלוש פון שווארצע קאָראַנקעס מיט א לאַנגע, שווארצע פּער־דער, וועלכע איז געווען פערבונדען מיט זיידענע צוויי בענדער איבער׳ן האַלז. מיידלעך, אָנגעטהון שוין אין די שבת׳דיגע אָבגעגלאַנצטע קאַ־מאַשלעך, איינגעוויקעלט אין פערשוילען, אין די ווייסע אונטער־קליי־דער, שטעהען אין די טהירען, אין די פענסטער איבער דער גאַנצער גאַס און מען קוקט נאָך. די אויסגעפּוצטע פיהלען, אז זיי געהען אויפ׳ן פּאַראַד, געהען זיי פּאַמעלאַך, מיט א „מינעלע“ און „חן־דעל“, ווייסען, אז הונדערטע אויגען קוקען יעצט אויף זיי, בעטראַכטען אלע זייערע מינעס, יעדע בעוועגונג, און אלץ, וואָס איז אויף זיי, ווערט אָבגעּ־וואויגען און אָבגעמאָסטען אין הונדערטע מיילער... די יונגלאַך פּאַר־אויס, טראָגענדיג דער מאַמע, אָדער דער מוהמע דעם סדור׳ל מיט דער תחינה, פערבונדען אין א נאָז־טיכעל. עס האָבען זיך געלאָזט יודען, בעלי־בתים, אין שבת׳דיגע קאָפּאָטעס, אין ריינע שטיוועל, מיט די קעל־נער פון די געוואַשענע העמדער. טייל אין טלית אָנגעטהון, נאָך טייל האָבען די יונגלאַך די טליתים מיט די חומשים נאָכגעטראָגען. עס האָ־בען זיך געלאָזט חסידים אין אַטלעסענע קאָפּאָטעס און שטריימלעך און ווייסע געפּרעסטע קראַגענדלאַך מיט זיידענע שניפּסלעך (וועלכעס האָט צו־וויסען געגעבען פון בעל־הבית׳ישקייט אין דער־היים) טייל אין מקוה,

טייל פון דער מקוה. די גאַס איז וואָס אַמאָל בעלעבטער געוואָרען, היימישער און שבת'דיגער, די זון האָט זיך ליכטיג צוגאַסען איבער'ן הימעל, א פרישע, א ליכטיגע, א נייע אָנגעקומען אויף שבת. און די האָט בעגאָסען מיט ליכט איין רייהע הייזער, און די צווייטע זייט איז אין שאָטען געלעגען. און אויף די בלעטער פון די בליהענדע בוימער פאר דער טהיר האָט זיך נאָך דער נאכט־טוי אויפגעהאַלטען.

נאָר די שול איז נעבאך געשטאַנען וויסט, א חורבן, און ארומגע־צוימט מיט ברעטער, א קבר פון א שול... און די איינציגע וואנד, וואָס איז נאָך שטעהן געבליבען נאָך דער שרפה — א „כותל מערבי", א מצבה אויף א שול. — און יודען געהען דורך, קרעכצען און געהען דאַוונען אין בית המדרש אריין.

אין בית־המדרש האָט מען שוין געדאַווענט. דער שול־חזן האָט זיך אָנגעגרייט נייע „שטיקלאַך" פאר'ן עולם, וואָס קומט צום רבי'ן. דער חזן, ארום די משוררים, די יונגלאַך, די קוויטשערלאַך, וואָס א גאַנץ יאָהר טהוען זיי זיך אין די גאַסען ארומוואַלגערען, קיינער קוקט נישט אויף זיי, היינט מיט איין מאָל זיינען זיי גרויס געוואָרען, מאַכען פרעה־לאַך, מאַכען וויינען דעם עולם, און טראָגען זייער געבעט אין הימעל אריין... ביי דער טהיר שטעהען די „מבינים", דער הענטשקע־מאַכער מיט'ן געשוירען בערדעל און חברה, און „קריטיקירען", דרעהען מיט די נעז פון צייט צו צייט, טאַפּען מיט די פּיס, פערהאַלטען זיך די אויגען, און מיט א מאָל גיבען זיי א פערדרעה דעם קאָפּ, האָרכען זיך איין: אָט... אָט!... ר' יחזקאל מיט'ן חתן זיינען געקומען א ביסעל שפּעט־ליך, נאָר עס פּאַסט אַזוי פאר א חתן, פאר א חסיד. מען האָט איהם מכבד געווען מיט מפטיר. ווייבער האָבען פון דער ווייבערשער שול אַראָבגעקוקט און איינגעהאָרכט זיך, ווי דער חתן זאָגט דעם „מפטיר".

נאָכ'ן דאַוונען האָט ר' יחזקאל אהיימגעבעטען דעם עולם אויף „קדוש". אַלע בעלי־הבתים האָט מלכה'לע פערהאַלטען אין א צווייטער שטוב זאָלען איבערוואַרטען די פיש ביז חסידים וועלען קומען. איז געקומען עוזר'ל מיט ר' יצחק יודעל'ס און מיט זייערע מענשען, מען האָט אָנגעהויבען צו כאַפּען, צו רייסען, נישט געוואוסט נישט ווען, נישט וואו, אוועקגעשטופּט די בעלי־הבתים (די אָנגעהאָרעוועטע יודען זיינען איינציגווייז אנטרינען געוואָרען...) חסידים האָבען א גרויס גערודער גע־מאַכט, אַלע אין איינעם, יונג און אַלט, געשטופּט, געשטויסען זיך,

אויסציהענדיג די הענד געכאַפּט וואָס מען האָט דערלאַנגט צום טיש. מלכה'לע האָט גאַר געקוואָלען פון נחת: אין איהר שטוב חסידים, למדנים, ווי עס לעבט, ר' יחזקאל איז אליין אויך אַ חסיד געוואָרען. חסידים האָבען איהם געכאַפּט אין קאָן אריין, געקלאַפּט איהם אין די פּלייצעס. מען האָט אָנגעהויבען צו זינגען, עס איז פרעהליך געוואָרען. מלכה'לע האָט געטיילט פיש. דער עולם האָט זיך געזעצט צום טיש, פון די גאַנצע שטאָדט האָט מען אָנגעהויבען צו ברענגען פאַר'ן חתן „קוגעל": „די מאַמע שיקט קוגעל פאַר'ן חתן" — האָבען די מיידלעך געזאָגט, אריינברענגענדיג עפּעס אין אַ טעלער, פערשטעלט מיט אַ צוויי־טען און מיט אַ סערוועטעל ארומגעהילט.

— אַ שעהנעם דאַנק, זאָגט די מאַמע, אם ירצה השם, אז דיין חתן וועט זיצעןביים טיש, וועט מען מיט פלאַשען וויין אָבשיקען — האָט געקלונגען די אנטוואָרט פון דער בעל־הבית'טע.

דער טיש איז געוואָרען פערשטעלט מיט פערשיעדענע קוגלען, און לויט די קוגלען האָט מען דערקענט די בעל־הבית'טע פון דעם קוגעל. „אַ בעל־הבית'ישער לאָקשען קוגעל" — פון אַן אַלטען בעל־הבית, וואָס פיהרט זיך אויפ'ן אַלטען שטייגער. „אַ געלייגטער קוגעל" מיט אַ סך ראָזשענקעס און געפּילעכטס — פון אַ היינטוועלטיגער „מאַדאַם", אַ האַלבער שטראָדעל שוין. „אַ טרוקען־מעהליגער קוגעל", גוט דורכגע־פרעגעלט מיט שמאַלץ, מיט ווינציג ראָזשענקעס, נאָר אַ סך פעפער — פון אַ חסידישען טיש קומט ער אַראָב....

אין דער גאַס איז לעבעדיג, פרעהליך, דער עולם זיצט נאָך ביי די טישען, פון טייל פענסטער הערט זיך דער יום־מנוחה — טייל בעלי־בתים זיינען איינגעשלאָפען אויף די סדורים, ביי'ם בענשען. דער יונגער עולם, אָדער די חדר־יונגלעך, גנב'ענען זיך אַוועק פון טיש, לויפען ארויס פאַר'ן בענשען אויף דער גאַס ארויס, ארויף דעם באַרג, וואָס איז הינטער דער שטאָדט, שפּאַציערען מיט מיידלעך...

און דער שבת איז אויפ'ן באַרג, דאָס שטעדטיל שלאָפט זיך געשמאַק, אונטער דער מאַמעס פאַרטוך — די מנוחה פון שבת. און חדר־יונגלעך האָבען זיך אויף דעם באַרג פערקליבען, אויף דעם שפּיץ באַרג שטעהען יונגען און קוקען דורך די פויסטען אויפ'ן שטעדטעל, מרגלים הייסט עס, „שפּירען אויס" דאָס „אָרט" מיט שפּאַקטיוועז, באַרג־אַראָב

גליטשען זיך יודישע קינדער איינס נאָכ׳ן אַנדערען, איינס נאָכ׳ן אַנ־דערען, און צורייבען די שבת׳דיגע קאַפּאָטקעלעך מיט די שבת׳דיגע שטיוועל. ווייבער געהען שפּאַציערען אויפ׳ן וועג, פּאר׳ן באַרג, און שטעלען זיך אָב, שרייען אויף דעם באַרג ארויף: נחום, די שבת׳דיגע קאַפּאָטע! חיים, געהסט אראָב, דו געהסט? חברה הערען נישט און גלי־טשען זיך ווייטער איינס נאָכ׳ן אַנדערען באַרג אראָב. באַלד שרייט א יונגעל: דער רבי געהט, דער רבי! און חברה מאַכען פּליטה, ווייט אַוועק....

און דאָרט ווייט, אונטער׳ן באַרג, ציהט זיך דער וועג אַוועק, אָט ווייזט זיך דאָס וואסער׳ל, וואָס טיילט דאָס שטעדטיל דורך, דאָרט איז די וואסער־מיהל, דאָס ראָד קלאַפּט אין וואסער, און עס פּאַטשט פּון דערווייטען, און דאָרט, נאָך דער וואסער־מיהל, געהען בית־המדרש־בחורים ווייט אויפ׳ן וועג שפּאַציערען...

נאָכ׳ן טיש ביי ר׳ יחזקאל׳ן. ר׳ יחזקאל, ווי דער דרך פון א בעל־הבית אום שבת, איז אַרונטערגעקראָכען אונטער דער דעק, מלכה׳לע האָט אויך דאָס זעלבע געטהון.

לאה׳לע, אָנגעטהון אין א שבת׳דיג קליידעל און א ווייס שירצעל, איז אריין אין סאַלאָן און, ווי א היינט־וועלטיגע כלה, האָט זי זיך ביים פענסטער אנידערגעזעצט, לעזען א מעשה־ביכעל. „ער״ האָט זיך אי־בער׳ן סאַלאָן געדרעהט אהין און צוריק, שוין א ביסעל מעהר דרייסטער, צונעוואוינטער. מען האָט זיך געפיהלט „אונזער״, חאָטש מען האָט נאָך קיין רעכט וואָרט צווישען זיך נישט געהאָט גערעדט. זי האָט ווייטער געלעזען, און זיין „אנוועזענהייט״ האָט שוין נישט געשטערט, נישט גע־שעהמט; מען האָט זיי דאָך פאר חתן־כלה געמאכט. זי האָט גאָר־נישט גערעדט, נאָר געפרעהט זיך, אינוועניג האָט עפּעס געפרעהט אין הארצען: עס איז א יהר, פאר א יהר א חתן׳דעל. און זי האָט אין הארץ זיינע טריט געצעהלט. זיי האָבען ס׳מאָל נישט געקוקט אויף זיך, טייל מאָל האָבען זיי פון זיך די אויגען נישט אראָבגענומען, מען טאָר דען נישט? נאָר רעדען האָבען זיי נישט געהאט וואָס צו רעדען, זיינען זיי שווייגעדיגערהייט אין שטוב געווען.

— וויל אברהם׳לע אפשר זאָדע־וואסער טרינקען? — האָט זי איהם פלוצלונג א פרעג געטהון, שוין דרייסטער א ביסעל.

— א שעהנעם דאנק, — האָט ער איהר אָבגעענטפערט. און איהר קול האָט פאר איהר אָבגעקלונגען, א י ה ר קול, זי איז דאָך שוין מיט איהם א שטיקעל משפחה, וואָס, ניין?

האָט ז י איהם א גלאָז זאָדע־וואסער דערלאַנגט, פאר איהם אנידער־געשטעלט, נעהענטער צוגערוקט, האָט ער דאָס גלאָז אין דער האנד גע־נומען, און האָט הויך א ברכה געמאכט. האָט זי געפיהלט, ווי די ברכה געהער זיך שוין מיט איהר אָן, האָט זי אין דער שטיל „אָמן" אָבגעענט־פערט. איז איהר עפּעס אזוי גוט געווען, ווי זי וואָלט בשותפות מיט איהם די ברכה געמאכט...

זיינען זיי ווייטער שטיל געוואָרען. ער האָט זיך ווייטער אין דער שטוב געדרעהט אהין און צוריק. ער האָט איהר געוואָלט דערצעהלען די מעשה פון לאָוויטשער בחור, פון זייער בית־המדרש, האָט ער זיך דערמאָנט, אז זי איז א מיידעל, פון וואנען ווייסט זי פון אזעלכע זאַ־כען? האָט זי איהם געוואָלט דערצעהלען פון איהרע חבר'טעס — איז ער א יונגעל. האָבען זיי גאָר נישט געהאט וואָס צווישען זיך צו רעדען. זיינען זיי ביידע שטיל געשוויגען, נאָר געפיהלט, אז עס איז זיי גוט אין איינעם, עפּעס זיינען זיי זיך ביידע חתן־כלה, און ווייטער — פּטור...

און פון דרויסען האָט די שבת־זון דורכ'ן אָפענעם פענסטער אריינ־געשיינט, ארויפגעגאָסען ליכט אויפ'ן שויבען־שענקעל און האָט בעלויכ־טען די זילבערנע לייכטער מיט די גלעזער. פון אָפענעם פענסטער, פון וואנען דער פולער בוים בלעטער שאָקעלט זיך אריין, האָט זיך געהערט דאָס געלעכטער, דאָס ארומלאָבעסען פון די יונגען, וועלכע זיצען אויף דער באנק פאר זייערע פענסטער, און דאָ, און דאָרט שפּאַציערען אוים־געפּוצטע מיידלעך אין דער גאס און ווארפען אריין אויגען אין פענסטער און ווילען כאַפּען א בליק אויף לאה'לעס חתן.

פּלוצים קומט אָן אן „אָנקומעניש", א געלויפיג געשריי הילכט פון דערווייטען; אין דער גאס ווערט א געלויף, מען כאפּט זיך פון די בענק אויף, און מען לויפט ערגעץ־וואו אין געסעל אראָב. פון די ארויסגע־נייגטע לייזעכער, וואָס הענגען איבער די פענסטער, ווייזען זיך שלאָף־מיצען; אויף שוועל און טהירען ווייזען זיך ווייסע ספּאָדניצעס, קעפּ אין מיכער פערהילטע, און מען קוקט.... און דאָס געלויפעניש, שווארצע קעפּ, ווייסע האלקעס, קינדער, יונגלעך, מיידלעך, איינער נאָכ'ן צוויי־טען — קומען אָן נעהענטער אין געסעל אריין. צוהיצטע יונגלעך, פון

די פּנים׳לאך גיסען זיך אנגסטען שוויס, קומען אָן פאָראויס צו לויפען פון געלויפעניש, שרייענדיג הויך: „געכאַפּט, געוואַלד, מען האָט זיי געכאַפּט!״ די „לויה״ קומט אָן אין דער גאַס. אין מיטען דער קעפּי־גער מאַסע יודען און ווייבער פיהרט מען ר׳ יחזקאל׳ס פּערדס־יונג — נאָטען, אוי! דאָס זעלנערישע היטעל אונטערגעריסען! אויסגעריסענע האָר, רויטע, אויסגעריסענע אויערען, און ווער עס האָט א האַנד, א פוס, פּאַטשט, קלאַפּט, צופּט. און ער האָט זיך אָבגעגעבען א קרבן תם׳עוואַ־טע, ווי ער וואָלט אליין נישט פערשטאַנען, וואָס דאָס איז. פון דער צווייטער זייט — יענטע׳לען, מלכה׳לעס דיענסט. דאָס טוך ארונטער־געריסען, די האָר צופלאָשעט, דער קאַפּטאַן צוריסען, זי בעהאַלט דאָס רויטע פּנים צווישען די רויטע, גראָבע הענד. א יודינע געהט נאָך נאָך איהר און קלאַפּט איהר נאָכאַנאַנד מיט די פויסטען אין קאָפּ אריין: „נחת האָב איך דערלעבט פון דיר, נחת!״ און מען פיהרט דאָס פּאָר־פאָלק פאר יחזקאל׳ס פענסטער. און די גאַנצע גאַס אין איין קול: „געכאַפּט, געוואַלד, געכאַפּט!...״ ר׳ יחזקאל כאַפּט זיך אויף אין דעם שלאָף־ראָק מיט די לאַצען און געהט ארויס: פּאַטשען!...

— געוואַלד, אַן עברה!

אונזער „חתן״ „כלה״ האָבען זיך פאר בושה בעהאַלטען, וואו דער פּעפער וואַקסט...

דאָס געסעל נאָכ׳ן מיטאָג האָט געלערענט. פון יעדען פענסטער זיינען אנדערע קולות אָנגעקומען צושווימען. ר׳ יחזקאל, ווי א יוד א בעל־הבית, האָט זיך פּשוט אנידערגעזעצט, ווי זיין שטייגער, צוערשט די סדרה אָבגעלייענט, דערנאָך האָבען זיך אָנגעהויבען די אייניקלעך צו שיטען, ר׳ יחזקאל האָט פערהערט די סדרה, די באָבע האָט געטיילט שבת־אויבס, א באַרנע מיט אַן עפּעל און א האַנד אגרעס, און האָט גע־קוואָלען פון נחת.

דער חתן איז געזעסען און געלערענט פון דער צווייטער זייט טיש, הויך, הויך, אויפ׳ן קול, אין דער לאַנגער גמרא, גערעדט צו זיך, גע־קריגט זיך מיט זיך, און זיך אליין איבערגעבעטען. באַלד האָט ער זיך געגעבען א לאָז אוועק, און ערגעץ־וואו פערבלאָנדזעט געוואָרען, און וואָס אמאָל זיך טיעפער און טיעפער פערטיעפט. ר׳ יחזקאל איז פער־שעהמט געוואָרען מיט זיין אָרים חומש פאר דער גרויסער גמרא, פאר

דער הייליגער גמרא... אין זיין שטוב, אונטער זיין אָרימען באַלקען קריעגען זיך ארום אזעלכע גרויסע תנאים „אביי און רבא“, ווי שעהן איז דאָס, ווי גוט איז דאָס!

פאר דער טהיר זיינען געזעסען אויף די שטוהלען מלכה'לע מיט דער מחותנת'טע, די שנור און די טאָכטער, אין זיידענס, אין סאמע־טען, אין די גאָלדענע קייטען, און האָבען זיך אין די גאס צוגעקוקט צו די שפּאַציערענדע.

און די זון ציהט זיך פּאַוואָלע מיט רוהיגע, שבת'דיגע טריט ארונ־טער אונטער'ן שטעדטעל. יודען געהען אהיים שלש־סעודות עסען, געהען צוזאמען און שמועסען צווישען זיך. עס געהען די ווייבער שבת'דיג אָנגעטהאָן מיט קינדערלעך, קינדערלעך און קינדערלעך אָהן עין־הרע.... וואָס רייסען די מאַמעס ביי די פארטיכער: „שבת־אויבס!“ „שבת־אויבס!“ די ווייבער מאכען זיך נישט הערען (שפּאַציערענדיג רוהיג), און פון אָפענעם פענסטער קלינגט ארוים דעם חתן'ס קול און מאכט זיך ברייט זיין וועג, און פער'שבת'ט דאָס געסעל; די דורכגע־הענדע שטעלען זיך אָב אויף א ווײלע: דער חתן לערנט! דער חתן לערנט!

לאה'לע האָט זיך אין דער שטיל מיט איהר גאָלדענע קייט גע־שפּיעלט: איהר חתן לערנט, א י ה ר ח ת ן....

ס'איז שוין פינסטער געוואָרען. דאָ און דאָרט האָט שוין פון די פינסטערע פענסטערלעך ליכטלעך אָנגעהויבען ארויסצודרינגען און בע־לויכטען דאָס פינסטערניש וואָס איז אין שטוב. פון גאַנץ ווייט קומט אין געסעל אָנצושווימען א פערגעסענער ניגון, זינגענדיג ביי'ם רבינ'ס טיש צו „שלש־סעודות“, און שווימט דורך דאָס געסעל אין אַן אנדערע וועלט אריין. א בענקעניש פון בעהאַלטענע פעלדער האָט געטוליעט דאָס געסעל. געוועלבלעך האָבען זיך געעפענט, און וויאו נישט וואו און ווען נישט ווען איז אַ יודינע אין א טוך איינגעהילט דורך דער גאס דורכ־געלאָפען מיט א שטיל געוויין: „געוואלד, מיין מאן איז מיר אַוועקגע־פאַלען!“ טייל זיינען געלאָפען אין דער אפטייק אריין נאָך זאָדע־וואַ־סער, טייל צום רופא נאָך דער ווארים־פלאַש, און דאָס „ווייבערישע יר־דעל“ איז פון שטוב צו שטוב אַרומגעלאָפען מיט'ן שמעק־פלעשעלע....

א שרעק איז דורכ'ן שטעדטעל דורכגעלאָפען, ווי דער מלאך־המות וואָלט מיט זיין פליגעל אין אויער געפּאַכעט, מען האָט עס מורא

געהאַט מיט'ן מויל איבערצו'חזר'ן. אין האַרץ האָט עס געשניטען.

— די ח־אַ־ל — —

און די לבנה האָט זיך געמאַכט אַ וועג צווישען די טונקעלע וואָל־קען און איז אַרויסגעשוואומען אַזוי גוט, הערצליך, אַזוי „גוט־וואָכענדיג“....

דאָ און דאָרט זיינען קופּקעלעך יודען געשטאַנען און האָבען די לבנה מחדש געווען...

און ערגעץ־וואו ווייט האָבען די זשאַבעס אין וואַסער געקוואַקטשעט, אָבער ווער ווייסט זיי דאָרט, וואָס דאָס זיינען פאַר אַ לייט?...

IX.
ראש חודש אלול

דערווייל זיינען אָנגעקומען די אלול טעג אין שטעדטיל אריין.

געברענגט האָט זיי צופיהרען דער וואָלען יוד, וואָס וויזט זיך יעדעס יאָהר אין „די טעג“ אין שטעדטיל...

איין גאָט ווייסט, פון וואנען ער איז אָנגעקומען און ווער ער איז. דער ערשטער ווינטער־שליח איז ער געווען.... אין „די טעג“, ווען די בעל־הבית'טעס זיצען פאר דער טהיר נאָכ'ן אָנבייסען און טיילען די קינדער צווייערס אין חדר אריין, די זון בעזוכט נאָך דאָס געסיל, אָבער זי וואַרימט עס שוין נישט — בעווייזט ער זיך פּלוצלונג, דער „וואָלען־יוד“. ער האָט געמוזט אָנקומען פון ערגעץ־וואו וייט, וואו עס מוז איצט ווינטער זיין, וואָרום ער טראָגט טיעפע קאלאָשען, מיט קלעמבען וואָל אונטער'ן אָרעם, וואָלענע זאָקען צו שטריקען. אַ קליינער, אַ דאַרער איז ער, און טראָגט אין די גרעסטע היצען א דיקען וואָלענעם שאַל אויפ'ן האַלז, א זכר פון ווינטער, אַ יוד מיט א סוד, וואָס דער ווינטער, דאכט זיך, האָט איהם אין שטעדטיל געשיקט, — אָנזאָגען עפּעס. און דערזעהט מען איהם פּלוצלונג אין שטעדטיל, גיט עס א קלאַפּ אין האַרצען, און עס ערוועקט זיך א הרהור תשובה...

דער ערשטער ווינטער־פויגעל.

און נאָך איהם האָבען זיך אין שטעדטיל אָנגעהויבען צו ווייזען אַזעלכע מיני אורחים, וואָס מען האָט זיי אַ גאַנץ יאָהר נישט געזעהען, אורחים מיט זשיוונע היט, מיט לאַצען און קאַפּעטעס, געשניטען מיט אַ שניט פון אַ פרעמד לאַנד. אורחים מיט פּעקליך ציצית, מיט פּערשיעדענע קמעות, און קינ־ערשע ביינדלעך, וואָס האָבען צו וויסען געגעבען, אז ערגעץ וויט־וויט איז פאראַן אַ וועלט, זיינען פאראַן יודען... און דער וועג מיט די טאָפּאָלען פיהרט אריין, פיהרט ארויס, אונזער שטאָדט אין דער וועלט אריין און פון דער וועלט ארויס... אורחים אין

ביידלעך מיט „בלינדע יתומות“, מיט יודען אויף קלעצלעך, מיט וויסטע עגונות; יודען ארענטליכע מיט שעהנע בערד; נשרפים מיט כתבים אין די הענד. עם זיינען אנגעקומען גרים אין שטעדטיל, יודען מיט גוי'שקע פנים'ער, אדער גוים מיט יודישע סדורים'לעך; האבען דערצעהלט פון זייערע טאטעס, אז זיי זיינען גראפען און גענעראלען, און זיי האבען ליעב געקראגען די יודישע אמונה, צוליעב איהר אלעם אוועקגעווארפען, און האבען זיך גרויסערהייד געלאזט מל זיין. יודען האבען עפעס אין הארץ פאר זיי מורא געהאט: יודען און דאך נישט קיין יודען....

אין בית־המדרש־געסיל איז היימליך געווען; מוכר־ספרים'ניקעס מיט ביידלעך זיינען אנגעקומען צופאהרען, מיט פערשיעדענע ספרים, תחנות'לעך און סדורים'לעך, וואס שמעקען פון ווארשוי, פון בער־דיטשעוו און פון „רייסען“ אויך. די חדר־יונגלעך האבען פון די פערדס עקען געריסען האר, געפייניגט די פערדלעך און אויפ'ן וועג ארויסגע־פיהרט צו רייטען אויף זיי. די מוכר־ספרים'ניקעס האבען אין בית־המדרש געוואוינט, הינטער'ן קאסטען שמות, און טיי זיך געקאכט ווען יודען דאוונען. זיי האבען אויף לאנגע טישען די ספרים פערשפרייט, יונגלעך האבען פון די מאמעס טאשען געריסען אויף סדורים'לעך, אויף ספרים'לעך, און וועלכע יודישע מאמע וועט דעם ביסען פון מויל נישט אבשפארען און איהר יונגעל אויף א ספר'ל, אויף א סדור'ל א פאר גראַ־שען נישט געבען?...

זיינען אנגעקומען אין שטעדטיל אריין פערשיעדענע קראנקע צום רבי'ן צופאהרען: א יוד מיט א דבוק, וואס קרעהט פון איהם א האהן ארויס; א ווייבעל מיט א בויך־קוויטשער; פערשיעדענע יודען מיט פערשיעדענע חלאים, יעדער מיט אן אנדער פעקעל; און פלוצלונג — נאך איינער, א דין־תורה האבען מיט א געשטארבענעם, וואס לאזט איהם נישט ביי נאכט רוהען, און קומט איהם רופען צום בית־דין של־מעלה; דאס גאנצע שטעדטיל קומט זיך צולויפען, הערען דעם טויטען רעדען פון הינטער דעם פארהאנג.

און אויף די אורחים ליגט עפעס א שטויב פערשפרייט, א שטויב פול מיט בעהאלטענע סודות, דער שטויב, וואס ליגט איבער אלטע, היי־ליגע ספרים, און עס דאכט זיך, אז עס איז ערגעץ וואו פאראן א יודישע וועלט, א יודיש לעבען, א גרויסער יודישער בית־המדרש און דאס גאנצע יודישע פאלק לעבט אין א גרויסען קאסטען שמות, בעהויכט מיט הייליג־

גען שטויב, און אויף דעם ליגט אויסגעגאָסען דאָס יודישע חנ׳דעל — דאָס יודישע היימליכקייט, בענקעניש....

א שעהנער, העלער טאָג. די ווייבער זיצען ארום די שוועלען פאר זייערע טהירען און שטריקען זאָקען און מאַטלען גלאָט אזוי אין דער וועלט אריין. פון ערגעץ וואו א הויף שווימט אין מארק ארויס דאָס קול פון קליינע קינדערלעך, וואָס זיצען אין חדר און לערנען די הייליגע תורה, און א יודענע דערמאָנט זיך וואָס אין דער תחינה שטעהט געשריבען: „אין זכות פון די קליינע, אונשולדיגע קינדערלעך, וואָס האָבען געטהון די העלזלעך אויסשטרעקען...“ די זון זעהט מען שוין נישט אזוי אין הימעל אָן ווי אויף דער ערד, די שטראהלען בלאָנדזען אין מארק ארום לאַנגווייליג, ווי אונגעבעטענע געסט — און פּלוצלונג דערהערט זיך א שופר בלאָזען. דאָס קול ציטערט אין דער לופט פון שטעדטיל און פערציטערט קליין און גרויס.

זיינען די ווייבער פאר די שוועלען פון זייערע הייזער געזעסען; און דאָרט איינע האָט זיך איהר וויים שלייפעל, איהר ראש־חודש־אלול־בלימעל אויפגעציערט, זיינען פוהרען פאר די טהירען אַנגעקומען צופאָהרען, און ווייטע מוהמעס, ווייטע שוועסטער־קינדער, וואָס זיינען ערגעץ אין דער פרעמד, זיינען אָנגעקומען מיט זייערע טיכער און שרעמעס אויף קבר־אבות, אויפצוזוכען זייערע טויטע טאַטעס, זייערע טויטע מאמעס, אויפ׳ן אלטען בית־הקברות.

און דאָס בית־הקברות ליעגט אויסגעשפּרייט א גאַנץ יאָהר אויפ׳ן בארג, בעהאַלטען איז יעדע מצבה הינטער איהר בוים. א נשמה הינטער א בוים, — און אלע קוקען זיי אין שטעדטיל ארונטער. יעדער רב פון זיין דור אין די סביבה פון זיינע בעלי־בתים פון זיין צייט אויף אַן אנדערען פונקט פון „גוטען אָרט“. קום, לאָז מען צעהלען די דורות, די טאַטעס פון שטעדטיל! טייל נעמען פון די געשטאָרבענע הערען זיך נאָך צווישען די לעבעדיגע. ווער עס האָט זיין נאָמען איבערגעלאָזט אויף שטיינער און העלצער, ווער אויף א געסיל און ווער אויף א הויף: „ר׳ יוחנן׳ס“, „ר׳ משה׳ס הויף“, און נייַ־קאַזמער בויט זיך אויף נייע הייזער און עס שטעהען אויף נייע בעלי־בתים... שטיל איז אויפ׳ן בית־עולם. פון ערגעץ הינטער א מצבה, וואָס איז פערוואָרפען הינטער׳ן פּלויט, מיאַנטשעט א בייזע קאַץ ארויס, פון ערגעץ וואו שיקט

א משוגענער הונד זיינע שטאָהל־קאַצענע אויגען אהער. דער שטאָדט־בכור מיט זיין הארעם ציגען בעלעקען די מצבות, און א שטילער, בייזער ווינד קלאַפּט די צווייגען פון די בוימער. דאָרט און דאָ זיינען לעבע־דיגע פערבאָרגען צווישען די מצבות און א שטיל געוויין געהט אויף פון צווישען דעם הויכען, ווילדען גראָז, וועלכער פערשפּרייט זיין בית־הקברות־געשמאַק און מען ווייסט נישט, צי דאָס געוויין קומט פון די טויטע אָדער פון די לעבעדיגע... דאָרט פיהרט חנה־אסתר — די בית־הקברות־יודענע, די עלטעסטע פון דער שטאָדט — א ווייבעל, און ווייזט אָן איהר, וואו איהר פאָטער'ס ביינער רוהען. און דעם חזנ'ס „קוויטשערלעך", צווישען איין „אל־מלא־רחמים" און דעם צווייטען, קלאַפּען אָב פון די הויכע בוימער די קליינע עפּעלעך, דאָס וואָס קעהר זיך פון קהל אָן צו זיי....

און דענסטמאָל איז אָנגעקומען דער ארץ־ישראל־איד נאָך דעם ארץ־ישראל־געלד, וואָס איז געווען אין די פּושקעס, וואָס האָבען געהאָנ־גען אויף די טהירען ביי די מזוזות אין יעדען יודישען הויז, און וואוהין יעדע מאַמע האָט צו ליכט־צינדען אריינגעלעגט „ליכט־געלד".

ווי א שאָטען איז ער אָנגעקומען. א הויכער, דארער יוד מיט א בלייך יום־כפור'דיג פּנים, און וואָס אין זיין הויכען, געקנייטשטען שטערן איז געווען א טיעפער סוד אויסגעגאָסען. דער סוד, פאר וואָס מיר זיינען אזוי לאַנג אין גלות... דער סוד, ווען משיח וועט קומען... א יוד פון יענע יודען, וואָס מיר גלויבען, אז זיי זיינען ערגעץ־וואו דאָ, נאָר מיר ווייסען נישט וואו; א יוד פון יענע יודען, וואָס דערזעהענדיג זיי, דערמאָנען מיר זיך אָן עפּעס... א פערבאָרגענע געטריישאַפט וועהט אין אונזערע הערצער, און מיר פיהלען זיך, אז מיר געהערען צו וועמען...

אָן ארץ ישראל־יוד אין א ווייסען, אטלעסענעם כאַלאַט מיט לאַנגע שווארצע פּאות. ער זיצט אין בית־המדרש, אין א בעהאַלטען ווינקעלע, ארום איהם האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען א פּאָר אַלטע יודען, ר' משה דוד „שמות־יוד", וואָס האָט אויף זיך גענומען די מצוה די שמות אויפ'ן „גוטען־אָרט" מקבר צו זיין. ר' ישעיה וואָלף, ר' נאָטע, די וואָס זיצען אויף דער עלטער אין בית־המדרש; אַלטע בעלי־בתים פון דער חברה תהילים, משה רבינו'ס לייב־גוואַרדיע און דוד המלך'ס גוטע פריינד. זיי האָבען שוין לאַנג אין דער־היים תכריכים אָנגעגרייט, מיט זעקלעך ארץ־

ישראל־ערד. און די אלטע יודען האָרכען אוים וואָס דער ארץ־ישראל־יוד דערצעהלט פון דער אלטער מאמען.

יודען קוקען אויף איהם. אין די קנייטשען פון זיין קאפּאָטע האלט זיך ארץ־ישראל־שטויב אויף, דער שטויב וואָס וועהט איבער די היילינע קברים, איבער די מאמע רחל׳ס קבר. און דאָס האלט אין זיך אויף אַ שטומען, ליעבען סוד, פון ווייט...

פון זיין פּעקיל האָט ער שטיקלעך קאלך ארויסגענומען, וואָס ער אליין האָט אָבגעקרישעלט פון דעם כותל המערבי: „אליין דאָרט געווען, מעריב מיט אַ מנין יודען געדאַווענט.” יודען נעהמען די קרישקעלעך קאלך אין האנד אריין, טהוען זיך אָן די אייזערנע ברילען, און בעטראַכטען: שטיקלעך קאלך פון דעם „כותל־המערבי”, פון בית־המקדש. פון בית־המקדש איז דאָס, דאָס שטיקעל קאלך, פון דענסט־מאָל נאָך... דעם כהן גדול געזעהן, געזעהען יודען עולי־רגל זיין, קומען אָן מיט קרבנות קיין ירושלים....

פון זיין פּעקיל נעהמט ער ארוים ערד. ערד פון דער מאמע רחל׳ס קבר. דאָרט געווען, אויפ׳ן וועג קיין אפרת, ווי עס שטעהט אין חומש, וואו יעקב אבינו האָט אונזער מאמע רחל׳ן בעגראָבען, אויפ׳ן וועג קיין בית־לחם, פון קבר האָט ער ערד אראָבגענומען.

און יודען בעקוקען די ערד פון די אלטע קברים, פון דער מאמע רחל׳ס קבר, וואָס יעקב אבינו, אונזער טאטע יעקב, האָט מיט זיינע אייגענע הענד בעגראָבען...

און אַ שטימע זאָגט אין הארץ:

ואני, און איך האָב נישט אזוי געטהון, בבואי מפדן, — און אין מיין טהון קומען פון פדן, מתה עלי רחל — איז דיין מאמע רחל אויף מיר געשטאָרבען, בארץ כנען — מיינט מען אין ארץ־ישראל, בדרך — אויפ׳ן וועג, בעוד כברת ארץ — עס איז נאָך געווען אַ תחום־שבת, לבוא אפרתה, — אריינצוקומען קיין אפרת, ואקברנה שם: זאָגט רש״י: און דאָך האָב איך זי נישט אריינגעבראכט קיין אפרת, אז איך זאָל זי בעגראָבען אין ארץ־ישראל; ביזטו דאָך בייז אויף מיר; זאָג איך דיר, אז עס איז געווען על פי הדבור: אז נבוזראדן וועט יודען אין גלות־טרייבען, וועט די מאמע רחל פון קבר ארויסגעהן, און בעטען פאר זיי רחמים, אזוי ווי עס שטעהט אין פסוק: „קול ברמה נשמע”. וועט גאָט זי טרייס־

טען, ווי עס שטעהט אין פסוק: ויש שכר לפעולתך: עס איז דאָ א בע־לוינונג צו דיין מיה...״

און די אלטע, תהלים׳דיגע. בעלי־בתים האָבען זיך פערבענקט... און וואו נישט וואו און יוען נישט ווען האָט א טרעהר־טראָפּען אויף דעם ברילען־שייבעל געקאַפּעט...

עס איז געוואָרען פאַרנאַכט. פון אַן אנדער לאַנד האָט א קאַלטער ווינד געוועהט אין גאַס. דאָרט און דאָ האָט זיך אַן אַלטער בעל־הבית געוויזען אין זיין ווינטער־פּאַלטאָ; ווינטער שוין געמאַכט, מיט אַן אַראָבגעלאָזטען קאָפּ אין בית־המדרש געגאַנגען, מנחה דאַווענען. שנייי־דער־און־שוסטער־געזעלען האָבען אוועקגעוואָרפען די חול־המועד׳יגע שטעקלעך, מיט וועלכע זיי האָבען שפּאַצירט אין די סעדער, אין די גערטנער, און מיט „שעהנע מיידלעך״ ליעבעס געפיהרט, — און זיינען, ווי אַלטע, מיט די סדורים אין די הענד אין בית־המדרש געגאַנגען, א קאַפּיטעל תהלים זאָגען צווישען מנחה און מעריב. — „ראש חודש אלול״. פון די קליינע געוועלבלעך פאַלען ארויס גרויסע פאַסען ליכט פון קליינע רויכערדיגע לעמפּעלעך און „פערפרומטע״ דאָס געסיל. דער הימעל איז איין זייט ברענט אין א רויט־העלען גיהנום׳דיג פייער: מען ברענט, מען בראָט דאָרט די רשעים, און זייער שטראָ־מענדיג בלוט פאַלט אריין אין די פלאַקערם פייער און גליהט און פלאַ־קערט. פון דער צווייטער זייט ציהט זיך א רוהיגער, פרומער, ערנסטער וואָלקען, — איבערלעגט זיך מיט אַן ערנסטער, פרומער מינע, וואָס ער טהוט, — גלייך ווי אין איהם וואָלטען פערטריקענט געוואָרען די טרעהרען פון די גוטע מלאָכים, וואָס וויינען אויף די רשעים׳ס בייז־קייט. און ער נעהמט ארום און בעשיצט דאָס שטעדטעל, ווי עס וואָלט געהייסען: אייך נישט! אין גאַס, צווישען די בוימער, איז ליידיג און לעער, עס ווייזט זיך נישט קיין בחור, נישט קיין בתולה, אלטע, פרומע ווייבער רייבען די הענד אַן די טהירען פון זייערע געוועלבער, און פערגלייזען די אויגען צום הימעל און ענטפערען אָב אָמן נאָכ׳ן קדיש, וואָס הערט זיך פון בית־המדרש ארויס... דאָס בית־המדרש איז אָנגע־שטאָפּט מיט יודען, יונג און אַלט. אין גאָט׳ס הויז ווערט א וואַרים־קייט. יודען האָבען זיך געגעבען א נעהם צוריק צום רבונו של עולם. א מגיד איז געשטאַנען אויף דער בימה און האָט יודען מוסר געזאָגט.

און מיט זיין זינגענדיגען, מגידות׳דיגען קול האָט ער יודען אויפגע־מישט דעם יחוס, וועד זיי זיינען, און וואָס זיי זיינען, — אַז זיי זיינען גאָט׳ס קינדער, גאָט וויל זיי נאָר פּרובען און ער וואַרט יעדע מינוט, אַז יודען זאָלען צו איהם צוריקקעהרען; און האָט זיי אַ משל געגעבען מיט אַ בן־מלך, וואָס האָט זיך פערזינדיגט צו זיין טאַטען דעם מלך, און האָט זיי אויסגעטייטשט אַ פּסוק פון ישעיה: „כה אמר ה׳ — גאָט טהוט זיך אזוי זאָגען: אי זה ספר כריתות אמכם — וואו איז זיך דער גט, וואָס איך האָב אייער מוטער געגעבען?״

און יודען האָבען זיך געפיהלט קינדער, — פערוואָגעלטע קינדער אין גלות — פון זייער טאַטען אין הימעל. און נאָך דער דרשה האָבען זיך יודען געגעבען אַ נעהם צום „מעריב״.

דער זעלבער וואָכענדיגער „והוא רחום״, וואָס דערמאָהנט אָן דעם ווינטער־לאָמפּ, דאָס זעלבע יודעל „ר׳ אשר־אהרן־קל־וחומר׳ס״ הייזע־ריגער ניגון (ר׳ אשר האָט שוין זיין חזקה), נאָר דאָך איז עס נישט דער זעלבער „מעריב״. עס לעבט עפּעס צווישען דעם שוואַרצען עולם, וואָס איז בעהאַלטען אין דער האַלב־טונקעלהייט פון בית־המדרש; אַ פערגעסען בענקשאַפט וועהט צווישען עולם, דאָס בענקשאַפט פון פער־טריבענע פּרינצען צו זייער פאָטער דעם מלך... אַ גלאַנץ איז געפאַלען, אַ טונקעל־טרויעריגער גלאַנץ, אַ בעהאַלטענער גייסט, וואָס האָט יודען אַ בשותפות׳דיגע נשמה געגעבען. און דער פּראָסטער, וואָכענדיגער „והוא רחום״ איז אָן אַנדערער געוועזן, אַנדערע ווערטער גאָר. בורא יום ולילה, גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור, — אַ נשמה האָט געלעבט צווישען דעם פּראָסטען, וואָכענדיגען עולם, די נשמה פון יודישען כלל, די פּראָסטע, די וואָכענדיגע פון דער חברה תהלים...

דער עולם איז געשטאַנען שמונה־עשרה. אין בית־המדרש איז האַלב־טונקעל, די ליכטלעך פאַר׳ן עמוד האַלטען שוין אין צאַנקען, נאָר ערגעץ דאָרט, אין בעהאַלטענע ווינקעלעך, טוקען זיך טראָפּען ליכט אין אָרומיגע ימים פינסטערניש. אַ שטומע שטילקייט איז אַרום איבער די קעפּ געהאַנגען. דער איינציגער טלית צווישען די מענגע שוואַרצע קאַפּאָטעס האָט אויסגעזעהן ווי אַ לעבעדיגער צווישען טויטע שאָטענס: אָן עולם פון שוואַרצע שאָטענס בעוועגען זיך אַהין און אַהער, ווי אַ סוד׳דיגער ווינד וואָלט אין זיי געבלאָזען און געבויגט זייערע קעפּ אַהין און צוריק, ווי אַ ווינד וואָלט זאַנגען געלעגט... צווישען עולם איז

קיין וואָרט, קיין הויך נישט געהערט געוואָרען. דאָ און דאָרט האָט זיך א „אוי, מאַמע!“ ארויסגעריסען פון אן אַלטער, פערקרענקטער ברוסט. און דער שטומער עולם שאָטענס, ווי ער וואָלט מסכים געווען אויף דעם קרעכץ, האָט זיך אהין און אהער אין א בעהאַלטענעם סוד געשאָקעלט. א שטומע נשמה, געהילט אין א שווארץ ליילעך, האָט אין דער שטיל צווישען עולם מתפלל געווען, און די תפלה איז א שטומע און א שווארצע געווען...

עס איז שוין נאַכט געוואָרען.

פון די טאָפּאָלען, וואָס זיינען אויפ'ן „שווארצען וועג“ צום בית־עולם צו, זיינען די ניגונים פערשטומט געוואָרען, א פּנים די „הויכע דייטשען מיט די לאַנגע בייטשען“ האָבען זיך צו פריה שלאָפען געלעגט. און פון דאָרטען וועהען קאַלטע ווינדען. אין געסעל איז טונקעל, אַלץ איז אין שווארצע לייליכער געהילט. די לאָדען זיינער איבער די פענ־סטער פערמאַכט, און פון די לאָדען־שפּאַלטען דרינגען שטראַהלען ליכט פון די אָנגעצונדענע לעמפּעלעך ארוים. יודען זיצען ביי דער ארבייט שוין. עס הערט זיך א קלאַפּען פון א שוסטער'ס א העמעריל אויפ'ן שוסטער־שטיין, און דאָס קלאַפּען שלאָגט אָב אין געסעל, ווי עפּעס בעקאַנטעס, איינגעבאָרענעס, ווי די גריל אין אויוועז... און דערמאָהנט דעם עולם אָן די לאַנגע, פינסטערע ווינטער־נעכט ביים ווערקשטאַטיל. אין הארצען קלאַפּט עס מיט שרעק: „ביי־נאַכט“.

ארום דער שטאָדט און אין דער שטאָדט זיינען די הייזלעך פער־טרונקען אין ימים גרין־בעוואַקסענע בוימער פון די שטאָדט־סעדער, וואָס האָבען אין זיך דאָס שטעדטעל ארייגענומען און געמאַכט עס פאר א גרויסען בלומען־טאָפּ. די בני־ישראל האָבען אין די סעדער גערוהט, דאָ און דאָרט האָבען פון דעם טונקעלען גרינס פייערלעך ארויסגעשיינט, און א רויך טראָגט זיך פון די סעדער: א סעדערין קאָכט אָב וועטשערע, און די ליכטלעך צווישען די טונקעלע גרעזער האָבען מיט א ליעבער, פרומער אימה פער'סוד'עט דאָס שטעדטעל, און אין דער שטיל געצווינגען צו זיך. און דאָ און דאָרט זיינען צווישען די טונקעלע גרעזער ארויסגעפלויגען ברענענדיגע ווערימלעך, ווי פונקען פייער, ווי פערלאָרענע נשמות...

און גאָט'ס וועלט איז געווען ווי א פערליעבטע, צנועה'דיגע כלה, וואָס שפּאַצירט איינע אַליין ביים עק וועג, אין געסעל אראָב, צום שווארצען וועג צו.

דער טונקעלער, שטילער הימעל האָט „קריאת־שמע" געלייענט איבער'ן שטעדטיל: „המפיל שנה על עיני" — טהוט ווארפען א שלאָף אויף מיינע אויגען, „ותנומה על עפעפי" — און א דרעמעל אויף מיינע ברעמען...

X.
נאָך יום־טוב

אריבער די ימים־טובים. דאָס שטעדטעל האָט זיך אָבגעפּאַסט אַ תּענית און דערפאַר נאָך דעם געקראָגען אַ שמחת־תּורה. אין דער־פריה האָט נאָך אהרון ליב שוסטער מיט'ן בלינדען אויג אָנגעטהון זיך פאַר אַ טערק מיט'ן טלית אויפ'ן קאָפּ, געטאַנצט אין שטעדטיל מיט'ן ספר־תּורה'לע און געקלאַפּט אין טיש פון בית־המדרש מיט דער פויסט: „אונזער משה רבינו, אונזער..." האָט זיך אָבער צוגערוקט די ערשטע נאַכט פון נאָך יום־טוב, אַ ווינטערדיגע חשון־נאַכט...

אַ שטומע, געשטאָרבענע נאַכט, — קיין הייזעל, קיין ליכט. קאַלטע ווינדען בלאָזען און רייסען זיך אַהן און אַהויב, אָהן אַ סוף. דאָ און דאָרט מאָלט זיך אויס אַ שאָטען פון אַ שטעהענדיגען בוים, וועלכער בעוועגט זיך מיט אַ נאַקעטער צווייג און מאַכט אין דער נאַכט דעם איינדרוק פון אַ גלגול פון אַ געשטאָרבענעם בוים. דער שאָטען פון זיינע פאַנטאַסטישע, נאַקעטע צווייגען שיידט זיך אָב און שרעקט אין דער פינסטערניש פון דער נאַכט. אַרום און אַרום איז שטום, טויט און שוואַרץ. ווייט אין געסעל אַראָב, דאַכט זיך, געהט פּאַמעליך דער שאָטען פון רחל־לאה, די געשטאָרבענע מאַמע. זי געהט פּאַמעליך אין איהרע ווייסע תכריכים און האָרכט זיך איין הינטער דעם לאָדען פון איהר שטוב, צי פּייניגט נישט די שטיף־מאַמע איהרע קינדער... דאָ און דאָרט שפּיעלט זיך דער ווינד אָן אַן אָבגעריסענעם בלעך אָן אַ שילד ערגעץ פאַר אַ געוועלביל און קלאַפּט אַהין און אַהער. ערגעץ דאָרט, אין אַ פערלאָזטער רינע, טריפען טראָפּען וואַסער, און די טראָפּען קלאַפּען, בלאָנדזענדיג אין דער רינע... ווייט אין געסעל הערט זיך אַ רעש'ען פון אַ גרויפּען־מילעכיל. די גרויפּען פאַלען אויף דעם רייבשטיין, און עס קלאָגט זיך, האָט פּרעטענזיעס — ווייסט איין גאָט, אויף וואָס און אויף וועמען...

אין דער טויטער נאכט הערען זיך איינזאמע טריט, אבקלאפענדיג אן שטיינער. עס געהט שוין א יוד מיט'ן טלית־זעקעל אין בית־המדרש אריין תהלים זאגען, און א קאלטער „גוט מארגען" קלאגט אין געסעל. פון א הויכען פענסטער דרינגט א ליכטעל ארויס, ווי עס וואלט אין דער לופטען געהאנגען, אין א שטיל קלאפען פון א נייה־מאשין צורייסט די געשטארבענע נאכט: א שניידער איז אויפגעשטאנען צו דער אר־בייט. פון א הינטער־געסעל הערט זיך א וואגען שפאנען, און ווער לויפט דאס ווייט אין דער פינסטערער נאכט אין געסעל...

די נאכט ליעגט נאך טויט איבער'ן שטעדטעל, און דאך הערט זיך שוין דאס לעבען פון שטעדטעל, פון אונטער דער נאכט וועקט עס זיך...

גרויער ווערט די נאכט, און דער טאג הויבט אן ארויסצוקוקען ווי דורך בעהויכטע ברילען. עס שניידען זיך ארויס פון גרויען שטח שאטענס פון הויכע הילצערנע געביידען, און ווי נייע־בעשאפען געהמען זיי ערשט אן אויף זיך פלייש און ביינער... פון די פענסטער ווייזען זיך „מארגען־ליכטלעך". א קאלטער ווינד בויגט די בוימער אין געסעל, און עס דאכט זיך, אז די הילצערנע געביידען לאזען זיך אויך בויגען נאכ'ן ווינד... אין מיטען מארק שטעהען פויערשע פוהרען געשפאנט. יודען לויפען מיט פעקלעך, קאסטענס, מיט דרענגער און ברעטער. מען פאהרט אויפ'ן מארק אינ'ם צווייטען שטעדטיל אריין.

פון געסעל קומט אנצופאהרען ר' משה פעלצענמאכער, ער פאהרט ארוים מיט די פעלצען־פעלכלעך, צו וואשען זיי אין טייך. דער נאכט־טוי הויכט נאך אויף זיין וואגען. דער הימעל ווערט גרויער, אין א טלית זיך איינגעוויקעלט, און האלט ערשט ביי „מה טובו". די הייזלעך שטייגען און שיידען זיך אב אלץ בולט'ער פון גרויסען שטח. דא און דארט פערלעשען זיך שוין די ליכטלעך אין די פענסטער, און ווי זיי וואלטען פון זיך א סוד אראבגעווארפען, שטעהען זיי, ווי אנגעקומענע פון אן אנדערע וועלט, מיט אונטערטהעניגקייט: אט אזוי זיינען מיר, אזוי ווי איהר זעהט אונז!...

בחורים, בעלי־בת'ישע קינדער אין ווארימע פאלטא'ען, מיט די תפילין־זעקלעך געהען אין בית־המדרש אריין לערנען. ס'איז שוין גרויסער טאג, און פון בית־המדרש שיינען נאך אלץ ארוים אנגעצונדענע ליכט. עס הערט זיך לערנען, דאווענען, — ווארים מוז אינעווייניג

זיין... איבער די דעכער, איבער די פּלויטען ליגט פערהויכט דער ווייסער מאָרגען־טוי, פריש, קאַלט און שניידט פון דערווייטען — דער ערשטער ווינטער־הויך. פון טהייל קוימענס געהט א רויך אַרויס: א יודענע קאָכט שוין דאָס אָנבייסען — דעם יעסענדיגען קרויט־באָרשטש מיט קאַרטאָפּליעס, און איבער'ן שטעדטעל פערגרויט זיך א קאַלטער תחינה־טאָג...

טהיילמאָל האָט זיך די זון פּלוצלונג אין הימעל ענטפּלעקט, ווי פון דער העלער הויט אַרויסגעקראָכען, ווי דעם חוב עפּעס אָפּגע'פּטר'ט. א מינוט האָט מען זיך אין האַרצען האָפנונג געפיהלט. באַלד אָבער האָט א ווינד אין מאַרק געבלאָזען, געכאַפּט דאָס ביסעלע שטויב מיט די פּאָר שטרויען, וואָס די דאָרפס־פוהרען האָבען אין מאַרק איבערגע־לאָזט, מיט נאָך שמאָכטעס און לאַכטעס, וואָס דער גוטער יאָהר ווייסט זיי, פון וואַנען זיי האָבען זיך אין מאַרק פערבלאָנדזעט, און דער ווינד האָט מיט זיי א טענצעל אין קאָן געמאַכט. דאָס שדים־טענצעל האָט אין פּנים ווי מיט ריטער פון א בעזים געשניטען, און ווי מיט א בעזים האָט עס אין האַרץ יעדעס שטיקעל האָפנונג אויסגעקעהרט...

די סוכות שטעהען נאָך פון נעכטען, דער ווינד נעהמט א ביסעל סכך אַראָב און טראָגט עס אין מאַרק, און ווי פערשעהמט בלייבען זיי שטעהן, די סוכות, בגלוי ראש, גאַרנישט — פּיער ליידיגע ווענד, צוזאַמענגעקלאַפּט פון העלצלעך און ברעטלעך, אָהן א דאַך, אָהן א שטיקעל סכך, צו וואָס? און צו ווען? א שעהן פּנים האָט דאָס!

און די דריי בוימער אין דער יודישער גאַס שטעהען איינגעטונקט אין זייערע אָבגעוועלקטע בלעטער. די בוימער מיט די נאַקעטע צווייגען קוקען שטום און טויט, ברייט און ווייט אין מאַרק אַריין. טהייל־מאָל זיינען זיי, ווי עפּעס מסכים אויף וואָס, שאָקלען צו מיט א נאַ־קעטער צווייג, וואָס האַלט נאָך א בלעטעל אויף איהר שפּיץ — א זכר פון זומער: אַזוי, אַזוי, מיינע קינדערלעך!

נעכטען איז שמחת־תורה געווען, און אַז אַלץ האָט מען געהאַט פערגעסען; א מאָל אין יאָהר פרעהליך זיין — איז מען פרעהליך געווען. האַלב־שכור האָט מען זיך שלאָפען געלעגט, האָט מען זיך אויפגעכאַפּט אין דער פריה, האָט עס פון די בעטען געהויבען. — איבער יום־טוב האָט א יודישער קרעמער דאָס ביסעל מעהל פון זעקעל

אויפגעגעסען, ביי א יודישען בעל־מלאכה איז דאָס העמעריל מיט דער צוואַנג ערגעץ־וואו פערפאַלען געוואָרען...

מען איז אין מאַרק געקומען מיט די שטעקעלעך, מוכן ומזומן א גראָשען געלד צו פערדיענען. דער ווינד בלאָזט. א „בעל־יכול" דרעהט זיך אין מאַרק אַרום, אַריינגעקראָכען און צולעגט זיך אין זיין שאַפּען־פּעלץ, איינער נאָך אין זיין יום־טוב'דיגען, זיידענעם הוט (דער וואָכענדיגער איז איהם ערגעץ־וואו איבער יום־טוב פערפאַלען געוואָרען). יודען דרעהען זיך אַרום, קוקען אויס אויף א פּוהר ווי אויף משיח'ן. איינער איז אויף'ן צווייטען ברוגז, פון דערווייטען, פאַר גאַרנישט אין דער וועלט... אויף דער שוועל פון ר' לייביש עפּ־שטיין'ס געוועלביל שטעהען מעקלערס, פּריהרען אין די כאַלאַטלעך, עס הייסט, ווי זיי האָבען שוין גאַרנישט וואָס מעהר צו טהון. דער „בעל־יכול" קויפט א רעטעך אין גאָס ביי די שטעלען צום מיטאָג. יודען קוקען איהם נאָך און קרעכצען, טייטען אויף איהם מיט די פינגער, אַלע קלעהרען איצט איין געדאַנק: נאָר ער אַליין וועט היינט מיטאָג עסען...

אין געסעל דערהערט זיך א גערודער. דער סטראַזשניק שלעפּט צוויי לייכטערלעך מיט די שבת־קאַלדרעס פאַר פּאָדאַטקעס, א יודענע לויפט נאָך, בעט זיך, — דער סטראַזשניק הערט נישט. יודען ציטערען אין די לייכטע כאַלאַטלעך, און עס קלאַפּט אין די הערצער: אוי, אוי, הירה־געלד...

קינדער געהען נישט אין חדר אַריין. פון אַלטען חדר אַרויס און אין נייעם נאָך נישט אַריין, דרעהט מען זיך דערווייל פוסט און פּאַס אַרום, און מען וואַרפט זיך דער מאַמען אין די אויגען. די מאַמעס שילטען, כאַפּט מען א שטיק ברויט אין קעשענע אַריין און מען לאָזט זיך. אין קצב'ישען געסיל זיינען אויסגעשפּרייט פּעלצען־פעלכלעך צו טריקענען זיך אויף דער זון. אויף לאַנגע זעק איז פּער־שפּרייט ווינטער־אויבס, עפּעל, פלוימען, כאַפּט מען הענד פלוימען און מען לויפט אין שטאָדט־פּעלד אַראָב, וואו די בהמות פּיטערען זיך. א שווערער טוי הויערט אויף אַלעס, נאָר עס שאַדט נישט, מען נעהמט צוזאַמען צווייגען, שטענגלעך פון טערקישען ווייץ, איבערגעבליעבען סכך און מען מאַכט פייער, מען בראָט קאַרטאָפעל, מען זעצט זיך אַרום און מען פלעכט לולב־פינגערלעך (אָוועקגעגנב'עט פון איבער־

געבליבענעם לולב). דער רויך פון פייער געהט אויף און לעגט זיך שווארץ איבער'ן שטעדטעל, קינדער האבען דאס שטעדטעל איינגענומען...

מלמדים דרעהען זיך אין מארק ארום, חנפ'נען די ארימע בעלי-בתים. אנגעגעסענע טאטעס הארכען אויס די גוטע רייד און שאקלען צו מיט'ן קאפ... בחורים קומען אן צופאהרען פון דער פרעמד מיט די קעסטלעך אויף די פלייצעס און נייע קאפאטעס (געמאכט אויף יום-טוב), געהען אין די הייזער ארום, שאפען זיך טעג. מאמעס בעגלייטען זייערע בחורים'לעך אויסער דער שטאדט ארויס, נאכשלעפענדיג נאך זיי די קעסטלעך, שיקען זיי אין דער פרעמד לערנען; קלעהרען אויף א תכלית...

דאס גאנצע שטעדטעל האט פאר עפעס מורא. עס ציטערט, ס'קלעהרט אויף א תכלית...

הינטער דער שטאדט ארויס שפאציערט א יוד א שניידער מיט א לאנגער, געלער באָרד און פערלאפענע אויגען מיט א הויכען, דארען נעזיל. א יונג, אנגעטהון אין א נייעם „סאק-ראק“ — זיין זומער-לוין. געהט מיט איהם דער שניידער, זאגט איהם גליקען צו, דער יונג שווייגט שטיל. און דארט אויפ'ן וועג לאזט זיך שוין איינער מיט א פעקעל אויף די פלייצעס ווייט אין דער וועלט אריין, זוכענדיג ערגעץ א שטיקעל ברויט אין דער פרעמד, און א מאמע געהט נאך און בענשט און וויינט...

פארנאכט קומען אן די פוהרען צופאהרען פון מארק, מיט פעס, קאסטענס, דרענגער און ברעטער. פון די געוועלבער דרינגען די לעמפלעך ארויס, די הימלען זיינען בעכמארעט, ליעגען געדיכט נאהענט איבער'ן שטעדטעל, א קאלטער רעגען קאפעט (אזוי איז שוין, אז עס איז א מארק, מוז רעגענען) מיט איין מאס, מיט איין כונה, אדער גאר אהן כונה. די רינשטאקעס ווערען ברייטער, פולער מיט וואסער, נעהמען א האלבע גאס צו. מען קען שוין נישט אריבער פון איין זייט גאס צו דער צווייטער. מען שטעהט אויף די שוועלען און מען קוקט זיך אריבער. דאס וואסער פון די רינשטאקען קומט אריין אין די געוועלבלעך, וועלכע ליעגען מיט די שוועלען אין דער ערד איינגעקאפעט. יודען שארען ארויס דעם אונגעבעטענעם גאסט מיט לאפעטעס, פלעדער-ווישען. דורך איין טהיר געהט ער ארויס, דורך צעהן צוריק

אריין, און גזל'ט ארום שטיקער האלץ און ברעטלעך פון די געוועלבלעך און שווימט דערמיט אין געסיל. די ווייבער לויפען נאך: כאפט, האלט איין, האלט איין!

אין געסיל שפאציערט אין בית־המדרש אריין גדליה יודעל'ס, דער טויט אליין, א יוד א סובאטניק פון טאטען און זיידען, הויך ווי א יוד, און שמאל ווי א יונגעל, אזוי אז מען האט מורא, אז דער הויכער גוף זיינער זאל זיך נישט דורכברעכען. זיין דינער האלז איז מיט א דיקע פאטשיילע פערבונדען. ער כארכעלט און קוקט מיט די גרויסע אויפגעריסענע אויגען. דאס שטעדטעל ווייסט, אז ער וועט שטארבען דעם חודש, דער ערגסטער חודש פאר סובאטניקעס, און זיי קוקען אויף זייער גלייכען, וואס איז נאך היינט מיט זיי, און מארגען וועט ער שוין געהערען צו דעם סוד, וואס איז אזוי בעהאלטען פון אונז, און וואס מיר האבען אזוי מורא דערפאר. אין געסעל ווערט שטיל, אז גדליה יודעל'ס געהט דורך, מען הויבט אן אין די הערצער תשובה צו טהון, ווי דער מלאך־המות מיט זיינע ברייטע, שווארצע פליגלען וואלט דורכ'ן געסעל דורכגעפליגען. יונגלעך שטעהען און סוד'ען זיך אין אויער, און ווייזען מיט'ן פינגער אויף איהם... און דאס געסעל האט דרך־ארץ פאר'ן טויט...

ביי נאכט זיינען די בעל־הבית'טעס געזעסען מיט די שכנות ארום דעם אויווען, אין וועלכען עס האט זיך געבראטען עפעלעך פאר די יונגלעך, וואס לערנען אין חדר ביי־נאכט. די ווינטער־לאמפ האט זיך אויפ'ן טיש געברענט, און די ווייבער זיינען געזעסען ארום, די ווינטער־וועש פערריכט און מעשיות דערצעהלט. די יונגע קינדער, וועלכע לערנען אין די דרדקי־חדרים, האבען די בעהעלפערס שוין פון חדר געבראכט, און ביז די עלטערע וועלען פון גמרא־חדר קומען און אנהויבען דאס גרויסע שפיעל, זיצען זיי דערוויל ביים קליינעם קינ־דערשען טישעלע און שפיעלען „הענגלעך". אין שטוב איז דערוויל נאך שטיל. דורך די פינסטערע פענסטער קוקט אריין די פינסטערע נאכט. אין דרויסען איז נאכט — און דא זיינען מיר אין דער־היים, „ביי דער מאמע".

פון לאוויטשער מאָיק איז אויך צוריקגעקומען מיט איהרע פעק

און קאַסטענס מלכה׳לע, ר׳ יחזקאל גאַמבינער׳ס ווייב. ווי אַן אַלטע בעל־הבית׳טע איז זי געפאָהרען אויפ׳ן מאַרק איינקויפען דעם אויסשטייער פאַר לאה׳לען, דער יונגסטער טאָכטער. אַז זי איז געקומען מיט די פעק און די קאַסטענס, זיינען זיך צוזאַמענגעקומען דאָס גאַנצע הויז־געזינד, די גאַנצע משפחה, און אַלע נאָהענטע און ווייטע בעקאַנטע, איטעל און הינדעלע, און רחל־לאה מיט די מוהמעס, בעקוקען די זאַכען, זאָגען מבינות, וויפיעל עס קאָסט, און ווינשעווען דער כלה. מלכה׳לע האָט אויסגעפּאַקט דעם ציטץ מיט׳ן קאָרט, די טיכער און די געצויגענע ליילעכער, און פון יעדען שטיקעל בעזונדער זיין היסטאָריע דערצעהלט, די טרעפעניִשען און די געשעהעניִשען, ווי אַזוי און ווי אַרום עס איז געוואָרען געקויפט, און די „שיעור׳ן“, וואָס האָבען זיך געטראָפען ווי די „האָהר“ אויפ׳ן קאָפּ. די ווייבער האָבען יעדע זאַך בעזונדער געטאַפּט, געוואויגען און געמאָסטען און געגאַנגען טרעפען, וויפיעל עס קאָסט און קיינמאָל נישט געקענט טרעפען: אָדער אַ ביסעל צו־פיעל, אָדער אַ ביסעל צו־ווייניג. אַליין צו פערשטעהן, האָבען די ווייבער, ווי דער שטייגער איז (אַזוי ווי זיי וואָלטען זיך אָבגערעדט פון פריהער) פונקט קאַפּויר געטראָפען, איינע ווי די צווייטע. אַז איינע האָט געזאָגט בוידעם, האָט די צווייטע געמוזט פונקט טרעפען: קעלער. איז דאָרט אַרויסגעקומען אַ ביסעל מינעס, מיט מיילעבער־פערקרימעניִשען, נו, נו... איז געקומען צוגעהן דער קאַלישער ווייבערשער שניידער (אַ שוואַרצער יונגער־מאַן נאָך דער חתונה, וואָס דאָס וואויל־יונגקייט ליעגט איהם נאָך אויפ׳ן פנים אויסגעגאָסען), דער מיט׳ן אַכט־קאַנטיגען היטעלע, וואָס לייענט מעשה־ביכלעך, און וואָס אַלע שבת טאַנצען ביי איהם יונגען מיט מיידען, און וואָס ער האָט אַ געוואוינהייט די ווייבער צו קיצלען הינטער די אָרעמס, אַז ער נעהמט זיי די מאָס; און וואָס טאַקע איבער דעם האָט ער שוין נישט איין מאָל געקראָגען אויסגעפּאַטשט פון אָרענטליכע בעלי־בתים. ער איז געקומען מיט׳ן בוך, וואָס ער רופט עס „זשורנאַל“, — אַזאַ מין בוך מיט ווייבערשע מענטעלעך, — און האָט געוויזען, ווי מען טראָגט אין פּאַריז קליידער מיט שמאָלע אַרבעל און אַרום האַלז אַזעלכע „פרענזעלעך“, איינס אויפ׳ן צווייטען פערוואָרפען, און האָט דערצעהלט, ווי מען טראָגט אין פּאַריז אַזעלכע מיני מאַנספערשוינענדיגע קאַפּאָטעס מיט באַשליקען פון הינטען. ער ווייסט, זאָגט ער, ווי צו אַרבייטען,

ווי מען טראָגט אין דער וועלט, נאָר דאָ איז נישטאָ פאַר וועמען. טאַקע דערפאַר וועט ער באַלד נאָך פּסח פאָהרען קיין לאָנדאָן, אויפ'ן ים, ער האָט שוין אין דער־היים א „שיפס־קאַרטע" ליעגען. און דאָס אַלע האָט ער „געשפראָכען" אין אזא מין נײ־מאָדנער שפּראַך, מיט דייטשע ווערטער, פון די ביכער אַרויס. „אזא שניידער־יונג איז דאָס, קיין יוה וועט שוין פון איהם נישט זיין"...

אין קיך שטעהען אויסגעשטעלט אַלע קינדער, יונגלעך און מיידלעך (ערשט צוריקגעקומענע פון חדר, די ליכטלעך ברענען זיך נאָך אין די לאַמטערנעלעך). אין מיטען צווישען זיי שטעהט רחל־לאה די בעקערין און טהיילט פון א גרויסער שירץ אַרויס קליינע האָניגלעקעכלעך, לאַנגע פלעצעלעך, געמאַכט ווי פייגעלעך, וואָס זי האָט פאַר זיי געבאַקען, וואָרום, אזוי איז שוין דער מנהג פון לאַנג, צוטהיילען די קינדער לעקעכלעך, אין דער נאַכט, ווען מען גיט אוועק די אויפשטייער צו גייען.

XI.
דריי חופות

מזל־טוב, מזל־טוב! היינט איז לאה'לעם חתונה.

א שטילע, קלארע טבת־נאכט.

נאך א פאר טעג, ווי דער שניי האט אהן אן אויפהער געשאטען אויפ'ן קליינעם שטעדטעל און בעשאטען עס פון קאפ ביז צו די פיס, איז אין א שעהנעם פארנאכט די לבנה אנגעקומען. זי האט זיך געמאכט א וועג דורך די וואלקענס און האט דאס שטעדטעל ליכטיג געמאכט אזוי, אז די קינדער, וואס זיינען אהיים געגאנגען פון חדר מיט די ברענענדיגע לאמטערנעלעך, האבען זיך מיט זיי מעהר בענוצט פאר אן אילומינאציע, ווי אויף צו בעלייכטען דעם וועג. נאך דער לבנה זיינען ארויסגעשוואומען די שטערען, יעדער איינציגווייז, פון די בעהאלטענע ערטער, וואו זיי ליעגען אין זייער רוה, און האבען זיך א לאז געטהון צווישען די גרויסע ריסען פון איין וואלקען און צווייטען אין די עקען וועלט אריין. די שטערען האבען געשימערט און בעלויכטען די בערג שניי, וועלכע האבען געהויערט איבער'ן שטעדטעל און אין שטעדטעל, ווי סטאדעס ווייסע שעפסען, איינס ביים צווייטען...

אין שטעדטעל איז היימליך. די געוועלבלעך זיינען אפען, די לעמפלעך שיינען ארוים, יונגעלעך כאפען זיך אויף די שליטענס, וועלכע גלימפערען אין גאס. אין שטעדטעל איז א שמחה: דריי חופות! דער גביר פון שטעדטעל, ר' יחזקאל, מאכט חתונה זיין יונגסטע טאכטער לאה'לען. ר' יחזקאל'ס פערד־יונג נאטע פיהרט אונטער דער חופה יחזקאל'ס קעכין יענטען און דער בלינדער עקיבה גיט איין א ספר תורה'לע. ביי ר' יחזקאל'ן וועט דער רבי אליין מסדר קדושין זיין. אזוי פיעל חסידים, נגידים זיינען אנגעקומען אויף דער חתונה, מיט א מוזיק פון סאמע פידלען, און ר' נח ברחן אויך דא, — עס

וועט זיין א לעבען!... אויך ביי נאָטעס חופּה וועט זיין ניט אבי ווי, נאָטע וועט צודעקען יענטען דעם קאָפּ פאר כל־ישראל. ניט אומזיסט איז שוין אזא מנהג ביי די אַלטע בעלי־בתים חתונה צו מאַכען א דיענסט אין איין טאָג, ווען מען גיט די יונגסטע טאָכטער אויס. און היינט דער יום־טוב פון אריינגעבען דאָס ערשטע מאָל א ספר־תורה אין חברה תהלים!

דאָס גאַנצע שטעדטעל איז פול מיט מחותנים און מחותנת׳טעס, מען ראַמפּעלט אַרום אויף שליטענס, וועלכע קלינגען מיט די גלעקלעך אין אַלע גאַסען. יונגען כאַפּען זיך פון הינטען אַרויף, און עס איז א ליאַרים און געטומעל. עס בעווייזען זיך חסידים אין זיידענע היט, סאַמעטענע היט, אין שטריימלעך און ספּאָדקעס, געקנייטשט אין דרייען, טהיילען זיך כבודים אין דער גאַס. עס בעווייזען זיך יודען אין אויסגעשמירטע שטיוועל מיט אויל, אין שבת׳דיגע, טוכענע קאַפּאָטעס מיט׳ן שניט פון הינטען; מחותנת׳טעס מיט ברייטע שטערענטיכער, מיט האַרץ־ברעטלעך, מחותנת׳טעס מיט הויכע הויבען, מיט שלייפעלעך און זיידענע ברייטע קליידער, ברוגז׳דיגע מוהמעס שטעהען פאר די טהירען, אָנגעטהון מיט די קייטעלעך, מיט די בראָשקעלעך און וואַרטען אויף דעם שליטען, וואָס מען האָט אַרויסגעשיקט נאָך די חתונה־געסט (א נייי־מאָדישער אויפטהו), כאָטש זיי האָבען איינינע טריט נאָר אַריבערצוגעהן. מיידלעך, בעלי־בתי׳שע קינדער (א פּאָר טאָג נאָך פאר דער חתונה זיינען זיי שוין אַרומגעגאַנגען מיט קליינע צעפּלעך, וועלכע זיי האָבען זיך געפלאָכטען, כדי די האָהר זאָלען זיין „געקאַרבט“), זיינען אויסגעציערט אין ווייסע קליידלעך, אין בלויע סטענגעס און מיט ווייסע שיכלעך. אין די הענד האַלטען זיי סאַמעטענע בייטעלעך אויף טאַנץ־געלד. עס געהען צום חתן בחורים אין אַטלעסענע קאַפּאָטעס, אין סאַמעטענע היט, טהייל אין משפּחה־שטריימלעך, וואָס איז א צייכען, אז דער בחור האַלט ביי א שדוך טהון. עס בעווייזען זיך יונגלעך אין קאַפּעלעך און מיידלעך מיט אויסגעצוואָגענע קעפּלעך, וואָס געהען מיט די מאַמעס אויף די חתונה. די מוזיק הערט זיך שוין אין געסעל. מען טאַנצט, דאָס גאַנצע שטעדטעל קומט אָן אויף איין פּלאַץ און מען טאַנצט אין שניי. יונגען קנעטען קוילען שניי, און גרייטען זיך אָן, ווען מען וועט חתן־כלה צו דער חופּה פאר׳ן שוהל־הויף פיהרען... און די לבנה שטיפט אויף

אַרום, בעגיסט מיט ליכט דעם שניי, וואָס ליעגט ווי אַ וואַרימער דעק איבער'ן שטעדטעל. ליכטיג, היימליך, ווי ביי־טאָג. די שטערען ווינקען אַראָב, דער שניי פינקעלט אַרויף, בריליאַנטען פליהען אין אויר אַרום, און די הייזלעך שטעהען אין די ווייסע קאַפּקעלעך אויפ'ן קאָפּ, און שליטענס ראַמפּלען, גלעקלעך קלינגען, רוישען, און יונגען כאַפּען זיך אויף פון הינטען אויפ'ן ברעטעל.

אין גאַס האָט זיך געהערט פידלען שפּיעלען חסידישע, לאַנגע, אויסגעצויגענע נגונים. ר' שלמה לינשעצער'ס פידעלע וויינט אין דער גאַס, און עס האָט זיך אוועקגעלאָזט אויף אַ שטייגער. די שטערען אין הימעל, די ווייסע וועלט אַרום און אַרום שווייגט און האָרכט זיך איין. חסידים זינגען זיסע נגונים. פון די פענסטער ווייזען זיך ליכט און לאָמפּען. אויפ'ן געסעל ווערט העל, ליכטיג, ווייבער שטעלען זיך פאַר די טהירען מיט אָנגעצונדענע קיהן־העלצלעך. די פייערען צו־פלאַקערען זיך. מען פיהרט דעם חתן מיט דער כלה צו דער חופּה פאַר'ן שוהל־הויף. עס הויבען אָן געהן חסידים אין שוואַרצע שטריימ־לעך — אַ ים שוואַרצע סאַמעטענע היט, אַטלעסענע קאַפּאָטעס. עס שיטען זיך ווייבער אין בלאַנקענדע שטערנטיכער און מיט בריליאַנטען, וואָס זיינען איינגעזעצט ווי שטערען. ברייטע, זיידענע קליידער רוישען. כפול־שמונה'דיגע הבדלות פלאַקערען אין די הענד. שוואַרצע סאַמעט טוקט זיך אין זיידענע, העלע קליידער, ווי שוואַרצע שטראָ־מען וואַסער אין ווייסען שניי. דער רבי איז אין אַ ווייסען כאַלאַט אין מיטען, און די שוואַרצע סביבה איז אַרום איהם. די לאָוויטשער רבי'צין אין דעם ברייטען שטערנבאַנד טאַנצט פאַר חתן־כלה, שיט ראָזינקעס און מאַנדלען, קליינע חדר־יינגלעך, מיידעלעך כאַפּען די ראָזינקעס, וואָס פאַלען איינע נאָך דער אַנדערער. די שמשים מיט רצועות טרייבען פאַנאַנדער די קינדער, מאַכען אַ וועג. עס ווייזען זיך חתן־כלה. זיי געהען בייזאַמען, פערדעקענדיג זיך די אויגען מיט די נאַז־טיכלעך. די מחותנים געהען פון ביידע זייטען. ר' יחזקאל אַליין איז אין אַ שטריימעל, אין שיך און זאָקען גלייך מיט'ן מחותן. די מחותנת'טעם פיהרען די כלה אונטען אַרום. דאָס אַלץ וואַרפט אָן אַריסטאָקראַטישען גלאַנץ, חסידיש און נגידיש. און די פידלען שפּיעלען און די חסידים זינגען מיט און די הבדלות לויכטען מיט...

נאָך דעם ערשטען צוג האָט זיך געוויזען דער צווייטער. נאָטע

פיהרט יענטע׳ן אונטער דער חופה. פון פאָרענט איז געלאָפּען אַ יונג און האָט געטראָגען די שוהל־לאָמטערנע מיט די אויסגעשניטענע לייבען און בערען, וואָס יעדער פון זיי האָט זיך געברענט אין אַן אַנדער קאָליר. עס האָט זיך געהערט יעקעל׳ס מיט די ארומגעבונדענע באַקען בעמבע: בים־באָם, בים־באָם! עס האָט געהילכט און געקלונגען דאָס געסעל. אַ יונג האָט ערגעץ־וואו דערפּאַקט דעם שטאָדט־גרעגער, וואָס הענגט אויפ׳ן קלאָץ פאַר דער קאָזע, און האָט אָנגעהויבען צו גרעג־גערען. יודען בעלי־עגלות האָבען ארויסגענומען די שטולקאַטשען פון די וועגען און חתן־כלה בעגלייט. רחל־לאה די מוהמע האָט זיך מיט אַ מחותן אַ בעל־עגלה ביי די הענד אָנגענומען און האָבען פאַר חתן־כלה געטאַנצט. און די בעמבע קלאַפּט־צו, און די יונגען פייפען־צו, באַפּען קוילען שניי, קנעטען זיי פעסט און לאָזען אין די קעפּ. דער חתן פיהרט די כלה. נאָטע זעהט אויס אין זיין שבת־היטעל, ווי גאָר אַן אָרענטליכער מענש, נאָר די אויגען ווינקען לאָבוסעוואַטע פון הינ־טער דער חופה ארויס... די כלה יענטע, אָנגעטהון אין אסתר׳ל׳ס שבת־קליידעלע, וויינט אויפ׳ן קול. דער שטאָדט־רב געהט צווישען די מחותנים, בעלי־עגלות, וואָס זיינען אין קאָרטענע כאַלאַטלעך, אין אויסגעשמירטע שטיוועל און אין שווארצע שבת׳דיגע טוך־היט. דאָ און דאָרט שפּרינגט ארויס אַ מחותנת׳טע אין אַ ברייט קלייד מיט באַנדען, און מיט אַ שלייפעלע אויפ׳ן קאָפּ, פערלעגט די הענד אויף די זייטען און, אָננעהמענדיג אַ פערזאָרגטען מחותן ביי די באָקעס, טאַנצט זי מיט איהם אויף איין אָרט און זינגט:

> און וואָס איך האָב געוואָלט
> האָב איך אויסגעפיהרט.
> זאָל איך אַזוי לעבען,
> זאָלען מיינע שונאים צופּלאַצט ווערען!

און יעקעל׳ס מיט די געשוואָלענע באַקען בעמבע באַמבעלט צו: בים־באָם! בים־באָם!

נאָך דעם צווייטען צוג איז אָנגעקומען פון אַ הינטער־געסעל דער דריטער פון דער „חברה־תהלים“. די טראָמייטערס האָבען פאָראויס פאַר זיי אַ וועג אויסגעשאַלט אין שטעדטעל. וואָס איז! צי איז משיח אין שטעדטעל געקומען! אויף די פערד רייטען פערשטעלטע יודען. דאָרט רייט אַ טערק מיט אַ טלית ארומגעבונדען אויפ׳ן קאָפּ.

א מכשפה אין א קיטעל רייט אויף א בעזעם אין דער הויף, עס קומען אַנצולויפען ווילדע ברואים און פיהרען דעם שטאָדטס־בכור אין א קאַפּאָטע אַנגעטהון. האַלאָוועשקעס אין סמאַלע געטונקט, אין פייער געצונדען און צום הימעל געוואָרפען. שראָט אָן שטיינער געקלאַפּט, די קנאַקען געהען אין הימעל אויף. צי ווילען זיי יריחו'ס מויערען איינגעהמען! שווארצע מאַסען יודען, ימים שווארצע סאַמעטענע היט און קאַפּאָטעס, מיט די קינדער אויף די הענד, מיט נגונים אויף די ליפען, טאַנצען ארום דעם בלינדען עקיבא, וועלכער האַלט דאָס קליינע ספר־תורה'לע און האַבצעט דערמיט בלינדערהייט: אונזער ספר־תורה'לע! אונזער ספר־תורה'לע! קיין ווארים לעפעל עסען האָט דער סגי־נהור קיינמאָל ניט געהאַט, אויף א שטיין איז ער געשלאָפען, אין די הייזער געגאַנגען, א גראָשען צו א גראָשען צוגעלעגט, און אויף דער עלטער א ספר־תורה'לע זיך געלאָזט שרייבען, א ספר־תורה'לע, א קינד, א קדיש נאָך זיך. און יודען, די חברה תהלים, האַבצען מיט איהם און זינגען מיט איהם: „אונזער ספר־תורה'לע, אונזער ספר־תורה'לע!“ אהרן לייב דער שוסטער האָט די קאַפּאָטע פון זיך אראָב־געוואָרפען, דעם פעלדשער'ס קאַפּעליושעל זיך אַנגעטהון, מיט פעדערען עס נאָך בעפּוצט, געכאַפּט דאָס ספר־תורה'לע און א טענצעל אין קאָן דערמיט געמאַכט. דער בלינדער עקיבא פּאַטשט מיט די הענד: זיין קינד, זיין יורש, זיין מצבה נאָך איהם. ער קושט עס. יודען מיט די קינדער אויף די הענד טאַנצען ארום דעם ספר־תורה'לע, קושען עס, האַלזען עס: אונזער ספר־תורה'לע, אונזער ספר־תורה'לע! און די גלעקלעך קלינגען מיט, און די פייערלעך קנאַקען מיט, און די טראָ־מייטען שאַלען מיט, און די יודען מיט געזאַנג, מיט געוואַלדען, טאַנצען צו, שפּרינגען צו, און יונגע קנעכטען קוילען שניי און שיסען צו און וואַליען צו...

אויף דעם הויף פון דער שוהל, וועלכער איז געווען ארומגערינ־געלט מיט א נידריגען פּלויט פון שווארצע, האַלב־פערברענטע ברעטער, זיינען די דריי חופּות אַנגעקומען. הינטער א ווייסען צודעק שניי, וועלכער האָט געגרייכט ביז צום פּלויט, איז די חורבה געלעגען צוגע־דעקט. די בעשנייטע חורבה האָט געקוקט מיט איהר ווייסער קאַפּקע אויפ'ן קאָפּ אין הימעל ארײן; די לבנה האָט זי מיט ליכט בעגאָסען.

ביי דער חורבה האָבען זיך די דריי חופּות אָבגעשטעלט. די

נגונים פון די אלע דריי חופות האבען זיך נישט אויסגעמישט, נישט געשטימט אין איינעם. יעדער ניגון פון יעדער כלי איז זיך זיין בעזונדערען וועג געגאנגען, פאר זיך, און האט בעזונדער אבגעקלונגען. און עס האט זיך גערדאכט, אז די נגונים האלטען צווישען זיך מלחמה, איין כלי מיט דער צווייטער. די איידעלע, חסידישע פידלען, די בעל־עגלה'ישע בעמבע און די בעל־הבית'ישע טראמייטען האבען זיך געקריעגט, און איינע האט די אנדערע געוואלט גובר זיין...

הינטער דער שטאדט איז די וועלט ארום און ארום אין ווייסען געוועון בעדעקט. שטיל און רוהיג איז געוועןארום, ווי אויף א גרויסען בית־עולם. אין דער לופטען איז ווייט געהאנגען א נישט־בעשטימטע ווייסע כמארע, וואס האט צוזאמענגעוועבט הימעל און ערד. די לבנה האט איינע אליין ארומגעשפאציערט אין דער ווייסער, שטומער אונענדליכקייט. אויפ'ן ווייס־בעשנייטען בארג איז אלץ נאך געלעגען אויסגעשפרייט דער בית־עולם, און צווישען זיינע מצבות, וואס האבען קוים פון הינטער דער ווייסער דעק ארויסגעשטארט, האט די לבנה ארומגעשפאציערט, און וואו נישט וואו און ווען נישט ווען א הויכע מצבה מיט ליכט בעגאסען. הינטער דעם פלויט פון בית־עולם איז דער שווארצער טייך גערונען, דער טייך, וואס מען זאגט וועגען איהם אין שטעדטעל, אז ער רינט פון משה רבנו'ס שטיין ארויס, און וואס זיין וואסער איז א רפואה צו קראנקע אויגען. נאר דער טייך אליין האט זיך נישט געלאזט צודעקען הינטער דער ווייסער צודעק. דא און דארט האבען זיך אין זיין שווארץ וואסער שטיקער שניי געגענאיבער דער לבנה געגעצט, וואס האבען אויסגעזעהן ווי ווילדע ברואים, ווי זיי זיצען אויף די אייער... ווייט הינטער'ן בית־עולם האט דער שווארצער טייך, אין געשטאלט פון א שווארצער רינע, אין דער ווייסער אונענדליכקייט זיך פערבלאנדזעט, און מען האט נישט געוואוסט וואו זיין סוף איז.

איינער אליין, מיט דעם פעקעל אויף דער פלייצע און מיט'ן שטעקען אין דער האנד, איז דער וואנדלער געגאנגען איבער'ן וועג, וואס פיהרט פארביי דעם בית־עולם. צווישען די הויכע, ווייס־בעשנייטע טאפאלען, וועלכע האבען אין ליכט פון דער לבנה אויסגעזעהן ווי ווייסע עדות. דא איז אלץ רוהיג און שטיל געוועןן, געלעבט זיין

טויט לעבען. אלט־קאַזמער האָט פון דערווייטען פערנומען די נגונים פון די פידלען, די צוריסענע טענער פון די געזאַנגען און דאָס ווייטע שאַלענדיגע עכאָ פון די טראָמייטען און פון דער בעמבע. נאָר דאָ האָבען זיך די נגונים נישט געקריעגט, נישט איינער געוואָלט דעם צווייטען גובר זיין. שטיל און רוהיג, ווי פון אַ בעהאַלטענער וועלט, האָבען די טענער אַהער געבלאָנדזעט, און האָבען זיך דאָ אין איינעם אויס־געמישט, צוזאַמענגעקלונגען: יעדער האָט געגעבען זיין טאָן אין ניגון, די חסידישע פידעל, די בעל־הבתישע טראָמייט, די בעל־עגלה׳שע בעמבע, און עס איז איין ניגון געוואָרען פון איין שטעדטעל...

אין דער וואַנדלער צוזאַמען מיט דעם ניגון האָבען זיך אין איינעם מיט דער שוואַרצער וואַסער־רינע ערגעץ ווייט אין דער ווייסער אונ־ענדליכקייט פערבלאָנדזעט...